

T.C.
NAMİK KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KÜRESELLEŞME VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
YÜKSEL LİSANS TEZİ

TÜRKİYE-IRAK KÜRT BÖLGESEL YÖNETİMİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER
(2000-2018)

HATEM HASAR

KÜRESELLEŞME VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

DANIŞMAN: Dr. Öğr. Üyesi MÜZEHHER YAMAÇ

TEKİRDAĞ-2019

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Yüksek Lisans Tezinin yeterlik çalışmasının bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışma doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kılavuzuna uygun davranıldığını taahhüt ederim.

... /... / 2019

Hatem HASAR

ÖZET

Kurum, Enstitü, ABD :Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
:Küreselleşme ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı
Tez Başlığı :Türkiye-İrak Kürt Bölgesel Yönetimi İlişkileri (2000-2018)
Tez Yazarı : Hatem HASAR
Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Müzzehar YAMAÇ
Tez Türü, Yılı :Yüksek Lisans Tezi 2019
Sayfa Sayısı :130

2005 Irak Anayasasına göre resmen özerklik hakkı kazanan Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY), başta Türkiye olmak üzere birçok ülke ile diplomatik ilişkiler kurarak, bağımsız bir devlet gibi politikalar izlemiştir. Türkiye'nin IKBY'ye yönelik politikası, 2007 yılına kadar güvenlik perspektifi çerçevesinde devam ederken, bu politikalar Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)'nin neoliberal politikalar izlemeye başladığı 2005 yılında yapılanma ve 2007 Habur krizi sonrası işbirliği şeklinde devam etmiştir. Özellikle 2009 yılında Türk Dışleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun Erbil'e ziyarette bulunması, ilişkilere "yeni bir boyut" kazandırmıştır. Ancak IKBY'nin, 25 Eylül 2017' de bağımsızlık için referanduma gitmesi Türkiye ile ilişkileri kopma noktasına getirmiştir

Çalışmanın ilk bölümünde; Türkiye'nin Irak ile olan siyasi ve ekonomik ilişkiler incelenmiştir. İkinci bölümde; Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin tarihsel süreçleri ve bu süreçlerde, Türkiye ve Irak'ın, bölgeye yönelik politikaları üzerinde durulmuştur. Son bölümde ise; Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin, özellikle 25 Eylül 2017'de bağımsızlık referandumunu ilan etmesinin doğurduğu krizin aşılıp ikili ilişkilerin sürdürülebilirliği üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Irak, Türkiye, Irak Kürt Bölgesel Yönetimi, Ortadoğu, 25 Eylül 2017 bağımsızlık referandum.

ABSTRACT

Institution, Institute, : Tekirdağ Namık Kemal University, Institute of Social Sciences,
Department : Globalization and International Relations
Title : Turkey-Iraqi Kurdish Regional Government relations (2000-2018)
Author : Hatem HASAR
Adviser : Asst. Prof. Dr. Müzzeher YAMAÇ
Type of Thesis/Year : MA Thesis / 2019
Number Of Pages :130

Iraq officially won the right to autonomy under the 2005 constitution the Iraqi Kurdish Regional Government (KRG), in particular by establishing diplomatic relations with many countries, including Turkey, has followed the policy as an independent state. Turkey's IKBY oriented policy continued within the framework of security perspective until 2007. This policy continued in cooperation Justice and Development Party (AKP)'s neoliberal policies in 2005, after 2007 Habur crisis. In particular, in 2009 the Republic of Turkey Foreign Minister Ahmet Davutoglu's visit to Arbil present in relation to "a new dimension". However, when the IKBY's relations with Turkey go to referendum for independence on September 25, 2017 has brought to the breaking point.

In the first part of the study; political and economic relations between Turkey and Iraq have been investigated. In the second part; Kurdistan Regional Government of Iraq historical processes and in this part historical process Turkey and Iraq on politics towards to the this region was focused. In the last section; for after of the declaration of independence referendum on 25 September 2017 by Iraqi Kurdish Regional Government and the emerging crisis was made on evaluation.

Key Words: İraq, Turkey, Iraqi Kurdish Regional Government, The Middle East, 25th september, 2017 independence referendum.

ÖNSÖZ

Türkiye ile Irak Kürt Bölgesel Yönetimi İlişkileri (2000-2018)'ni ele aldığım bu tez çalışmasında bana sürekli moral veren, tezin her aşamasına bana yardımlarını esirgemeyen, beni destekleyen değerli tez danışmanım, Dr. Öğr. Üyesi MÜZEHHER YAMAÇ hocama teşekkürü borç bilirim. Ayrıca bu çalışmanın Ekonomi kısımlarında beni bilgilendiren değerli hocam Doç. Dr. EMİNE ÜMİT İZMEN YARDIMCI'ye teşekkür ederim. Çalışma süresince beni sürekli destekleyen ailem ve dostlarıma da teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT.....	II
ÖNSÖZ	III
İÇİNDEKİLER	IV
TABLolar LİSTESİ.....	VI
ŞEKİLER LİSTESİ	VII
KISALTMALAR LİSTESİ.....	VIII
GİRİŞ	1
I.BÖLÜM.....	5
TÜRKİYE’NİN ORTADOĞU POLİTİKALARI ÇERÇEVESİNDE, İRAK İLE EKONOMİK VE SİYASİ İLİŞKİLERİ.....	5
1.1. Türkiye’nin Genel Ortadoğu Politikaları	5
1.2. Türkiye’nin Irak ile İlişkileri.....	9
1.2.1. Türkiye’nin Irak ile Siyasi İlişkileri.....	10
1.2.1.1. Atatürk Dönemi Siyasi İlişkiler	10
1.2.1.2. Manda Yönetimi Sonrası İlişkiler	15
1.2.1.3. 1960 Sonrası Türkiye’nin Irak Politikası	18
1.2.1.4. 1990 Sonrası Siyasi İlişkiler	21
1.2.1.5. 2000 Sonrası Türkiye’nin Değişen Irak Politikası	22
1.3. Türkiye-İrak Arasındaki Ekonomik İlişkileri.....	24
1.3.1. Türkiye’nin Irak Genelinde Ekonomik İlişkileri	27
1.3.1.1. Türkiye ve Irak Genelinde Ekonomik İlişkileri Etkileyen Gelişmeler.....	28
1.3.1.2. Türkiye’nin Irak Geneline Yaptığı İthalat ve İhracat.....	30
II. BÖLÜM	35
İRAK KÜRT BÖLGESEL YÖNETİMİNİN TARİHÇESİ, ORTADOĞUDAKİ YERİ VE ÖNEMİ.....	35
2.1. Ortadoğu Coğrafyasının Kısaca Tanımı ve Kapsamı.....	35
2.2. Irak Kürt Bölgesel Yönetiminin Tarihçesi	37
2.2.1. İngiliz Denetimindeki Irak’ta Barzani Ayaklanmaları.....	38
2.2.2. Irak Krallık Rejiminden Sonra İKBY Oluşum Süreci	41
2.2.3. İKBY’nin Yasal Statü Elde Etmesi ve Baas Rejimi ile Mücadele Yılları	42

2.2.4.Saddam Hüseyin Sonrası IKBY Güçlenmesi.....	47
2.2.5. 2000 Sonrası Gelişmeler Işığında IKBY'nin Hukuken Tanınması.....	48
2.2.6. IKBY'nin IŞİD'e Karşı Verdiği Mücadele ve Uluslararası İlişkilerde Gündem Oluşturması.....	50
2.4.IKBY'nin Türkiye Açısından Yeri ve Önemi	55
III. BÖLÜM.....	57
TÜRKİYE İLE IKBY ARASINDAKİ İLİŞKİLER	57
3. Türkiye ile IKBY Arasındaki Siyasi İlişkiler	57
3.1. İlişkileri Olumsuz Etkileyen Faktörler	57
3.1.1. PKK Faktörü	58
3.1.2. Sınır Ötesi Operasyonlar	60
3.1.3. IKBY'nin Statü Sorunu.....	63
3.1.3.1. Tartışmalı Bölgeler	64
3.1.3.2. 25 Eylül 2017 Bağımsızlık Referandumu	67
3.1.4. Türkmenlere Yönelik Baskılar.....	68
3.1.5. Barzani Yönetimin Hukuksal Sınırını Aşma Çabaları	69
3.2. 2000 Sonrası Türkiye'nin IKBY İle Siyasi İlişkileri.....	70
3.2.1. 2000 Öncesi gelişmeler	70
3.3.Ak Parti Dönemlerinde, Türkiye'nin IKBY Politikaları	76
3.3.1.AKP'nin Genel Ortadoğu Politikaları.....	76
3.3.2. İlk Dönemler AKP'nin IKBY Politikası (2003-2005)	78
3.3.3. IKBY Politikasının Oluşması, Güvenlik Stratejisinden İşbirliği Stratejine Geçilme Çabaları (2005-2007)	80
3.3.3.1. Türkiye'nin IKBY Politikasında Ahmet Davutoğlu Etkisi	82
3.3.4. 2007 Sonrası Türkiye'nin IKBY Politikası.....	85
3.3.4.1.Normalleşme Sonrası Karşılıklı Üst Düzey Ziyaretlerin Artması	85
3.4. 2000 Sonrası, IKBY Yönelik Yatırımlar ve Türkiye -IKBY Ekonomi İlişkileri	90
3.4.1. IKBY Ekonomisinin Genel durumu ve Yatırımlar	90
3.4.2. Türkiye- IKBY Ekonomik İlişkilerinin Yatırımlar Ekseninde İncelenmesi	94
3.4.3. Yatırımların Sektörel Bazdan Değerlendirilmesi.....	95
3.4.3.1. İnşaat Sektörü.....	95
3.4.3.2. Petrol ve Doğalgaz Sektörü.....	97

3.4.3.2.1. IKBY Petrolüne İlginin Artması	100
3.4.3.3. Diğer Sektörler.....	100
3.5.Karşılıklı Çıkar ve Bağımlılık Olgusu Çerçevesinde İlişkilerin Sürdürülebilirliği	102
3.5.1 İlişkilerin Sürdürülebilirliği	103
KAYNAKÇA.....	114

TABLolar LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1.1: Irak'ın Ekonomik Görünümü.....	25
Tablo 1.2: 1980-2000 Yıllarda İki Devlet Arasında ki Ticaret Hacmi (Milyon\$)	30
Tablo 1.3: Türkiye'nin Irak ile Ticareti (Bin\$)	33
Tablo 3.1: TSK'nın Kuzey Irak Bölgesine Yapmış Olduğu Operasyonlar (1984-2015)	61
Tablo 3.2: Yatırımların Cinsi ve Yatırımların Valiliklere Göre Dağılımı	91
Tablo 3.3: İKBY Yapılan Doğrudan Yatırımların Ükelere Göre Dağılımı.....	92
Tablo 3.4: Sektörler Bazında Valiliklere Göre Yatırımlar	93
Tablo 3.5: İKBY' de Uygulanan Bazı Lisanslı İnşaat Projeleri	96

ŞEKİLER LİSTESİ

Sayfa

Şekil 1.1: Irak'ın Siyasi Haritası.....	10
Şekil 3.1: Kuzey Irak da ki PKK kamplarına hava harekatı	63
Şekil 3.2: Irak'ta 1991 Da İlan Edilen Uçuşa Yasak Bölge.....	73
Şekil 3.3: Kuzey Irak'ın Petrol Üretimi ve Dağılımı	98
Şekil 3.4: Irak'ın İran ve Türkiye'ye Açılan Kapıları	107

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
AB	:Avrupa Birliği
AKP	:Adalet ve Kalkınma Partisi
BDDK	:Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu
BM	:Birleşmiş Milletler
BMD	:Birleşmiş Markalar Birliği
BMGK	:Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BTB	:Bursa Ticaret Borsası
BTSO	:Bursa Ticaret Sanayi Odası
DAİŞ/DEAŞ	:Devlet'ül İslamiyye Fi'l Irak Ve's Şam
DİEK	:Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
IKRG	:The Iraqi Kurdish Regional Government
IKBY	:Irak Kürt Bölgesel Yönetimi
İMF	:Uluslararası Para Fonu
İŞİD	:Irak ve Şam İslam Devleti
KDP	:Kürdistan Demokrat Partisi
KRG	:Kürdistan Regional Government
KYB	:Kürdistan Yurtseverler Birliği
MC	:Milletler Cemiyeti
NATO	:Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü
PKK	:Kürdistan İşçi Partisi (Partiya Karkeren Kurdistan)
PYD	:Demokratik Birlik Partisi (Partiya Yekitiya Demokrat)
TBMM	:Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDP	:Türk Dış Politikası
TMB	:Türkiye Mütahhitler Birliği
TİM	:Türkiye İhracatçılar Meclisi
TİSİAD	:Türk İnan Sanayici ve İş Adamları Derneği
TNC	:Ulus Ötesi Şirketler

GİRİŞ

Uzun yıllar aynı yönetimin çatısı altında kalan Türkiye ve Irak, Osmanlı Devleti'nin dağılması sonrası farklı direniş yöntemleri geliştirerek farklı tarihlerde bağımsız iki devlet olarak ortaya çıkmışlardır. Irak bağımsızlık mücadelesi, İngilizler ile koordineli bir şekilde gelişirken, bölgede Kürtler de hak taleplerde bulunarak günümüze kadar mevcut yönetimlere karşı birçok isyan ve işbirliği şeklinde devam eden süreçler ile bugünkü özerk konumuna kavuşmuştur. Irak, 1920 yılında Osmanlı Devleti denetiminden çıkarak önce İngiliz denetimine girmiş, daha sonra 3 Ekim 1932'de bağımsız bir devlet olarak Milletler Cemiyetine katılmıştır. Aynı şekilde Kurtuluş Savaşı mücadelesi veren Türkiye 23 Nisan 1920'de bağımsız bir devlet olarak uluslararası alanda yerini almıştır.

Türkiye ile Irak arasındaki ilk ilişkiler güvenlik endişeleri üzerine kurulmuştur. Kürt isyanları sonucunda, kaçan suçluların iadesi konusunda 1926 yılında ilk diplomatik girişimler yapılmıştır. Irak'ın manda yönetiminden çıktığı, 1932 sonrasında da bu ilişkiler devam etmiştir. İki ülke kendi güvenliklerini sağlamak için, önce 1937'de Sadabat Paktı ve onun ardından 1955'te Bağdat Paktı'nda yer alarak ortak hareket etmişlerdir. İki devlet arasında ilişkilerin gelişmesi ise çok daha sonraları, Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik yeni bir yakınlaşma politikası izlediği 1960'larda başlamıştır. Türkiye'nin Irak politikası, Ortadoğu politikası çerçevesinde şekillenmiştir. Bu kapsamda çalışmanın İlk bölümünde Türkiye'nin genel Ortadoğu politikası kısaca açıklandıktan sonra, Irak'ın genel ekonomik durumu ve Türkiye ile Irak devleti arasındaki ilişkiler incelenecektir.

1960 sonrası, Batılı devletlerin özellikle, Türkiye'yi Kıbrıs konusunda izole etme girişimi, Türkiye'nin başta Irak olmak üzere diğer Arap devletleri ile yakın ilişkiler kurmasına neden olmuştur. Türkiye'nin, 1960-1980 Arap-İsrail savaşlarında Arapları desteklemesi ve Araplar nezdinde Türkiye'nin geleneksel batı müttefiki imajını değiştirerek, Irak ve diğer Arap devletleri ile siyasi ve ekonomik ilişkiler kurmasının önünü açmıştır.

Türkiye'nin Irak ile olan ilişkilerini açıklarken, Ortadoğu politikasına değinmemek çalışmayı eksik kılacaktır, çünkü bir devletin diğer bir devlet ile olan

ilişkinin bölgenin diğer devletlerinden bağımsız geliştiğini söylemek rasyonel bir açıklama değildir. Özellikle bu devletler geçmişte ortak bir kültüre sahiplerse, bu daha da önem kazanmaktadır. Hem Türkiye, hem de Irak diğer Ortadoğu devletleri gibi benzer etnik yapıya sahip milletleri bünyelerinde barındırmaktadır. Örneğin Türkiye’de birçok Kürt ve Arap yaşamaktadır. Öte yandan bugün gerek Irak olsun, gerekse Suriye ve diğer Arap devletlerinde oranlar farklı olmakla birlikte, Kürtler ve Türkler yaşamaktadır.

Türkiye, 1990 Körfez krizi öncesi İKBY ile doğrudan irtibat kurmayarak, bölgeye yönelik mesajlarını Bağdat üzerinden vermiştir. Ancak körfez savaşı sonrası, Turgut Özal aracılığı ile İKBY ile görüşmeler yapılmıştır. Bu dönemde yapılan görüşmelerde özellikle PKK militanlarının, Kuzey Irak’ta konuşlanmasından, duyulan rahatsızlık doğrudan İKBY yöneticilerine iletilmiştir. 1990-2007 yılları arasında Türkiye’nin İKBY ile yaptığı görüşmelerin temelinde güvenlik endişesi yatmaktadır. Türkiye bu endişeleri ortadan kaldırmak için 1983’ten günümüze kadar, Irak’ın Kuzeyine bir çok hava operasyonu düzenlemiştir. Bu operasyonlar İKBY ve merkezi hükümet ile dönem dönem ilişkilerin gerginleşmesine yol açmıştır.

2007 sonrası AKP’nin neoliberal politikalar izlediği ve dünyanın her yerine yatırımlar yaptığı bir dönemdir. Bu dönemde, Türkiye ekonomisi en iyi gelişen ülkelerden biri olarak, Irak genelinde bir yatırım limanı haline gelen İKBY ile yakından ilgilenmiştir. Türkiye bu dönemde bölgeye üst düzey yöneticiler göndererek, ikili ilişkilere farklı bir boyut kazandırmıştır. Türkiye bölgeye yönelik eski geleneksel güvenlik endeksli politikalardan çok, işbirliğine yönelik adımlar atmıştır. Türkiye’nin İKBY’ye yönelik bu yakın ilişkileri, başta İKBY olmak üzere, Türkiye’de yaşayan Kürtleri de oldukça memnun etmiş ve Türkiye’de yürütülen çözüm sürecini olumlu etkilemiştir. İKBY lideri Mesut Barzani Diyarbakır’a gelerek, Kürtlerin bu sürece destek olması gerektiğini vurgulamıştır. Diğer yandan İKBY’ye yapılan yatırımlar başta Gaziantep olmak üzere, diğer Doğu ve Güneydoğu illerinin ekonomik olarak gelişmesine katkı sağlamıştır. Bölge şehirleri ile İKBY arasında önemli bir ticaret hacmi sağlanmıştır. Türkiye, bir taraftan İKBY ile ekonomik ilişkilerini geliştirirken güvenlik politikasını bununla koordineli olarak sürdürmüştür.

Türkiye’de Adalet ve Kalkınma Parti döneminde uygulanmaya çalışılan neoliberal süreç, ekonomide özelleştirme ve dışa açılma politikalarını artırtmıştır. Türkiye 2007 yılı sonrasında PKK endişesine rağmen, geleneksel İKBY’yi tehdit olarak görme politikasını bir yana bırakarak, bölge için yararlı yeni ilişkiler başlatmıştır (Dalar, 2016: 156-8). Bu ilişkiler yeni yapılanan İKBY’yi güçlendirirken aynı şekilde Türkiye’ye de sosyolojik ve ekonomik birçok kazanım sağlamıştır (Dalar, 2016:157). Nitekim Türkiye’deki Kürtler arasında, Türkiye’nin soydaş İKBY ile yaklaşması büyük bir memnuniyet yaratmıştır. Türkiye’nin İKBY ile yaklaşarak Kürtler ile yakın ilişkiler kurması, Türkiye’deki Kürtlerin devlete bağlılığını olumlu yönde arttırmış aynı zamanda Türkiye, bu politikalarla Kürtlerle bir husumetinin olmadığı mesajını vermiştir (Dalar, 2016:157).

Türkiye; bir taraftan İKBY ile yakın ilişkiler kurarken diğer taraftan İKBY’nin güçlenerek, bölgede bağımsız bir Kürt devleti kurulmasından çekinmiştir. Böyle bir durumda kendi Kürt vatandaşlarının da benzer taleplerde bulunabileceğini öngörmektedir. Dolayısıyla Irak’ın toprak bütünlüğü üzerinde durarak, İKBY’nin bu yönde politikalar geliştirememesi için çaba göstermektedir (Yıldız, 2017; 123). Bu bağlamda Türkiye bölgedeki gelişmeleri yakından izleyerek, buna göre politikasını şekillendirmektedir.

Son dönemlerde, İKBY’nin bağımsız bir Kürt devleti oluşumuna yönelik politikaları Türkiye’de rahatsızlık yaratmıştır (Yıldız, 2017:122). Türkiye, İKBY yöneticilerinin bağımsızlık yönündeki adımlarının hem Irak anayasasına aykırı olduğunu hem de böyle bir adımın ikili ilişkileri olumsuz etkileyeceğini vurgulayarak, Erbil yönetimi uyarmıştır. Ancak Erbil yönetimini Türkiye ve uluslararası camiadan gelen tepkileri dikkate almadan, 25 Eylül 2017’de bağımsızlık referandumuna gitmiştir. Bu girişim Türkiye ile İKBY ilişkilerini kopma noktasına getirmiştir. Diğer bir ifade ile bu dönemde Türkiye İKBY ile yakın ilişkiler kurarken ilişkilerin olgunlaşmasını engelleyen temel faktör, İKBY’nin özerklik sınırlarını geliştirerek, olası bir devlete dönüşme sürecidir diyebiliriz. İKBY’nin 25 Eylül’de bağımsızlık yönünde referanduma gitmesi, Türkiye’nin endişelerinde haklı olduğunu göstermektedir. Ancak Irak’taki bu değişimin, Türkiye’deki Kürtlere nasıl yansıtacağı bir tartışma konusudur.

IKBY'nin özerklik çalışmaları, Türkiye'de Kürtler nezdinde bölgede özerk bir yapı oluşturma eğilimine sebep olmamıştır. Bunun aksine, IKBY'nin Türkiye ile kaynaşmasına yol açmıştır. Bunun nedeni özerk IKBY'nin Türkiye ile ekonomik ilişkileri, Irak genelinden daha fazla olmasıdır. Ayrıca kültürel benzerlikleri olan IKBY ile Türkiye arasında kaynaşma çok kolay ve hızlı sağlanmıştır. Örneğin 2007 öncesi, Türkiye IKBY ile muhatap bile olmazken, 2017 yılına gelindiğinde, binlerce Türk vatandaşı bölgeye göç etmiş, Türkiye'nin Irak'a olan ihracatının neredeyse %80'i IKBY'ye yönelmiştir Böyle bir tablo, ikili arasında yakınlaşmayı sağlarken ortak menfaatleri korumuş, iki tarafın da kazançlı çıkmasını sağlamıştır. Bu nedenle karşılıklı çıkarlar korunarak ilişkilerin sürdürülmesi, iki taraf için de kazançlı olacaktır.

I.BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN ORTADOĞU POLİTİKALARI ÇERÇEVESİNDE, İRAK İLE EKONOMİK VE SİYASİ İLİŞKİLERİ

1.1. Türkiye’nin Genel Ortadoğu Politikaları

Türkiye’nin Ortadoğu politikası, dönemin şartlarına ve uluslararası konjonktüre göre değişiklik göstermiştir. Bu nedenle Türkiye’nin dış politikasını açıklayan tüm araştırmacılar bunu farklı dönemlere ayırarak ele alma gereğini hissetmişlerdir. Nitekim Türkiye'nin kuruluş yıllarındaki dış politikasının temel prensibi, Misak-i Milli sınırlarına hakim olmak ve Lozan Antlaşması’ndan ülkenin menfaatlerini koruyacak şekilde kazanımlar elde ederek, uluslararası camiada kendisini bağımsız bir devlet olarak tanıtmaktır (Goloğlu, 1991:12). Türkiye bu dönemde Musul gibi önemli bir kazanımdan vazgeçmek zorunda kalmış ancak, Misak-i Milli’yi büyük oranda muhafaza etmeyi başarmıştır. Diğer yandan artık Türkiye Lozan’da tek muhatap olarak görülmeye başlanmış ve uluslararası hukuk tarafından da tanınmıştır. Dolayısıyla Türkiye’nin kuruluş yılları döneminde dış politikası, daha çok sınırlarını belirleme stratejisi ve savaş meydanlarındaki kazanımlarını masa başında da koruyabilme düşüncesine göre şekillenmiştir. Bu nedenle Ortadoğu politikasından çok genel bir politik strateji geliştirilmiştir. Diğer bir ifadeyle dış politika, dış dinamikler ve Türkiye’nin kuruluşuna karşı gösterilen saygı, ilişkileri şekillendirmiştir. Bu nedenle Türkiye taraf tutmaktan ziyade kendi düşünce sistemine bağlı olarak, diğer devletlere saygı prensibi çerçevesinde ilişkiler kurmaya çalışmıştır.

Türkiye'nin kuruluş yılları döneminde bir Ortadoğu politikasından bahsetmek oldukça zordur. Ülkede halifelik yeni kaldırılmış ve yeni devrimler yapılarak diğer İslam devletlerinden farklı olarak, çıkarlarını koruyacak şekilde bağımsız bir politika geliştirilmiştir (Kürkçüoğlu, 2010: 249). Halihazırda bu dönemde Ortadoğu devletlerinin çoğu sömürge durumunda olduğundan, Türkiye’nin bölge ile ilgili bir politikasının olması da oldukça zordu.

1930-1950 yılları Türkiye'nin dış politikada tarafsızlıktan vazgeçerek kendi tarafını belirtmeye çalıştığı, bunun için dış politikada zorlandığı dönemlerden biridir (Kürkçüoğlu, 2010: 250). Bu dönemde dış politikayı belirleyen temel unsur dış dinamiklerdir. II. Dünya Savaşı'nın yaşanması ve sonrasında değişen dünya düzeni içinde, Türkiye'nin iki süper güçle aynı anda politika geliştirmesi zor bir durumdu. Türkiye bu dönemde Almanya ve İtalya'dan gelebilecek saldırılara karşı İngiltere-Fransa bloğuna yakınlaşırken, savaş sonrası kendini tam belirgin eden SSCB tehdidine karşı batı bloğu yanında yer alma politikasını izlemiştir (Arı, 2006: 699; Şahin, 2010: 11; Oran, 2001: 57-52). Bu politik tercihleri yapmak zorunda kalan Türkiye ile, bu dönemlerde SSCB etkisine giren Ortadoğu devletleri arasında ilişkiler kurulamamıştır (Arı, 2006: 698). 1948 sonrası İsrail'in kurulması gibi Arapların kabul edemediği olayların gelişmesi ve Türkiye'nin de İsrail devletini destekleyen devletlerin bloğunda bulunma zorunluluğu, ilişkilerin oluşmasına fırsat vermemiştir. Diğer bir ifadeyle bölgede değişen şartlar ve Türkiye'nin batı bloğunda yer alması nedenlerinden dolayı, Türkiye'nin bir Ortadoğu politikası geliştirmesini zorlamıştır.

1950-60 yılları, Türkiye'nin dış politikada genelde Batı, özelde ise ABD yanlısı bir politika izlediği yıllardır. 1952'de NATO'ya girerek SSCB'den gelebilecek tehditlerden kendini koruma altına alan Türkiye, bunun dışında ABD'den destekler alarak ekonomik anlamda gelişmeler göstermiştir (Kürkçüoğlu, 2010: 250; Türkmen, 2010: 9-15). Bu dönemde çağdaş ve çok partili bir politika ile yönetilen Türkiye'nin, otoriter rejimlerle yönetilen Arap dünyasıyla ilişkiler geliştirmesi oldukça zordu. Bu dönem iki kutuplu dünyanın dikte ettiği şartlar, en ufak bir politik tercihlerde sizi istenilmeyen bir çatışmanın içine çekebilirdi. Demokratik batı devletleriyle ilişkileri geliştirmek isteyen Türkiye'nin, Araplar ile iyi ilişkiler geliştirmesi batı nezdinde güven kaybına yol açabilirdi. Soğuk Savaş şartlarından dolayı, Türkiye bunu göze almayı uygun görmemiş ve batı bloğuna paralel bir politika izlemiştir (Bilhan, 2017; Arı, 2006: 705).

1960-1980 yılları Türkiye'nin ABD politikasını gözden geçirdiği ve Ortadoğu'ya yöneldiği yıllardır. Bu dönem Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelme politikası, Batı devletleri ile olan politikaların seyrine göre değişmiştir (Balcı, 2013: 175). Örneğin, 1962 Küba Füze krizi, Türkiye'nin haberi olmadan iki devlet arasında

çözölmüştür. ABD'nin Türkiye ve İtalya'ya, SSCB'nin de Küba'ya nükleer başlıklı füze yerleştirmesi ile başlayan süreç, dönemin iki süper gücünü karşı karşıya getirerek dünyayı savaş tehdidi altında bırakmış, bunalım füzelerin sökülme kararı ile önlenmiştir. Ancak NATO üyesi olan Türkiye'nin fikri alınmadan yapılan bu girişimden sonradan haberdar olmuştur (Balci, 2013: 175; Türkmen, 2010: 17-25). Diğer yandan Kıbrıs'ta yaşanan olaylar karşısında Türkiye yalnız bırakılmıştır. Bunun yanı sıra ABD ile yaşanan Haşhaş krizi gibi gelişmeler Türkiye'yi batı dışında yeni politikalar geliştirmeye yöneltmiştir. Bu gibi gelişmelerden dolayı 1960-1980 dönemi, Türk dış politikasında Batı'yı sorgulayan ve buna pareler olarak da Orta Doğu'ya yakınlaşmanın başladığı dönemdir (Türkmen, 2010: 20-25).

1980'li yıllarda Türkiye'nin Ortadoğu politikası, güvenlik ve savunma ekseninde şekillenmiştir. Özellikle bölgede İran İslam devrimin yaşanması, Türkiye'nin Ortadoğu politikasını etkilemiştir. Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik politikasına ideolojik bir anlam yüklemiştir (Şahin, 2010: 14). Kürt milliyetçiliğinin artması, terör ve su sorunu bu dönemin Ortadoğu politikasını belirleyen önemli gelişmelerdir.

1990 sonrası SSCB'nin yıkılması ve Yugoslavya'nın dağılması bölgede birçok etnik çatışmayı da beraberinde getirmiştir. Bu dönemlerde NATO'nun varlığı sorgulanmaya başlandığı gibi, Türkiye'nin de stratejik öneminin azaldığı yönünde düşünceler dillendirilmiştir (Şahin, 2010: 15). Özellikle İran-Irak savaşı, Irak'ın Kuveyt'i işgal girişimi, PKK'nın terör eylemlerinin hızlanması ve Türkiye'de eylem alanı geliştirmesi, kendisi gibi Ortadoğu'daki gelişmelerden tedirgin olan İsrail ile ortak güvenlik stratejisi geliştirmeye yöneltmiştir. Türkiye'nin İsrail ile yaklaşması, Türkiye Arap dünyasından uzaklaşıyor yorumlarına neden olmuş ancak bu gerçeği yansıtmamıştır.

Soğuk Savaşın sona ermesiyle uluslararası alanda meydana gelen gelişmeler Türkiye'yi Ortadoğu ve Afrika ile ilgilenmeye sevk etmiş ve aynı zamanda Türkiye bölgeyle birlikte kendi potansiyelini de keşfetmeye başlamıştır. Türkiye, Soğuk Savaş döneminde ulusal çıkarlarını, batı ittifakı içinde yer almakta görüyordu. 2000'li yılların başından itibaren ise, komşularla iyi ilişkiler ve yakın çevrenin daha fazla önemli hale geldiği gözlemlenmektedir. Diğer bir ifade ile Türkiye'nin dış

politikası artık batı ya da NATO eksenli olarak belirlenmekten ziyade, Türkiye/Ankara eksenli coğrafyasındaki gelişmelere göre şekillenmeye başlamıştır (Turkish Industrialists,7; Durmuş, 2017: 8).

2001 krizinden sonra iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), iktidarı boyunca, Türkiye'nin dış politikasında farklı dış politikalar geliştirmiştir. Örneğin, 2006-2010 yılları arasındaki dönemlerde ekonomide Batı ile özellikle AB ile ilişkiler geliştirilmiştir. Uygulamaya koyduğu neoliberal ve özgürlükçü politikalarla büyük ekonomik kazanımlar sağlamış ve batı ekseninde, Türkiye'ye Ortadoğu devletlerine model bir devlet olarak bakılmıştır (Balcı, 2013: 177). Demokrasiyi savunan, AB ile üyelik sürecinde bulunan ve serbest pazar ekonomisini benimsemiş bir ülke olarak sert güç unsuru yerine, yumuşak güç unsurlarına başvuran aktif bir Ortadoğu politikası izlemiştir (Türkmen, 2010: 26). Bu dönemde özellikle, Türk Dış Politikası'na danışmanlık, dışleri bakanlığı ve başbakanlık yapan Ahmet Davutoğlu'nun fikirleri etkili olmuştur.

Türkiye yürüttüğü aktif dış politika ile İran'ın nükleer enerji sorunu, Filistin meselesi, İsrail-Arap çekişmesi, Irak'taki gelişmeler gibi bölgenin birçok sorunu karşısında arabuluculuk rolü oynayarak sorunların çözülmesine katkı sunmaya çalışmıştır. Ayrıca, Suriye, İKBY ve HAMAS ile ilişkiler geliştirmiştir (Taşpınar, 2012: 137; Efegil, 2016: 49) Bölgeye yönelik, başta petrol ve doğal gaz olmak üzere birçok yatırım çalışmalarında bulunmuştur (Altunışık, 2015: 75). Ancak Ortadoğu'daki gelişmeler, Türkiye'nin yeni stratejiler geliştirmesini zorunlu kılmıştır.

2010 sonlarına doğru bölgede meydana gelen Arap Baharı, Ortadoğu'da diktatöriyel rejimlere bir tepki olarak doğmuştur (Er ve Çelik, 2015). Türkiye bu dönemde kendi liberal ve demokratik yapısı ile uyumlu bir şekilde dikta rejimleri yerine halkın tercihlerini desteklemiştir (Er ve Çelik, 2015). Ancak Arap baharının istenildiği ya da beklenildiği şekilde gelişmemesi, Türkiye'nin demokrasi modeli olarak Ortadoğu'daki liderlik pozisyonuna zarar vermiş ve ayaklanmanın başarısız olduğu Suriye ve Mısır ile ilişkilerini kopma noktasına getirmiştir.

Ortadoğu'daki yeni gelişmeler, İKBY'nin bağımsızlık adımları, PYD'nin Suriye'de bağımsızlık yolunda güçlenmesi, ABD'nin Ortadoğu politikalarında Türkiye'den farklı politikalar geliştirmesi, Katar krizi, Kudüs'ün başkent olma sorunu gibi birçok hadise Türkiye'nin Ortadoğu ekseninde yeni bir strateji geliştirmesini zorunlu kılmaktadır. Son dönemdeki gelişmelere bakıldığında bir Kürt devletinin oluşmasını engelleme düşüncesinin Esad rejimiyle, Kudüs Meselesinin Mısır ile, yeni ilişkileri zorunlu kıldığı görünmektedir.

1.2. Türkiye'nin Irak ile İlişkileri

Türkiye ile İKBY arasındaki ilişkilere değinmeden önce, Irak ekonomik ve siyasi ilişkilerini açıklamakta yarar vardır. Nitekim Türkiye ile İKBY arasındaki ilişkiler Ortadoğu coğrafyasını göz önüne aldığımızda, ne uluslararası güçlerden ne de merkezi hükümetten bağımsız bir şekilde gelişmemektedir. Bu yüzden detaylı incelendiğinde görüleceği gibi Türkiye ile İKBY arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkilerin seyri, bölgedeki gelişmeler ve İKBY'nin aldığı kararların seyrine göre değişiklik arz etmektedir.

Irak ya da resmi adı Irak Cumhuriyeti, Ortadoğu'da, İngiliz emperyalizminin kendi ulusal menfaatlerine uygun bir şekilde sınırlarını belirleyerek kurduğu ve daha sonra bağımsızlığını, yine bu sömürü gücünün bölgede zayıflaması ile almış olan bir ülkedir (DİEK, 2017). Harita 1'de de görüldüğü gibi Irak; kuzeyde Türkiye, doğuda İran, güneyde Suudi Arabistan, batıda ise Suriye ile sınır komşusudur. En uzun sınıra sahip olan ülke İran'dır. Türkiye'nin Irak ile olan sınırını ise, daha çok İKBY bölgesi kapsamaktadır.

Şekil 1.1: Irak'ın Siyasi Haritası

Kaynak: <https://www.deik.org.tr/uploads/irak-ulke-bulteni-ekim-2017.pdf>, (Erişim Tarihi; 12.10.2017).

1.2.1. Türkiye'nin Irak ile Siyasi İlişkileri

Türkiye ile İKBY arasındaki ilişkiler, Türkiye'nin Irak politikası ile bağlantılıdır. Türkiye, 2007'li yıllara kadar dış politikada, İKBY'ni açıkça muhatap almamıştır. Dolayısıyla İKBY eksenli sorunlar, Irak ile masaya yatırılmaktaydı. Bu nedenle Türkiye-Irak ilişkilerini analiz etmek; İKBY ile Türkiye arasındaki ilişkileri anlamak açısından önemlidir.

1.2.1.1. Atatürk Dönemi Siyasi İlişkiler

Atatürk dönemi dış politikası; Osmanlı devletinin uluslararası varlığının silinmesi, bunun yerine Türkiye Cumhuriyeti'nin, Misak-ı Milli hedeflerine uygun olarak geçmesi ve uluslararası alanda tanınan bir devlet olması şeklinde gelişmiştir (Dinç, 2018: 5). Buna bağlı olarak, birçok cephede verilen savaşlar sonrası Misak-ı Milli gerçekleştiren Mustafa Kemal ve yol arkadaşları başta Lozan Barış Antlaşması olmak üzere birçok devlet ile farklı anlaşmalar yaparak uluslararası hukukta varlığını göstermiştir. Yeni oluşan Türk Dış Politikası diğer devletlerin iç işlerine karışmama ve diğer devletlerin de Misak-ı Milli'ye saygı duymaları üzerine şekillenmiştir. Atatürk şu sözler ile; *“Türkiye'nin güvenliğini gaye tutan, hiçbir milletin aleyhinde olmayan bir barış istikameti bizim daima prensibimiz olacaktır”* Türkiye'nin bu

konudaki hassasiyetini ortaya koymuştur (TCDB, 2019). Bu nedenle Atatürk dış politikası barışçıldır ve “Yurtta sulh, Cihanda sulh” şeklinde formüle edilmiştir. Atatürk bu hassasiyeti şöyle açıklamıştır (Can, 2019: 4):

“Bir ülkenin izlediği dış politikanın analizinde bu politikaya etkileyen unsurlardan olan komşularının sayı ve bileşimine bakmak gerekir. Tek bir devletle çok uzun zamandan beri dost olduğu ABD ile sınır komşusu olan Kanada gibi devletle, komşularıyla tarihi süreç içerisinde zaman zaman savaşa kadar varan çeşitli anlaşmazlıklara düşmüş, savunulması gereken çok sayıda sınıra sahip Türkiye gibi bir devletin dış politikası farklı olması gerekir” (Can, 2019: 4).

Diğer bir ifade ile Atatürk komşularla iyi geçinmenin ve barışçıl bir politika uygulamanın önemine vurgu yapmıştır. Dolayısıyla Atatürk’ün Irak/İngiltere ile ilişkilerini bu çerçevede değerlendirmek gerekir.

Atatürk dönemi Türkiye’nin Irak politikası, Misak-i Milli’nin bir parçası olan “Musul Sorunu¹” dönemin dış politikasını etkileyen önemli bir sorundur. Türkiye’nin Irak ile sınırlarının belirlenmesi, yani Musul sorunun Türkiye lehine çözülmesi için yapılan girişimler doğrudan İngilizler ile ilişkiler şeklinde gelişirken, o dönem İngilizlerin mandası olan Irak ile dolaylı bir şekilde etkilemektedir. Bu dönemde Irak henüz devlet vasfı taşımadığından, kendisi ile ilgili kararlarda İngilizler muhatap alınırdı. Ancak Türkiye, Irak ile sınırdaş olduğunda Musul’un Türkiye’ye bırakılması talebi İngilizler tarafından atanmış Iraklı yöneticileri rahatsız etmiştir (Şimşir, 2005: 872-75). Musul kenti sahip olduğu zengin doğal kaynaklar nedeniyle, İngiltere’nin gözden çıkarmak istemediği bir yerdir. Bu nedenle, Lozan Antlaşması sonrası, kendi lehine karar verebileceğini öngördüğünden, sorunu Milletler Cemiyetine taşımıştır (Armaoğlu, 1988: 322-23). Nitekim Cemiyet’te alınan kararlar Türkiye aleyhine sonuçlanmıştır. Türkiye bu dönemde yumuşayan

---

¹ Lozan Barış Antlaşması'nda durumu kesin bir sonuca bağlanmayan Musul'un Türkiye veya Irak'a bağlanması konusunda Türkiye ile İngiltere arasında ortaya çıkan, ve uzun vadede Türkiye aleyhine sonuçlanan olaylar zinciridir. Musul Sorunu için bknz; Dr. Cemal Kemal, Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi S 40, Kasım 2007, s. 643-691. Ayrıca bknz; Şimşir, Bilal, Musul Sorunu ve Türkiye-İngiltere-İrak ilişkileri, <http://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/Bil%C3%A2l-N-%C5%9E%C4%B0M%C5%9E%C4%B0R-Musul-Sorunu-ve-T%C3%BCrkiye-%C4%B0ngiltere-İrak-%C4%B0li%C5%9Fkileri.pdf>, Erişim Tarihi:13.04.2018.

uluslararası politikaya uygun olmak ve batı ile ilişkilerini geliştirmek için bazı kazanımlar alarak, Musul'u İngiltere'nin manda yönetiminde bulunan Irak'a bırakmıştır (Armaoğlu, 1988: 322-23).

Musul sorunu, Türkiye'nin tüm çabalarına rağmen, dönemin şartları ve dinamikleri, belli kazanımlar sonrası bölgenin Irak'a bırakılmasını zorunlu kılmıştır. O dönemde İngilizlerin MC' de etkin oldukları için Musul Sorunu, Türkiye'nin tüm çabalarına rağmen tek taraflı MC taşınması, İngiltere lehine bir karar çıkmasına neden olmuştur. Türkiye dönemin şartlarını göz önünde bulundurarak MC' de alınan Musul ile ilgili karara uymuş ve 5 Haziran 1926 Ankara Anlaşması ile sorun Çözümlemişdir (Yamaç, 2019: 43-47). Bu anlaşma sonunda Türkiye, Turkish Petroleum'un Irak Topraklarında ürettiği petrolden ayrıca Irak Devleti'ne verilecek karda % 10 pay alabilecektir. Anlaşmaya koyduğu ek bir protokolle İngiltere, Petrol hisseleri karşılığında Türkiye'ye 500.000 pound ödeme yapmayı teklif etmiştir. Ancak Türkiye 500 bin paoundluk öneriyi kabul etmemiş, Musul petrollerinden 25 yıllık süreyle % 10 almayı sürdürmüştür (Yamaç, 2019: 43-47).

Atatürk ve arkadaşları, Musul sorununu daha fazla uzatmayarak aslında stratejik bir hamle yapmışlardır. Dönemin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras) bu durumu TBMM'de şu şekilde dile getirmiştir;

“Yakındoğu'da başlıca gücü temsil eden Türkiye Cumhuriyeti'nin en önemli siyaseti, medeni Milletler arasında intizam ve terakki unsuru olarak çalışmak olduğundan, cihanın ve Yakındoğu'nun barış ve huzuru ve Irak'ın istiklal ve saadeti namına ve Büyük Britanya İmparatorluğu ilişkilerimizi normal bir hale getirmek için tek askıda kalan bu arazi meselesinde fedakarlıklara katlandık. Dokuz yıldır savaşılan bir dönemden çıkıyoruz. Musul hakkındaki kararı tanımamak, bizi ister istemez, yeni bir savaşa sürükleyecekti. Faşist İtalya üzerimize saldırmaya hazırды. Gazi (Atatürk) ve Hükümeti bunu çok iyi biliyordu. Bunun içindir ki, bağrımıza taş basarak, Musul'u bırakmaya razı olduk” (Şimşir, 2018: 873).

Tevfik Rüştü (Aras)'nın TBMM'de yaptığı konuşmasında anlaşılacağı üzere; Türkiye'nin Musul sorunu üzerinde ısrarcı olması, İngilizler ile bir savaşa yol açabileceği gibi, Türkiye'nin gelecekte batı ile iyi ilişkiler geliştirmek ve komşuları

ile yakın ilişkiler kurması önünde bir engel oluşturabilecekti. Diğer yandan Atatürk, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin gücünün farkında ve halletmesi gereken başka sorunların olduğunu biliyordu. Bu nedenlerden dolayı, Musul sorunun fazla uzatmanın Türkiye'nin uzun vadede çıkarlarına zarar verebileceği endişesi taşımaktaydı.

Türkiye ile Irak arasında ilk diplomatik ilişkiler Ankara'da Türkiye-İrak-İngiltere, arasında 5 Haziran 1926 günü yapılan "Sınır ve İyi Komşuluk İlişkileri Andlaşması"nın imzalanmasıyla kurulmuştur (Soysal, 2000: 317). Andlaşma metnin ilk maddesi; Türkiye ile Irak arasındaki sınır sorunu ve sınırların kesin belirleme şekli Milletler Cemiyetinin 29 Ekim 1924 kararlarına uygun şekilde kesinlik kazanmıştır (Soysal, 2000: 318). Bu Andlaşma, Türkiye ile Irak arasındaki sınır sorununu çözülmesini ve komşuluk ilişkilerin kurulmasını sağlamıştır. Andlaşma'nın birinci kısmı yani ilk beş maddesi sınır sorunu ele alırken, sonraki sekiz madde İyi Komşuluk ilişkilerini düzenlemektedir. İki tarafın sınırlarda çıkacak soygun eşkıyalık gibi taraflardan birine zarar verici girişim veya girişimler durumunda, karşı taraf haberdar edilecek ve ortak önlemler alınacaktır (Şimşir, 2019: 872-876). Sınır sorununun çözülmesinden sonra, Türkiye-İrak arasında 1928'de karşılıklı elçilikler kurulmuştur (Lak, 2015: 30). 1932 yılında Irak'ın bağımsız bir devlet olarak MC'e girmesiyle birlikte ikili ilişkilerde ilerlemeler sağlanmıştır. İki ülke arasında 1932 yılında "Oturma Sözleşmesi", "Suçluların Geri Verilmesi Anlaşması", "Ticaret Anlaşması" yapılmıştır. 1938'de ise, iki devlet arasında "Veteriner Sözleşmesi" imzalanmıştır (Lak, 2015: 31).

18 Temmuz 1936 günü, 1926 Andlaşması'nın sona ermesi nedeniyle iki devlet arasında, "Ek Uzatma Protokolü" imzalanmış ve bu Protokol, Irak ile İngiltere arasında yapılan 5 Haziran 1926 günü Andlaşması'nın yerine geçmiştir (Soysal, 2000:318). Bu protokolün önemli bir özeliği de İngiltere'den bağımsız olarak sadece iki devlet arasında yapılmış olmasıdır.

1946 yılında Irak Krallığı adına Türkiye'ye ziyarete bulunan Nuri Sait Paşa, Başbakan Şükrü Saraçoğlu ile bir araya gelerek başta sınır güvenliği Ortadoğu'daki gelişmeler, iki ülke arasındaki su sorunu, devletler arası telgraf hattının kurulması, eğitim, ekonomi gibi 1926 Andlaşmasından daha kapsamlı ikili ilişkiler ele alınmıştır

(Arslan, 2018: 285-289). Bu görüşmeler sonrası iki devlet arasında, 7 madde, 6 ek protokol ve 2 sözleşmeyi kapsayan bir Andlaşma imzalanmıştır (Arslan, 2018: 290). Andlaşmanın ilk maddesine göre; Taraflar birbirinin ülke bütünlüğünü ve 1926 tarihli Andlaşma ile belirtilmiş ve çizilmiş olan aralarındaki hududa riayet etmeyi taahhüt etmiştir (TBMM, 1947: 818). İkili ilişkilerin daha da geliştirilmesi için Andlaşma'ya altı ek protokol ve iki sözleşme eklemiştir:

1 Numaralı Ek Protokol: Dicle, Fırat ve Kolları Sularının Düzene Konulması

2 Numaralı Ek Protokol: Güvenlik İşlerinde Karşılıklı Yardımlaşma

3 Numaralı Ek Protokol: Eğitim, Öğretim ve Kültür İşbirliği

4 Numaralı Ek Protokol: Posta, Telgraf ve Telefon

5 Numaralı Ek Protokol: Ekonomi İşleri

6 Numaralı Ek Protokol: Hudut

Suçluların Geri Verilmesi Sözleşmesi.

Hukuk, Ceza ve Ticaret İşlerine İlişkili Adli Yardım Sözleşmesi (TBMM, 1947: 819).

İki devlet arasında kapsamlı ve bir çok alanda işbirliğini ön gören bu Andlaşma ilişkilerin sürekliliğini ön görmektedir.

İKBY'nin bağımsızlık referandumuna gitmesi süreci ve sonrasında, Türkiye Irak'ın bölünerek farklı devletlere ayrılmasının kabul edilmeyeceğini sürekli vurgulamaktadır. Türkiye kendi ulusal güvenliğini öne sürerek 1926 yılında yapılmış ve 1946 yılında, birinci maddesine uyulacağı teyit edilmiş ülke bütünlüğü ve sınırların kesinliği gerçeğine dayanarak, Ülkede olası bir bölünmenin daha önce yapılmış olan bu Andlaşmalara aykırı olduğunu savunmaktadır (Habertürk, 2017; Hürriyet,2017). Nitekim 1946 yılında yapılan Andlaşmanın bitiş tarihinin belirtilmemesi nedeniyle, Türkiye'nin gündeme getirmesine haklılık tanınmaktadır:

Madde 7: Bu Andlaşma sınırsız bir süre için yapılmış olup andlaşan taraflardan birinin isteğiyle her beş yıl sonunda gözden geçirilebilecektir (TBMM, 1947: 819).

Türkiye, Irak Krallığı döneminde yapılmış olan bu Andlaşmalara dayanarak tezini savunmaktadır. Ancak, 1946'dan günümüze kadar Irak Krallığında bir çok değişim olmuştur. Örneğin, 1958 darbesi sonrası Krallık

Rejim yıkılarak yerine Cumhuriyet ilan edilmiştir. Yine 2003 Irak işgali sonrası, 2005 yılında yapılan referandumda ülkenin üniter yapısı bozulmuş ve ülke federal bir yapıya dönmüştür. Bu değişimler yeni politikaların uygulanmasını gündeme getirmiştir.

1.2.1.2. Manda Yönetimi Sonrası İlişkiler

Irak'ın bağımsızlık ilanından sonra, 29 Ekim 1936'da Kürt asıllı aynı zamanda İngiliz karşıtı olan Bekir Sıtkı, Yasin Haşimi yönetimine darbe yaptı (Palabıyık, 2010: 154). Darbe sonrası yönetime gelen Sıtkı ve arkadaşları, Atatürk devrimlerini örnek alarak bunları Irak'ta uygulamak istediklerinden dolayı Türkiye ile yakın ilişkiler kurmak istemişlerdir. Bu yakın ilişkiler ve SSCB tehdidini azaltma politikaları sonucu, iki devlet arasında 9 Temmuz 1937 yılında Sadabat Pakti² imzalanmıştır (Palabıyık, 2010: 155). Bu Pakt Tahran'da Türkiye, İran, Afganistan ve Irak arasında karşılıklı güveni güçlendiren, saldırmazlık paktı olarak tarihe geçmiştir (Çelik, 2018: 98). Sadabat Pakti ile Türkiye-Irak arasında gelişim gösteren ilişkiler, 1955'te imzalanan Bağdat Pakti³ ile daha da gelişmiştir (Palabıyık, 2010: 156). Bağdat Pakti, ABD'nin Sovyetler Birliğini NATO gibi savunma politikalarının bir parçası olan, çevreleme politikasının sonucu olarak değerlendirilmektedir (Palabıyık, 2010:156). NATO'nun bir üyesi olan Türkiye, Ortadoğu üzerindeki doğu bloğu yayılma düşünce sistemini engellemek kapsamında, Irak gibi diğer devletlerle yakın ilişkiler geliştirme yoluna gitmiştir. Türkiye bu politikasıyla Ortadoğu devletleri ile yakın ilişkiler kurmuş ve NATO'ya katkı sağlamıştır. Türkiye ile Irak arasında güvenlik endişesi sonucu kurulan ikili yakın ilişkiler, Irak'ta krallık rejiminin yıkılması ile kesintiye uğramıştır (TESAD, 2018: 2).

---

² Sadabat Pakti için bkz ; Palabıyık, Mustafa, Sadabad Pakti (8 Temmuz 1937): İttifak Kuramları Açısından Bir İncelemem , Ortadoğu Etütleri, Cilt 2, No 3, Temmuz 2010, ss. 147-179. Ayrıca bkz; Çelik, Mustafa, Türkiye'nin Sadabad Pakti Ekseninde Şekillenen Ortadoğu Politikası, https://www.academia.edu/37822927/T%C3%BCrkiyenin_Sadabad_Pakt%C4%B1_Ekseninde_%C5%9Eekillenen_Ortado%C4%9Fu_Politikas%C4%B1_Turkeys_Middle_East_Policy_Shaped_in_the_Axis_of_Sadabad_Pact, Erişim Tarihi; 12.04.2018.

³ Ortadoğu da güvenliği sağlamak ve SSCB tehdidine karşı ABD'nin öncülük ettiği bir çevreleme/savunma paktıdır. Detaylı bilgi için bkz: Çetinkaya, g. Selma, BAĞDAT PAKTI'NIN KURULUŞ SÜRECİNDE TÜRKİYE'NİN ORTADOĞU VE BATI İLE İLİŞKİLERİ, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/228069>, Erişim Tarihi: 14.04.2018./Yeşilbursa, k. Behçet; Bağdat Pakti(1955-1959). <http://www.tarihinpesinde.com/dergimiz/ekim2011/04.pdf> Erişim Tarihi: 14.04.2108.

1958 darbesi⁴, Irak tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim bu tarihten sonra Irak'ta krallık rejimine son verilmiş bunun yerine cumhuriyet rejimine geçilmiştir (TESAD, 2018: 3). Krallık rejimine son verilmesi Irak'taki İngiliz etkisinin zayıflaması anlamına geldiği düşüncesi ile bazı kesimler tarafından desteklenmiştir (Lak, 2015: 50). Bu nedenle bazı kesimler bunun bir darbe olduğu görüşünde olmasına rağmen, Irak'ta krallık rejiminden bıkan yoğun kitleler bu süreci devrim olarak kabul etmişlerdir (TESAD, 2018: 6). Bu nedenle süreç bazı kaynaklarda darbe bazı kaynaklarda devrim olarak karşımıza çıkabilmektedir.

1958 darbesi, ani bir hareketlenme ya da isyandan çok, geçmişe dayanan siyasal, sosyal ve ekonomik krizlerin bir sonucudur. Nitekim gerek “manda yönetimi”nde olsun gerekse, 1932'deki bağımsızlıktan sonra Irak'ta birçok siyasal kriz ve ayaklanmalar meydana gelmiştir. 1932'deki Asuri ayaklanması, Şeyh Mahmut ayaklanması, Barzani ayaklanmaları, 1941 Mayıs darbesi, Bekir Sıdkı darbesi bunlardan sadece birkaç tanesidir. Bu ayaklanmaların çoğu krallık yönetimi politikalarına karşı yapılmıştır. Krallık bu ayaklanmalara, diyalog yolu yerine güç kullanarak müdahale etmiştir. Bu şekilde uygulanan şiddet ve sindirme politikaları, halk nezdinde krallık rejimine karşı bir öfkeye yol açmıştır. Diğer yandan Irak'ın Bağdat Paktı'na katılması ve İsrail'e karşı savaşan Mısır kuvvetlerine asker yollamaması gibi nedenler de, krallık rejimine karşı halkta öfkeye yol açmıştır (Mar, 2006: 123). Krallık rejimine ülke içinde yükselen muhalif seslerin kısılması, siyasi parti, dergi ve gazetelerin kapatılması halkın öfkesini artırmıştır. Bu nedenle krallık rejimine son veren General Kasım, başta Barzaniler olmak üzere, Milliyetçi Araplar ve diğer geniş muhalif kesimler tarafından destek görmüştür (Mar, 2006: 123).

Her ne kadar ordu içinde özgürlük taraftarı General Kasım ve diğer askerler tarafından planlanan bir darbe olsa da halkın geniş kesimlerinin kayıtsız kalmadığı

---

⁴ 14 Temmuz 1958 Irak darbesi olarak da bilinen 14 Temmuz Devrimi, 14 Temmuz 1958'de Irak'ta gerçekleşti ve 1921'de İngilizler himayesinde Kral Faysal I tarafından kurulan Haşimi monarşisinin devrilmesine yol açan olaylar silsilesidir. Detaylı bilgi için bknz; Bostancı, Mustafa, Bağdat Paktı'na Etkisi Bakımından 1958 Irak Askeri Darbesi, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi Yıl 14 Sayı 27 (Bahar 2018) s. 121-150, 04.06.2018/ TESAD, 1958 Irak Askeri Darbesi, <https://www.tesadernegi.org/1958-irak-askeri-darbesi.html>, erişim tarihi: 12.04.2018./ Ülman, Haluk, Ortadoğu Baharını, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/380/4050.pdf>, erişim tarihi: 12.04.2018.

açıktır. Irak'ta aslında Cumhuriyet rejimini isteyen özgürlükçü ordu kesimleri, İngiliz etkisinden uzak, bağımsız özgür bir Irak Cumhuriyetini istemekteydiler. Bu ordu grupları devrim gerçekleştirdikten sonra, halkın geniş kesimlerinden destek almalarının önemli bir nedeni Özgürlük hareketi olarak ortaya çıkmalarından kaynaklanmaktaydı. 14 Temmuz 1958'de gerçekleşen darbeye Kral ailesiyle birlikte öldürülmüştür (Bostancı, 2013: 174). Bu olaylar Irak tarihine kanlı bir darbe/devrim olarak girmiştir.

Irak'ta Krallık rejimi ile Türkiye arasındaki ilişkiler genel olarak iyi bir şekilde devam etmekteydi, ancak Krallık rejiminin yıkılmasına yönelik Türkiye ilk aşamada tepkisiz kalmıştır. Bunun nedeni darbe haberinin şok etkisi yaratmasıdır Türkiye şokun etkisini attıktan sonra en üst düzeyde darbeyi kınamış ve dönemin Dışişleri Bakanı Zorlu, yeni rejimi tanımadığını şu sözlerle dile getirmiştir;

"Bize göre, yeni bir Irak hükümeti bahis mevzu değildir. Bugünkü... Irak-Ürdün Federasyonu'nun reisi Kral Hüseyin'dir, ve meşru hükümeti de Kral Hüseyin'in idaresi altındaki hükümettir"(Lak, 2015: 52).

Bu nedenle ilk günlerde Türkiye, Krallık rejiminin devamından yana politikalar izlemiştir. Öyle ki Türkiye, uluslararası camiada yeterli destek bulunduğu taktirde askeri bir operasyonu gündemine almıştır (Armaoğlu, 2014: 464). Türkiye 17 Temmuz'da ABD'ye Irak'taki duruma müdahale etme isteğini iletmış ancak yeterli desteği alamamıştır (Armaoğlu, 2014: 464). Diğer yandan Türkiye, SSCB'nin olası tepkisinden de çekinmiştir. Bu nedenle askeri müdahale politikasında geri adım atmıştır (Armaoğlu, 2014:464). General Kasım ve arkadaşlarının gizlice tasarladıkları bu darbe planından, Türkiye gibi ABD ve İngiltere de geç haberdar olmuştur. Darbeden hemen sonra ABD ve İngiltere bu gizli askeri darbeden daha sonradan haberdar olduklarını açıklamışlardır (Lak, 2015: 51). Soğuk savaş döneminde Irak krallık rejimi doğu bloğuna karşı, ABD'nin çevreleme politikasının bir parçası olduğundan dolayı, bu darbe ayrıca ABD ve İngiltere açısından da şok etkisi yaratmıştır. Her ne kadar darbe Irak krallık rejimi ile işbirliği içinde olan batılı devletler tarafından kınanmış olsa da kısa süre sonra yeni rejimin tamamen SSCB etkisine girme endişesinden dolayı, batılı devletler yeni rejimi tanımıştır.

Türkiye de aynı şekilde, Irak ile ilgili politikasını gözden geçirerek, diğer batılı devletler gibi yeni Irak Cumhuriyetini kısa bir süre sonra tanımıştır (Lak,2015: 52). Diğer yandan Irak Cumhuriyeti, 24 Şubat 1960 yılında Bağdat Pakti'ndan ayrılmış ve Pakti'n merkezi Türkiye'ye taşınmıştır. General Kasım'ın Paktan geç ayrılması, batılı ülkelerin ve Türkiye'nin kendilerini tanımalarını beklemesinden kaynaklanmaktadır.

1.2.1.3. 1960 Sonrası Türkiye'nin Irak Politikası

1960'ta Türkiye'de gerçekleşen askeri darbe içerde bir çok değişime yol açmış olmasına rağmen, dış politikada herhangi bir değişime yol açmamıştır. Cemal Gürsel yönetimi, batılı Müttefikler ve komşular ile iyi geçinme politikasını sürdüreceğini şu sözlerle kamuoyuna duyurmuştur:

“Müttefiklerimiz, komşularımıza ve bütün dünya hitap ediyoruz: Gayemiz, Birleşmiş Milletler anayasasına ve insan hakları prensibine tamamıyla riayettir. Büyük Atatürk'ün ‘Yurtta Sulh, Cihanda Sulh’ prensibine bağlıdır. Bütün ittifaklarımız ve taahhütlerimize sadığız. NATO ve CENTO'ya inanıyoruz ve bağlıyız” (Lak, 2015: 55).

Türkiye diğer yandan ilişkilerin gerginleştiği General Kasım yönetimiyle de arayı açmamak için resmi ilişkiler kurmuş ve ikili ilişkiler 1960 sonrası daha iyi bir düzeyde sürdürülmeye çalışılmıştır (Lak, 2015: 61). İkili ilişkiler olgunlaşırken, dönem dönem ilişkileri olumsuz etkileyen süreçler yaşanmıştır. Örneğin iki ülke için önemli olan su sorunu, son dönemlere kadar gündeme gelmiştir. Su, coğrafi yakınlık nedeniyle aynı nehirlerden beslenen ülkeler için önemli sorunlar yaratabiliyordu. Bu bağlamda, 1960 yılında Güneydoğuda kurulması planlanan GAP iki ülke arasında ilişkilerin gerginleşmesine yol açan bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

1960'lı yıllarda Güneydoğu'da GAP'ın gündeme gelmesi ile Dicle-Fırat nehirleri su sorunu iki ülke arasında gerginliğin temel nedeni olmuştur. Her ne kadar su sorunu çözülmemiş olsa da Türkiye dış politikasında, 1964'lü yıllardaki değişimler, iki ülke arasındaki gerginliğin azalmasına yol açmıştır. 1964'de Türkiye'nin Batı ile ilişkilerini gözden geçirmesi ve Ortadoğu bölgesiyle yakından ilgilenme politikası doğrudan Irak ile ilişkileri normalleştirmiştir. Türkiye 1964

yılında Kıbrıs harekatı sonrası batılı devletlerin, özellikle ABD'nin ambargo ve baskılarına maruz kalmıştır. Türkiye batıda kendisine yönelik bu dışlama ve sindirme politikalarına karşı dış politikasında bazı değişimlere giderken, Arap devletleri ile yakın ilişkiler kurma gerekliliğini ve önemini anlamıştır (Çakmak, 2013: 119-134). Türkiye'nin Kıbrıs harekâtı sonrası, batılı devletler tarafından dışlanması, onu genelde Arap devletlerine yakınlaştırmış, özellikle de Irak ile yakın ilişkiler kurulmasına katkı sağlamıştır (Lak, 2015: 62; Çakmak, 2013: 130). Şubat 1966'da Irak'tan Türkiye'ye gelen bir heyet ile aralarında yapılan görüşmeler sonucunda ortak bir beyanname yayınlanmıştır. Beynamede iki ülke arasında ilişkilerin geliştirilmesi, özellikle Irak'ın toprak bütünlüğü için Türkiye desteği alınmıştır. Aynı dönemde heyetler arası üst düzey ziyaretler devam etmiş, turizm alanında gelişme, güvenlik ve su sorununun çözülmesi için ortak adımlar atılmıştır (Lak, 2015: 62).

27 Temmuz 1968'de Ankara'da iki devlet arasında yapılan turizm sözleşmesinden sonra, karşılıklı olarak, Türkiye'de Arapça, Irak'ta Türkçe kurslarının açılmasına karar verilmiş ve iki ülke arasında öğrenci ve öğretmen değişim programları yapılmaya başlamıştır. Ancak Irak'taki siyasal çalkantılar, ilişkilerin sürekliliğini ve olgunlaşmasına engel teşkil etmekteydi. Buna rağmen Türkiye, 1968'de gerçekleşen Baas Rejimi ile ilişkilerini kesmemiş ve yeni rejimi ilk tanıyan ülkelerden biri olmuştur (Özdemir, 2000:231). Yeni rejimle 17 Temmuz 1968'de Transit Anlaşması yapılmıştır. Bu anlaşma ile iki ülke arasındaki ticari ilişkiler kolaylaştırılmış ve iki ülke vatandaşlarının geliş gidiş yönünde iyileştirmeler sağlamıştır (Lak, 2015: 72).

1972 yılında Irak petrolünün millileştirilmesi, Türkiye tarafından olumlu şekilde karşılanmıştır. Millileştirme sonrası Irak petrolünün Türkiye toprakları üzerinden Akdeniz'e ulaştırması için, Türkiye-Irak arasında 24 maddeden oluşan bir anlaşma imzalanmıştır (Lak, 2015: 75). 20 yıl sürmesi planlanan bu anlaşma, transit görevi gören Türkiye açısından önemli bir kazanımdı. Türkiye bu anlaşma ile hem transit görevini üstlenerek transit ücreti almış, hem de Ortadoğu petrolünü kullanmasında kolaylıklar sağlamıştır. Diğer yandan 1973 yılında Arap-İsrail savaşının başlaması, petrol fiyatlarının artışına neden olmuştur. Bu ortamda Türkiye'nin böyle bir anlaşma yapması, ucuz petrol kullanabilmesi ve Araplar ile iyi

ilişkilerini koruması oldukça önemli bir stratejik hamleydi. Nitekim 1973 Arap-İsrail savaşında Türkiye, İncirlik üssünün Araplara karşı ABD tarafından kullanılmasına izin vermeyerek, Arap ülkelerine olan desteğini göstermiştir. Diğer yandan ise, Arap devletlerine yardım amaçlı olarak uçak hava sahalarını SSCB'ye açmıştır (Balcı, 2013:149). Türkiye bu stratejiyle Küba Krizi, Kıbrıs Harekatı, gibi süreçlerde, yalnız bırakan ya da onun arkasından iş çeviren batılı müttefiklerine, stratejik konum ve imkanlarını kullanarak önemli bir mesaj vermiştir.

Türkiye'nin savaş döneminde Arapların yanındaymış izlenimi vermesi, Irak'la da iyi olan ilişkilerin daha da gelişmesine katkı sağlamıştır. 1973 yılında Arap devletlerinin petrolü bir silah olarak kullanması, dünya genelinde bir petrol krizine yol açmıştır. Petrolde dışa bağımlı Türkiye, bu nedenle gerek Irak olsun gerekse diğer Arap devletleri ile ilişkilerini iyi bir düzeyde tutmaya özen göstermiştir. Türkiye'nin Arap-İsrail savaşına duyarsız kalmayıp, Arap devletlerini, desteklemesi, Irak ile ilişkilerin olgunlaşmasının en önemli nedeni olmuştur. Bu çerçevede Türkiye tarafından Arap ülkelere sık sık ziyaretler yapılmıştır (Lak, 2015: 73-4). Bunlardan en önemlisi, Bülent Ecevit'in iki devlet arasındaki dostluğu pekiştirmek için 1978 yılında Irak'ı ziyaret etmesidir. Bu ziyaret sonrası, 1978-1980 yılları arasında kültür ve bilim alanında birçok anlaşma imzalanmıştır.

1978 yılında PKK (Kürdistan İşçi Partisi) kurulmasıyla birlikte, Türkiye'nin güney sınırlarında güvenlik sorunu baş göstermiştir. Türkiye, güneydoğu ve doğu sınırlarını güvence altına almak ve PKK ile mücadele etmek için Irak ile güvenlik konusunda bir çok anlaşmalar yaparak, iki devletin toprak bütünlüğü üzerinde durmuştur (Barut, 2013: 72). Ekonomik, kültürel ilişkilerin yanında bir de güvenlik konusunda ilişkiler kurma zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda gelişen ilişkiler, Türkiye'ye sınır ötesi operasyonlar yapabilmesinin yolunu açmıştır. Türkiye, 1980'li yıllarda ülke içinde eylemler düzenleyerek Irak topraklarına kaçan PKK'lılara karşı hava operasyonları kapsamında, üç kez Irak sınırını geçerek PKK kamplarını ve kaçış güzergâhlarını bombalamıştır (Barut, 2013: 73). Aynı dönemde baş gösteren Irak-İran savaşı sırasında, savaşı fırsat bilip Irak'a karşı yeni bir mücadele başlatan Barzanilere karşı, Irak hükümeti çok şiddetli yanıt vermiştir.

Böyle bir süreçte Türkiye'ye kaçan halk için Irak'ın, Türkiye'ye benzer bir şekilde sınır ihlali yapıp Türkiye topraklarını bombalama endişesi doğmuştur.

1980 yılında başlayan ve sekiz yıl devam eden Irak-İran savaşında Türkiye'nin tarafsız kalması, Irak ile olan ilişkilerin sağlıklı sürmesine neden olmuştur. 1984 yılında Turgut Özal Irak'ı ziyaret ederek iki devlet arasında özellikle ticari ilişkilere dikkat çekmiştir (Lak, 2015: 74; Ataöv, 1987: 124-28). Yine aynı yıllarda Türkiye'ye karşı savaş açtığını ilan eden PKK'ya karşı yapılacak operasyonlarda "karşılıklı sınırların geçilebilecek" olması hakkını Türkiye üç kez kullanmış, PKK'ya karşı hava operasyonları yapmıştır. Ancak 1988'de Saddam'ın ordularının Kürtlere karşı bir etnik temizleme operasyonu düzenlemesi Türkiye'nin tepkisini çekmiştir. Katliamlar sırasında Türkiye sınırına yığılan Kürtlerin bir kısmı, Türkiye sınırına geçerek canlarını kurtarabilmiştir. Türkiye, Saddam yönetiminin zulmüne uğrayan ve sınırına yığılan Kürtlere kapılarını açarak insani bir tavır sergilemiştir. Türkiye'nin bu politikası Saddam yönetimi ile ilişkileri gererken, Türkiye kamuoyunda da takdir toplamıştır (Balcı, 2014: 79).

1.2.1.4. 1990 Sonrası Siyasi İlişkiler

Ortadoğu'da Irak-İran Savaşı 1988 yılında son bulmuş, savaş gerek Irak gerekse İran da çok kayıplara yol açmıştır (Ataöv, 1987: 129). Aslında savaşın bir kazananı yoktu, diğer bir ifade ile iki taraf da kaybetmiştir. 1990'da Saddam'ın, Kuveyt'i işgal girişimi bölgede yeni bir krizin çıkmasına hatta bir krizden öte; 1948 İsrail'in kurulmasından sonra, bölgenin tekrardan şekillenmesinin önünü açılmıştır. 1990'lı yıllarda Türkiye-Irak ilişkilerini belirleyen temel unsur, Irak'ın Kuveyt'i işgal girişimidir. Kuveyt işgalinden sonra, BM öncülüğünde Irak'a savaş açılmış, Irak parçalanmaya doğru sürüklenmiş ve Türkiye'nin istemediği bir tablo ortaya çıkmıştır (Ataöv, 1987: 129).

Saddam Hüseyin'in İran savaşından 1,5 sene sonra bu kez bir Arap ülkesine saldırması yani Kuveyt'i işgal etmesi, birçok düşünür tarafından büyük bir hata olarak değerlendirilmektedir (BİLGESAM, 2019: 5). Irak'ın bu işgal sonrası dağılma sürecine girmesi bunu ortaya koymaktadır. Zengin petrol kaynakları olan Kuveyt'in işgaline başta ABD ve İngiltere olmak üzere Batılı ülkeler büyük tepki

göstermişlerdir. Irak-İran savaşında geniş destek gördüğü, Körfez Arap ülkeleri de Kuveyt'in işgaline sert tepki göstermişlerdir. Diğer yandan, Suriye, Irak'a sert tepki gösterirken, Ürdün ve Filistin Kurtuluş Örgütü Irak'ı desteklemişlerdir (Önal vd., 2016: 59). Dolayısıyla Irak'ın, İran savaşı sonrası ekonomik tahribatını azda olsa hafifletmek ve ülkesine yeni bir doğal kaynak zengini olan Kuveyt'i ilhak etme ve Irak'ın bir şehri yapma girişimleri, bölgede yeni bir krize yol açmıştır.

Irak ile yakın ilişkileri olan Türkiye, Kuveyt kriziyle birlikte bu ilişkilerin bozulmasından endişelenmiştir. Türkiye, Irak'ın Kuveyt'i işgalini üst düzeyde kınamış, bunun bölgede istikrarsızlığa yol açacağını belirtmiştir. Bu süreçte batı devletlerine benzer bir politika izlemesinin Türkiye'ye önemli bir maliyeti olmuştur. Özellikle BM ve ABD'nin Irak'a yönelik ambargo uygulama stratejisi, Türkiye'ye büyük ekonomik kayıplar yaşamıştır. Türkiye her ne kadar Irak ile ilişkilerin kesilmesi endişesiyle ilk baştan Kuveyt işgaline sessiz, kalıp sadece kınamakla yetinse de sonraları, BM ve NATO, ambargolarına uymak zorunda kalmıştır (Önal vd., 2016: 60).

Kuveyt'in işgali ve Körfez Savaşı boyunca, Türkiye-İrak ilişkileri açısından zorlu bir sürece girilmiştir (Lak, 2015: 98). Körfez krizi kısa vadede Türkiye'yi ekonomik olarak, uzun vadede ise siyasi ve sosyal yönleri ile olumsuz etkilemiştir.

Körfez krizi ekonomik kayıplara rağmen, Özal'ın Türkiye çıkarlarına uygun bir şekilde kullanmaya çalıştığı siyasi bir hamle olarak da düşünülmektedir (Önal vd., 2016: 61). Nitekim SSCB'nin çökmesi ile NATO'nun varlığının sorgulandığı bir dönemde Türkiye'nin müttefikler açısından jeopolitik önemi, Körfez krizinde tekrar ortaya çıkmıştır. Diğer yandan savaş sonrası dış basında Ortadoğu'da Türkiye'nin önemi üzerinde yazılar yazılarak gerek jeopolitik gerekse yeterli su kaynakları açısından bölgenin en önemli ülkesinin Türkiye olduğu vurgulanmıştır (Gözen, 2000: 126-7).

1.2.1.5. 2000 Sonrası Türkiye'nin Değişen Irak Politikası

Körfez Savaşı'ndan sonra, ABD ve müttefikleri, Saddam Hüseyin'in iktidarda kalmasına izin vermekle birlikte, BM tarafından Irak'a uygulanan yaptırımların çoğu devam etmiş, Irak'ın petrol ihracatı ve gelirleri tamamen BM

kontrolü altına alınmıştır. Böylece petrol gelirleri ile ayakta kalan Saddam yönetimi, iktidarı bu dönemde zayıflaması Irak'ın parçalanmasının önü açmış ve Irak'ın kuzeyinde Kürtler, güneyinde ise Şiiler güç kazanmaya başlamıştır (BİLGESAM, 2019: 6).

ABD, Saddam yönetiminin Kürtler ve Şiiler üzerindeki baskısını engellemek için 36. paralelin kuzeyinde ve 32. paralelin güneyinde uçuşa yasak bölgeler ilan etmiştir. Irak'ın kuzeyindeki uçuşa yasak bölge Türkiye, güneyindeki uçuşa yasak bölge ise Suudi Arabistan ve diğer Körfez Arap ülkelerindeki askeri üslere konuşlanan ABD ve müttefik ülke askeri uçakları tarafından kontrol edilmiştir (BİLGESAM, 2019: 6). Bunun sonucunda, özellikle Irak Kürtleri 1970 sonrası elde ettiği özerklik statüsünü hayata geçirme fırsatı yakalamıştır. Türkiye artık Irak ile ilişkilerinin yanında, İKBY ile de ilişkiler için, yeni politikalar geliştirmeye gidecektir.

ABD'nin 2003 yılında Irak'ı işgal etmesi arkasında yatan nedenler, Birinci Körfez Savaşı ile bağlantılıdır çünkü Irak'ın zayıflatılması ve parçalanmasının asıl nedeni, birçok düşünürün göre Irak'ın petrol kaynaklarında yatmaktaydı (BİLGESAM, 2019: 7). O dönemde ABD Başkan Yardımcısı olan Dick Cheney'in Amerikan petrol şirketleriyle olan kişisel bağlarının olması, bu görüşü desteklemektedir (BİLGESAM, 2019: 7). ABD ve İngiltere'nin işgal gerekçesi için öne sürdükleri gerekçe Irak'ta kitle imha silahların olması yönündeydi, ancak işgal sonrası böyle bir durumun olmadığı anlaşılmıştır (Hürriyet, 2018). Diğer yandan 11 Eylül 2001 yılındaki ABD'ye yönelik terör saldırısı bir intikam olarak görmek de çok geçerli bir gerekçe değildir. Çünkü 11 Eylül saldırısı, Irak ile ilgili bir durum değil, tamamen Taliban ve Afganistan ile ilgiliydi. Diğer önemli bir gerekçeleri de, bölgeye demokrasi ve insan haklarının getirilmesi yönündeydi. Ancak demokrasi ve insan hakları konusunda, ABD'nin en iyi ilişkiler kurduğu, Suudi Arabistan ve diğer Arap ülkelerinin demokrasi kazanımları, Irak'tan daha ileride değildi. Dolayısıyla İşgalin arkasında ekonomik çıkarların yattığı oldukça açıktır.

1.3. Türkiye-İrak Arasındaki Ekonomik İlişkileri

İKBY'yi daha iyi bir şekilde analiz edebilmek için, Irak ekonomisinin genel durumuna ve Türkiye ile Irak arasındaki ekonomik ilişkilere yakından bakıldığında; gerek İKBY ile Merkezi hükümet olsun, gerekse de Merkezi hükümet ile Türkiye arasındaki ekonomik ilişkiler siyasi gelişmelere paralel olarak değişiklik arz etmektedir. Örneğin, bir dönemler Maliki yönetimi ile arası bozulan Türkiye İKBY'ye daha önem verirken, İKBY'nin referandumuna gidişinden sonra Merkezi hükümetle yeniden iyi ilişkiler geliştirmeye başlamıştır (Milliyet, 2017). Dolayısıyla Irak genelindeki ekonomiye değinmeden, doğrudan Türkiye-İKBY ekonomik ilişkilerini ele almak pek sağlıklı olmayacaktır. Ancak tezin kapsamını aşmaması için Türkiye ile Irak genelindeki ekonomik ilişkiler kısa tutulmakla birlikte, İKBY ile ilişkiler sektörler bazına inilerek detaylı olarak ele alınacaktır.

İrak ekonomisi, diğer Arap devletlerinde olduğu gibi daha çok doğal kaynaklara dayanmaktadır. Irak merkezi yönetimi ülkenin tüm kaynaklarına sahip olmaya çalışırken, aynı şekilde Erbil yönetimi de Kürtlerin yoğun olduğu bölgelerde kaynaklar üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışmaktadır (ORSAM, 2012).

Ülkenin ekonomik genel verilerini özetleyen tabloda görüldüğü gibi Irak ekonomisi, performans olarak iyi bir tablo göstermemektedir. Tabloda işsizliğin %22 olduğu görülmektedir, demek oluyor ki ülkede yaklaşık olarak 5 kişiden biri işsizdir. Diğer yandan kişi başına düşen gelir de, 4.740 dolar civarında oldukça düşük görünmektedir. Örneğin, Irak'ın komşusu olan ülkelere bakıldığında bu oran, Suriye'de 765 dolar, İran'da 5.237 dolar, Türkiye'de 9.179 dolar, İsrail'de 36.662 dolardır (Vatan, 2016; DİEK, 2017). Verilerden anlaşıldığı üzere, Suriye dışında diğer komşu ülkelere göre kişi başına düşen milli gelir düşük bir miktardadır. Ancak BM'in belirlemiş olduğu rakamlara göre 1000 dolar sınırının üzerinde olduğuna göre rakamlara göre gelişmekte olan bir ülke kategorisinde değerlendirmek gerekir

Tablo 1.1: Irak'ın Ekonomik Görünümü

GSYİH (Gayri Safi Yurt İçi Hasıla):	181.5 Milyar ABD Doları
Kişi Başına GSYİH	4,741 ABD doları
Ekonomi Büyüme Oranı	%2,4
İşsizlik	%22 (ortalama iş gücüne'e oranla)
Ekonominin Sektörel Dağılımı	Sanayi: % 49,7 Tarım: % 5,2, Hizmetler: % 45,1
Kredi Faiz Oranı	%8,5
Kalkınma Programı-Öncelikli Sektörler	Kamu hizmetleri, altyapı, üretim, turizm, inşaat
Ana İhracat Kalemleri	Ham petrol ve petrol ürünleri, mineral yakıtlar, damıtma ürünleri.
Ana İthalat Kalemleri	Makineler, elektrikli ve elektronik ürünler ve motorlu taşıtlar.
Önemli Ticaret Ortaklar	Çin, ABD, Türkiye, Hindistan

Kaynak: DİEK 2017 Irak Ülke Bülteni. <https://www.deik.org.tr/uploads/irak-ulke-bulteni-ekim-2017.pdf>, (Erişim Tarihi:02.01.2018).

Irak ekonomisi temelde ham petrol ihracatına dayanmaktadır. Ülkenin en çok petrol üretilen bölgeleri, genelde ülkenin kuzeyinde bulunmaktadır. En büyük rafinerileri ise; Beji (Kuzey), Beji (Selahaddin) ile Bağdat'ta Dora ve Basra rafinerileridir. Bunun yanı sıra Kerkük, Necef, Samawa ile Haditha ve Kanakin de önemli petrol rafinerilerinin başında gelmektedir (T.C. Ekonomi Bakanlığı, 05/12/2017). Ülke sanayisinin işleyişi de genelde petrol üzerinde ilerlemektedir. Ülke sanayi kuruluşlarının başında petrol arıtma ve petrokimya tesisleri gelmektedir. Bu nedenle Irak ülke ekonomisinin bel kemiğini petrol ve ona bağlı yan sanayi ürünleri oluşturmaktadır (Yıldız, 2017: 111). Irak'ta 143 milyar varil ispatlanmış petrol rezervi ve 3.158 metreküp gaz rezervi mevcuttur (Yılmaz, 2017: 112). Irak bu rezervlerden 2011 yılı verilerine göre aylık yaklaşık 7 milyar dolar gelir elde etmiştir. Bu petrolün 570,7 milyon varili güneyden, geriye kalan 93,3 milyon varili de Kerkük-Yumurtalık Hattından Doğu Akdeniz üzerinden uluslararası piyasalara ihraç edilmiştir (Yılmaz, 2017:113).

Ülke ekonomisine katkı yapan diğer önemli bir sektör de “inşaat” sektörüdür. Irak'ta inşaat ve taahhüt sektörü, özellikle son dönemlerde önemli bir gelişme kaydetmiştir (Nhamsalden, 2015: 36). Irak'ta uzun yıllardır savaşın hakim olduğu, birçok yapının tahrip edildiği, var olan eski yapıların da günümüz şartlarına pek uymadığı bilinen bir gerçektir. Irak devleti bu eski ya da tahrip edilen yapıları restore etmek ya da yenilerini inşa etmek için önemli girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimlerin önemli kısmı altyapı alanında gelişme kaydederek, iş dünyasını bölgeye çekmek için uygun ortamları oluşturmaktır. Söz konusu altyapı yatırımları, su temini projeleri, atık su arıtma tesisleri, elektrik santralleri, hastaneler, okular, konut inşaatı, ulaşım sorunlarının giderilmesi, köprü ve limanların inşa edilmesi gibi birçok alanı kapsamaktadır (Nhamsalden, 2015: 37). Irak ekonomisi devletin denetiminden bağımsız değildir yani önemli girişimler ve yatırımlar Irak devleti tarafından yapılmaktadır.

Ülkedeki petrol arıtma istasyonları, petrol boru hatları, montaj fabrikaları, enerji santralleri devlete aittir. Küçük yan sanayi ürünleri, marketler özel sektöre aitken, metro, önemli konut projeleri, elektrik santralleri ise Irak devleti ile Ulus Ötesi Şirketler (TNC) arasındaki anlaşmalar ile yapılmaktadır.

Irak bulunduğu stratejik konumu ve sahip olduğu zengin petrol rezervleri ile büyük bir ekonomik potansiyele sahiptir. Saddam Hüseyin döneminde ülke içinde Barzani ve Şii guruplar arasında sürekli bir kargaşa hakimiken, dış politikada belirgin bir istikrar söz konusu değildi (Salihi, 2017: 181). Özellikle sekiz yıl süren İran ile savaş ve sonrasında Kuveyt'in işgal girişiminin başarısız sonuçlanması, ülkede büyük bir ekonomik çöküntü yaratmıştır.

Kuweyt'in işgali sonrası Birleşmiş Milletler (BM) kararları ile ambargolara maruz kalan bölge, gelirinin çoğunu oluşturan petrol rezervlerini satamadığı ya da kısıtlı satabildiği için ekonomik sıkıntılar meydana gelmiştir (Salihi, 2017: 184). ABD'nin işgalinden sonra bu sefer ülke bölünme tehlikesiyle karşı karşıya gelmiştir. Özellikle IKBY'nin kendi başına politikalar geliştirmesi ve dış politikada etkin olmaya başlaması, Irak'ın dış politikada başarısına gölge düşürmüştür.

ABD'nin bölgeye girmesi, beraberinde BM ambargolarını sonlandırmıştır. Bunun yanı sıra batı medyasından yeni Irak için gelen iyimser söylemler, bölgeye dış yatırımları arttırmıştır. 2005 sonrası hükümet kurulduktan sonra birçok petrol şirketi bölgede yatırım yapmaya başlamıştır. Ayrıca savaş nedeniyle harap olan şehirlerin yeniden inşa edilmesi gerektiğinden, bölgede inşaat sektöründe hızlıca bir artış gözlenmiştir. İşgal sonrası ekonomi kendini toparlamayı başarmıştır. Irak ekonomisi, 2010-2013 yılları arasında dünyanın en hızlı gelişen ekonomilerinden biri olmayı başarmıştır (İşbankası, 2015: 3). Ancak 2013 sonrası Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD)'in bölgeye istilacı güç olarak girmesi, merkezi yönetimin petrol kuyularını denetimine alması, birçok resmi kurum ve bankalara el konması Irak ekonomisindeki bu hızlı büyümeyi sekteye uğratmıştır. DİEK 2017 Irak raporuna bakıldığında, ekonomide hızlı büyümenin sekteye uğradığı açık bir şekilde görülmektedir. Bu durum hem bölgesel istikrarsızlık hem de ülke içindeki bölünmüşlüğün yol açtığı istikrarsızlıktan kaynaklanmaktadır (DİEK, 2017)

Irak devleti, ABD işgalinden sonra her ne kadar parlamento çatısı altında bir koalisyon hükümeti seçilerek yönetilmeye başlanmış olsa da, eski Ortadoğu ve İslam geleneğinden geldiğinden ekonomik olarak da hızlı bir dönüşüme ve liberalleşmeye evirilmesi beklenemezdi (Salihi, 2017: 203). Nitekim Irak'taki ekonomik görünüm bunu göstermektedir. Irak ekonomisi, yoğun olarak kamu sektörüne bağlıdır (Shamsalden, 2015: 13). Bu nedenle yatırım projelerinin çoğunluğu kamu bütçesi ile desteklenir. Başta IMF olmak üzere, birçok gelişmiş ülke de Irak'a yatırım kredisi açabilmektedir. Diğer bir ifade ile liberal olmayan bu tarz ülkelerde her ne kadar devlet bütçesi ile desteklenmiş olsa da küreselleşmeyle birlikte büyük ekonomilerinde o bölgelere müdahil olmaları kaçınılmaz olmaktadır. Söz konusu Irak gibi zengin petrol ve doğal kaynaklara sahip ancak bunu tek başına işletme ve dünya pazarına sunma gücünden mahrum olan ülkeleri, küresel petrol şirketleri iş birliğine gitmeye zorlamaktadır.

1.3.1. Türkiye'nin Irak Geneliyle Ekonomik İlişkileri

Türkiye ve Irak'ın dış ticareti, her iki ülke açısından çok önemli bir yere sahiptir (Shamsalden, 2015: 61). İki ülke arasındaki ticaret birçok yön ve güzergâha bağlıdır. Ticari ilişkilerin dış siyaseti şekillendirmesi işlemi, siyasi aşamaların,

durumların ve zamanların farklılık göstermesine göre değişen faktörlere tâbidir. Bunların uzun zamanlı etkileri, bu ilişkilere de yansımıştır. Coğrafi konum ve ulusal çıkarlar, iki ülke arasındaki ticaret güzergâhının şekillenmesinde katkı sağlayan ana faktörlerdendir. Türkiye ile Irak arasındaki ticari ilişkiler her iki devletin bağımsızlıklarını ilan ettiği yıllar sonrasında gelişmiştir. İlk önemli adım, 1946 yılında dostluk ve komşuluk antlaşması yapılarak ticari ilişkilerin de önü açılmasıdır (Ayhan, 2009: 23). 1965 yılında iki devlet arasında gümrük harçları, vergiler ve uygulanan bazı masraflar ile ilgili sorunları gidermek, buna bağlı olarak serbest bir ticaret alanı oluşturmak için ticaret antlaşması imzalanmıştır.

Ekonomide ilişkileri kalıcı kılmak ve iki komşu ülke olarak iyi ilişkilerin sürdürülmesi için iki ülke arasında 1976 yılında, “Ekonomi ve Teknik İşbirliği Antlaşması” imzalanmıştır (Shamsalden, 2015: 75). Bunun yanı sıra ulaşım alanında sorunların giderilmesi ve taşımacılığın önünün açılması için 1980 yılında uluslararası yol taşımacılığı antlaşması ve ekonomik işbirliğinin kapsam alanını artırmak, iki ülke arasında ekonomik ilişkileri daha iyileştirmek için 2009 yılında “Kapsamlı Ekonomik İşbirliği Antlaşması” imzalanmıştır (Ekonomi Bakanlığı, 2017). Bütün antlaşmaların uygulanması ve ilişkilerin seyri, uluslararası konjonktür, Ortadoğu’daki gelişmeler ve iki ülkenin dış politikalarına bağlı olarak gelişmiştir.

1.3.1.1. Türkiye ve Irak Genelinde Ekonomik İlişkileri Etkileyen Gelişmeler

Türkiye–Irak arasındaki ekonomik ilişkileri etkileyen en önemli faktörler, uluslararası konjonktür ve bu devletlerin uyguladığı dış politikalarıdır. Örneğin, özellikle batı eksenli desteklenen İsrail devletinin Ortadoğu’da inşası ve sonrası Irak ile yapılan savaşlar bu devletin dış ticaretinde aksamalara yol açmıştır. Irak bu süreçte bir savaş politikası ile meşgul olduğundan komşu ülkeler ile ilişkisi de komşu ülkelerin İsrail politikasına göre şekillenmiştir. Türkiye de NATO’nun bir müttefiki ve batı bloğunda olduğu için, özellikle batılı devletlerin desteklediği İsrail işgal girişimlerine karşı temkinli bir politika izlemiştir (Lak, 2015: 61). Diğer bir ifade ile bu dönemde ikili ilişkilerin seyrini belirleyen etkili unsur Ortadoğu’daki gelişmeler olmuştur.

İki ülke ekonomik ilişkilerini etkileyen önemli bir sorun da tarihi geçmişe dayanan olaylardır. Tahmin edileceği gibi bu olaylardan kasıt Musul ve Kerkük'tür (Lak, 2015: 19). Her ne kadar Irak'ın bu yönde geçmişte endişeleri olmuş ve halen devam ediyor olsa da, Türkiye her fırsata Irak'ın bütünlüğünden yana olduğunu dile getirmiştir. Türkiye'nin Irak'a yönelik operasyonların temelinde güvenlik endişesi yatmaktadır. Türkiye ve birçok ülkenin terör listesinde olan PKK'nın Irak'ta konuşlandırılması ve Türkiye'ye yönelik saldırıların çoğunun bu bölgeden gelmesi sebebiyle Türkiye, Irak topraklarında gözü olmadığını, en çok kendi ülkesinin güvenliği ve oradaki Türkmenleri korumaya yönelik tarzda politikalar geliştirdiğini açıklamaktadır.

Son dönemlerde IKBY'nin bağımsızlık referandumuna gitmesi ve Kerkük'ün referanduma dahil edilmesi yine Kerkük'ün statüsünü tartışmalı hale getirmiştir. Özellikle Türkiye'nin, Kerkük'ün bir Türkmen şehri olduğu tezi yine gündemde büyük bir yer tutmuştur. Gerek Cumhurbaşkanı Erdoğan, gerekse birçok yazar ve akademisyen tarihi itibarı ile bölgenin bir Türkmen şehri olduğunu dile getirmişlerdir (Anadolu Ajansı, 2017). Buna bağlı olarak Türkiye, Kerkük'te bulunan Türkmenlerin IKBY saldırılarına maruz kalması durumunda, bölgeye askeri olarak müdahale edeceğini açıkça belirtmiştir. IKBY ile referandum kararından dolayı savaş durumuna gelen Irak merkezi hükümeti, Türkiye'nin bu tepkilerine sessiz kalmıştır. Ancak referandum sonrası Irak ordusu herhangi bir direniş ile karşılaşmadan Kerkük'ü denetimine tekrar aldığı anda, Türkiye'nin bu yöndeki söylemleri de son bulmuştur.

Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi, 1990'larda iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri belki de en olumsuz etkileyen gelişme olmuştur (Okur, 2017: 166). Burada etkili olan unsur Saddam yönetiminin İran ile savaş sonrası yeni bir işgalci politika ile Kuveyt'i işgal etmesidir. Türkiye ise Kuveyt'e işgali kınamış, BM'nin Irak'a yönelik almış olduğu ambargo kararlarına uymuştur. Bu gelişmeler hem Türkiye'nin hem de Irak'ın ekonomisini oldukça olumsuz etkilemiştir. Savaş sonrasında yürürlüğe giren 6 Ağustos 1990 tarih ve 661 sayılı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) kararı ile uygulamaya konan Irak'a yönelik yaptırımlardan en

fazla etkilenen ülke Türkiye olmuş ve ikili ticari ilişkiler durma noktasına gelmiştir (Okur, 2017: 165).

1996 yılı sonlarında BM'nin yaptırımları hafifletmesi ve bazı alanlarda ticarete olanak sağlayan "BM Petrol Karşılığı Gıda ve İlaç Programı"nın yürürlüğe girmesi sonucunda, 1996-1997'de iki ülke arasındaki ticari ilişkiler yeniden canlanma eğilimine girmiştir (Okur, 2017: 170).

Türkiye ile Irak arasındaki ekonomik ilişkileri olumsuz yönde etkileyen gelişmelerden biri de mezhepsel kökenlidir. Özellikle Irak'ta Maliki döneminde olduğu gibi, Sünnilere yönelik şiddet ve tutuklanmaların yaşanması Ankara'yı rahatsız eden faktörlerden biri olmuştur. Maliki yönetimine sıcak bakmayan AKP yönetimi ile bölgesel yönetim arasında, Barzani'nin referandum kararını aldığı süreci katmazsak, en iyi düzeyde ilişkiler yaşanmıştır.

1.3.1.2. Türkiye'nin Irak Geneline Yaptığı İthalat ve İhracat

Türkiye ile Irak arasında ki ticaret; siyasal gelişmelere, Ortadoğu'daki gelişmelere, iki ülkenin dış politikalarına ve uluslararası konjonktüre göre şekillenmiştir. Türkiye'nin Irak'a ihraç ettiği ürünler genelde gıda ürünleri, inşaat ürünleri, hijyenik havlu ve çocuk bezleri, halı ürünleri, plastik ambalaj gibi bir çok sektör bazında olmaktadır. Diğer yandan Irak'tan en çok altın, petrol yağı kalıntıları, hurda plastik ve kağıt ile sığır derisi ithal edilmektedir (DİEK, 2017: 5).

Tablo 1.2: 1980-2000 Yıllarda İki Devlet Arasında ki Ticaret Hacmi (Milyon\$)

Yıl	Irak'tan Türkiye'ye İhracat	Türkiye'den Irak'a İthalat	Ticaret Hacmi
1980-1989	1,300	700	2000
1991	0	122	122
1992	0	212	212
1993	0	160	160
1994	0	141	141

1995	0	123	123
1996	32	219	251
1997	454	242	661
1998	247	366	613
1999	414	247	661
2000	487	371	858
2001	505	819	1,344

Kaynak: DİEK 2017 Irak Ülke Bülteni. <https://www.deik.org.tr/uploads/irak-ulke-bulteni-ekim-2017.pdf>, (Erişim Tarihi:02.01.2018).

Tablo 1. 2 de görüldüğü gibi; 1980 -1990 yılları arasında iki ülke arasında ticaret hacminin iki milyona yaklaştığı görülmektedir. Ancak Irak'ın Kuveyt'i işgali ve beraberinde gelen ambargolar, iki ülke arasındaki ticareti oldukça olumsuz etkilemiştir. Nitekim Türkiye 1991-96 yılları arasında az miktarda ithalatta bulunmuşsa da bu ambargodan dolayı bu yıllarda Türkiye hiç ihracat yapmamıştır. Tablodan anlaşılacağı üzere Irak'a uygulanan ambargonun hafiflemesiyle, birlikte ticaret hacmi yine yükselmeye başlamıştır. 2001 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacmi iki milyonu aşarak, 1980- 1989 yılları arası toplam ticaret hacmini geçmiştir. Dolayısıyla ambargo yılları sonrası iki ülke ticaret hacimleri eskiye göre oldukça hızlı ve yüksek oranda artmıştır.

Irak ile yapılan ticaret Türkiye genelinde bir ekonomik kazanç sağlamakla birlikte, özellikle az gelişmiş güneydoğu bölgesinde ticaretin canlanmasında etkili olmuştur. Türkiye'nin Irak'la yaptığı ticareti durdurması ve Irak'a ekonomik ambargo uygulamasında Batı'nın stratejik ortağı olarak katkıda bulunması, Türkiye ekonomisine net bir şekilde olumsuz sonuçlarla yansımıştır. Türkiye'nin yıllık gelişme ve kalkınma oranlarındaki düşüşler ve bütçe açığı bu durumun en belirgin göstergeleridir. Her iki ülke ekonomik sorunlarını çözmek ve petrol ihtiyacını giderme konusunda, ticari partner konumundadır (Lak, 2015: 77).

Türkiye Yumurtalık Limanı üzerinden, Irak'tan petrol ihtiyacının yarısını ithal etmektedir (Shamsalden, 2105: 62). Irak petrolünün Mersin limanı üzerinden Avrupa'ya ihraç edilmesi, nakliye sektörünün gelişiminde katkı sağlamaktadır. Türkiye'nin Ortadoğu pazarındaki en önemli ticaret ortaklarından olan Irak'ta, istikrarın bir türlü sağlanamaması nedeniyle istenilen verim alınılmamaktadır (GTO, 2015: 10). Körfez savaşının getirdiği ambargoların kalkması ile iki ülke arasında ticaret hacmi 2000'li yıllara gelindiğinde iyi bir seyir yakalamıştır, ancak ABD'nin Irak'ı işgal etmesi sonrasında başlayan Arap Baharı ve onun yarattığı boşluktan doğan İŞİD terör yapılanmasının ülkede istikrarı bozması, ikili ekonomik ilişkileri doğal olarak olumsuz etkilenmiştir (Shamsalden, 2105: 60).

Gerçekten bölgesel ve küresel gelişmeler, devletlerin rızasından bağımsız olarak ülkelerin ekonomik ilişkilerini yakından ilgilendirmektedir. Söz konusu bu devletler, kaosun hakim olduğu ve bir çok komplo teorisine konu olan Ortadoğu bölgesi ise, bu olumsuzluklardan en çok etkilenmektedir. Tablo 3'te görüldüğü gibi 2000'li yıllar sonrası iki ülke arasındaki ekonomik hacim, bölgede yaşanan gelişmeler ve küresel krizlere bağlı olarak bir gelişim göstermiştir. Her ne kadar 2009 yılında küresel bir kriz yaşanmış olsa da, bu kriz iki ülke arasındaki ekonomik hacmin 2008 yılına göre azalmasına neden olmamıştır. Örneğin 2008 yılında yaklaşık dört milyar dolar olan ticaret hacmimiz, 2009 yılında 1 milyar dolardan fazla artarak beş milyar doları aşmıştır.

2014 yılına gelindiğinde iki ülke arasındaki ekonomik hacim on bir milyonu aşmış bulunmaktadır. Ancak tabloda görüldüğü üzere 2014 sonrası, yaklaşık üç milyar dolara düşerek 2016 sonlarına kadar sekiz milyar dolar seyretmiştir. Bu düşüşün temel nedeni, bölgede İŞİD işgali ile başlayan istikrasızlık ortamı olmuştur. Bu dönemlerde küresel riskler doğuran İŞİD yapılanması, Irak'ın zengin petrol rafinerilerini ele geçirmiştir (BBC, 2014). Özellikle 2017 ortalarına kadar Musul İŞİD'in denetiminde kalmıştır. Ticaret hacminin düşüşüne neden olan diğer önemli bir gelişme de İŞİD'i finansal olarak kaynak yokluğuna düşürmek amacıyla petrol fiyatlarında yapılan indirimlerdir (BBC, 2014).

Tablo 1.3: Türkiye'nin Irak ile Ticareti (Bin\$)

Yıl	İhracat	İthalat	Hacim
2006	2.589.352	121.745	2.711.097
2007	2.844.767	118.702	2.963.470
2008	3.916.685	133.056	4.049.741
2009	5.123.406	120.558	5.243.964
2010	6.036.362	153.476	6.189.838
2011	8.310.130	86.753	8.396.883
2012	10.822.144	149.328	10.971.472
2013	11.948.905	145.328	10.971.472
2014	10.887.826	268.544	11.156.370
2015	8.549.967	296.505	8.846.472
2016	7.636.670	836.298	8.472.968
2017(Ocak-Ağustos)	6.353109	1191171	7550280

Kaynak (DİEK, 2017 Irak Ülke Bülteni, <https://www.deik.org.tr/uploads/irak-ulke-bulteni-ekim-2017.pdf>, (Erişim Tarihi:03.01.2018)).

2017 Irak Ülke Bülteni'ne ve diğer uzman raporlarına göre Irak ile Türkiye arasındaki ekonomik hacmin artırılmasının temel yolu, istikrar sonrası yeni ticaret yollarının inşa edilmesine bağlıdır. 2014 yılı sonlarında bir demeç veren Türk-Irak Sanayici ve İş Adamları Derneği (TİSİAD) başkanı, *“Uygun koşulların sağlanması halinde iki ülke arasındaki ticaret hacminin 2023'te 50 milyar dolara çıkması hedefleniyor”* diyen Nevaf Kılıç, Irak'ta yaşanan son olayların iki ülke ticaretine etkisini ise, şu sözlerle anlatmaktadır:

“Habur'dan ortalama günde 2 bin 150 araç çıkış yapıyordu. Haziran ayında ortalama günde bin 780 araç çıkış yaptı. Temmuz ayında ise ortalama bin

300 araç çıkış yaptı. Irak'ta yaşanan olaylar nedeniyle ciddi bir güvenlik sorunu yaşanıyor. Şoförler can güvenliği nedeniyle bölgeye gitmek istemezken, seferlerin azalması kar-zarar dengesini alt üst etti” (Yeşil Lojistikçiler, 2014).

Irak ile Türkiye arasında alternatif yolların kısıtlı olması, iki devlet arasındaki ilişkileri sekteye uğratabilecek en önemli sorunlardandır. Bilindiği gibi Habur sınır kapısı İKBY yönetimindedir. İKBY'nin referandum kararı alması ile birlikte Türkiye ile İKBY arasındaki ilişkiler durma noktasına gelmiştir. Türkiye, petrol akışı başta olmak üzere İKBY ile tüm ticari ilişkileri dondurabileceği yönünde mesajlar vermiştir (Suptnik, 2017; CNNTürk, 2017).

Referandum kararı sonrası, Türkiye İKBY'ye karşı birçok ambargo kararı uygulamıştır (Suptnik, 2017). Ancak Habur sınır kapısı kapatılmamış ve petrol akışları durdurulmamıştır. İKBY ile yaşanan kriz sonrası, Türkiye'de yeniden alternatif yolların tartışılması gündeme gelmiştir. Bu nedenle gözler 2013 yılında dönemin Gümrük ve Ticaret Bakanı Hayati Yazıcı'nın gündeme getirdiği Silopi Ovaköy ve Aktepe'de iki yeni sınır kapısının açılmasına çevrilmiştir (Mynet, 2017). Nitekim İKBY ekonomisinin bel kemiğini oluşturan bu ulaşım ağları, Türkiye'nin ekonomik kazanımları için de oldukça önemlidir.

II. BÖLÜM

IRAK KÜRT BÖLGESEL YÖNETİMİNİN TARİHÇESİ, ORTADOĞUDAKİ YERİ VE ÖNEMİ

Irak Kürt Bölgesel Yönetiminin Ortadoğu'daki yeri ve önemini iyice analiz edebilmek için öncelikle “Ortadoğu'nun kendisini tanımlamakta yarar vardır. Nitekim herhangi bir bölgede bir devlet ya da topluluğun gözeteceği politikalar, bölgesinden bağımsız değildir.

2.1. Ortadoğu Coğrafyasının Kısaca Tanımı ve Kapsamı

“Ortadoğu Bölgesi” kavramsal olarak günümüzde halen tartışılan bir bölgedir. Bölge kavramsal olarak tartışılmanın yanı sıra, bölgenin hangi alanları kapsadığı da tartışmalıdır. Ortadoğu kavramının tartışılmasının temel nedeni kavramın siyasi olmasından kaynaklanmaktadır. Esasında kavram bölge orijinli değildir, dış kaynaklıdır ve belli çıkarlar gereği sınırlandırılmış bir bölgeyi ifade etmek için kullanılmıştır. Kavramı ilk olarak 1902 yılında Amerikan deniz tarihçisi ve stratejist Alfred Thayer Mahan tarafından Arabistan ve Hindistan arasındaki bölgeyi tanımlamak için kullanılmıştır (Çelik, 2005: 17). Mahan'dan sonra kavram diğer bazı İngiliz ve Amerikalı yazarlar tarafından kaleme alınmıştır. Dikkat edilmesi gereken bir husus da kavramın kullanılmaya başladığı yılların, dünya genelinde imparatorlukların yıkılmaya başladığı yıllar olmasıdır. Özellikle Ortadoğu coğrafyasında büyük bir hâkimiyete sahip olan Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ile bölgeye müdahale eden başta İngiltere, Rusya gibi işgalci ve iç müdahaleci devletlerce bölgenin bölünmesi ve çıkarlarına göre şekillendirilmesine yön verecek tanımlarda kullanılmıştır. Örneğin Batının Şark olarak adlandırdığı bu bölgeler

Rusya emperyalizmine karşı farklı bir emperyalist anlayışla, “Doğu Sorunu” olarak nitelendirilecek ve bölgeye müdahale senaryoları hazırlamıştır (Dursun, 1995: 2). Uluslararası ilişkilerde Ortadoğu kavramı genelde çoğu yazar tarafından eleştirilse de, temelde Ortadoğu kavramının Şark (Doğu) ve Yakındoğu kavramları gibi batı merkezli ve sübjektif bir kavramlaştırmanın ürünü olarak ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Bernard Lewis, Anadolu, Asya ve Ortadoğu kavramlarını tanımlarken bu gerçeği şöyle açıklamaktadır:

“Anatolia”(Anadolu) adı, İtalyanca Levant, Latince “Orient” Sözcükleri ile aynı anlamdaki (güneşin doğması) Yunanca bir sözcükten gelmektedir. Bu adlar, kendileri için bilinen dünya, doğu Akdeniz topraklarıyla sınırlı olan halkların bakış açısını yansıtmaktadır. Daha sonra çok uzaklarda, çok daha büyük bir ‘Asya’ olduğunu öğrenen ‘Akdeniz’ halkları kendi Asyalarına ‘Küçük Asya’ adını vermişlerdir. Benzer şekilde yüzlerce yıl sonra batı ufuklarında bakınca çok daha uzakta bir Doğu belirdiğinde ise eskiden beri bildikleri Doğu, bu kez önce Yakın, sonra da Orta Doğu olarak anılmaya başlamıştır” (Lewis, 2013: 32-33).

Lewis’in ifadelerinden de anlaşıldığı üzere batı ufuklarında derken, aslında batının o zaman en büyük gücü olan İngilizlerin ufkundan bakmayı kastettiği anlaşılmaktadır. Avrupa’yı dünya merkezi olarak gören İngilizler, dünyanın diğer bölgelerini de kendi coğrafi konumlarına göre adlandırma gereği hissetmişlerdir. Diğer bir ifade ile Merkez Avrupa ise, diğer bölgeler Yakın-Orta ve Uzak şeklinde kategorize edilmiştir. Ünlü Tarihçi Edward Said Şarkiyatçılık adlı ünlü eserinde coğrafya ile ilgili olarak, batılı ve diğer gezginlerin ziyaretlerinde bölgeyi nasıl tanımladıklarını ve bakış açılarını detaylı bir şekilde incelemiştir. Kendisinin de kavramsal olarak çıkardığı sonuç: “*Ortadoğu kavramı, objektif gerçeği olmayan, kendini dünyanın merkezine konumlandıran ve buna bağlı diğer bölgeleri adlandıran Avrupa’nın ürettiği göreceli bir kavramdır*” (Said, 2003:123). Ortadoğu orijinli olmadığı yani dışardan batı merkezli bir tanım olduğu gibi, Ortadoğu toplumlarının batı kültürünü çabucak kabul ettiği, yani yaşam tarzlarının tamamen kendilerine ait olmadığı, dışardaki gelenek ve göreneklerden etkilendiği de dile getirilmektedir. Gerçekten de Rıza Pehlevi dönemimdeki İran ve günümüzdeki Türkiye, Tunus gibi bazı ülkeler, Irak Kürt Bölgesi Yönetimi, bu özeliği belirgin bir şekilde yaşamışlardır. Bernard

Lewis'in Ortadoğu (İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi) adlı kitabında bu durumu şöyle dile getirmiştir:

“Avrupalıların giyim, görünüş, tavır ve davranışlarında ortaya çıkan değişikliklerin neredeyse tamamı Avrupa kökenlidir. Ortadoğu’da gerçekleşen değişiklikler ise bu durumun tam aksine, dışardan yani Ortadoğu’nun kendi geleneklerine tümüyle yabancı toplumlardan ve kültürlerden kaynaklanmıştır” (Lewis, 2013: 3).

Lewis'in bu görüşleri abartılı olmakla birlikte, tamamen yanlış da sayılmaz. Batı toplumlarına göre, başta eğitim olmak üzere, sosyal yapının inşası, kadın erkek eşitliği, insan haklarına saygı gibi birçok konuda geri kalmış toplumlar, Ortadoğu’da mevcuttur. Bu konularda daha iyi bir gelişim çizgisi yakalayan Batı toplumlarını örnek alması, onlara benzer yönetim şekillerini, giyimleri deneme çabaları aslında gelişen dünyaya ayak uydurma çabalarından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla gelişmek isteyen toplumların, bir şekilde batı toplumlarından yararlandıkları yadsınamaz bir gerçektir.

Ortadoğu bölgesi belirtilirken, genelde geniş kapsamda ve dar kapsamda şeklinde ayrılarak ele alınmaktadır. Geniş kapsamlı olarak ifade edilen Ortadoğu tanımı, batıda Fas’tan doğuda Pakistan’a kadar, kuzeyde Orta Asya Cumhuriyetleri ve Türkiye’den Yemen’e kadar uzanan 22 devleti kapsamaktadır. Dar anlamda ise Ortadoğu devletleri içinde Filistin’i saymazsak 13 devletin bulunduğu, doğuda Mısır’dan başlayıp Afganistan’a, kuzeyde Türkiye, güneyde ise Yemen’e kadar uzanan bölgeyi kapsamaktadır (İdrisoğlu, 2010: 17).

2.2. Irak Kürt Bölgesel Yönetiminin Tarihçesi

Irak Kürt Bölgesel Yönetimi nasıl bir yapılandırma? Irak Kürt Bölgesel Yönetimi ile ilgili Türkiye de yazılan birçok makale, inceleme ve tez çalışmalarında; bölge Kuzey Irak, Irak Bölgesel Yönetimi, Kuzey Irak Kürt Bölgesel Yönetimi ya da Güney Kürdistan gibi adlar ile ele alınarak değerlendirilmiştir. Yazarların kavramı bu şekilde ele alması ve çalışmalarını bu kavramlar üzerinde yapmaları kendi

görüşlerini bağlamaktadır. Ancak tez çalışmamda, Irak anayasasında⁵ tanımlanan ve uluslararası hukukta meşru olan Kürdistan Bölgesi kavramı ya da günümüzde tercih edilen Irak Kürt Bölgesel Yönetimi ifadesini kullanmayı uygun bulduğum için çalışmamda bu isim sıklıkla kullanılacaktır.

2.2.1. İngiliz Denetimindeki Irak'ta Barzani Ayaklanmaları

Osmanlı devleti Ortadoğu bölgesinde zayıflamaya başladıktan sonra başta İngiliz, Fransız ve Ruslar olmak üzere birçok emperyalist güç Ortadoğu'ya müdahale etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngilizler ve Fransızlar Ortadoğu topraklarını kendi aralarında gizli anlaşmalarla paylaşarak, yapay sınırlar oluşturmuş ve bunu yaparken kültürel değerler hassasiyeti gözetilmemiştir. Diğer bir ifade ile, Osmanlı Devleti'nin önce zayıflaması ve sonra da yıkılmasıyla coğrafya emperyalist çıkarılara göre şekillenmiştir. Osmanlı Devleti'nin 1918'de çekilmesiyle Basra, Bağdat ve Musul'u işgal eden İngiltere; Fransa ile de anlaştıktan sonra, bu üç ili Irak çatısında birleştirerek kendi mandasına almıştır (Arı, 2015: 444).

Irak diğer Arap devletlerinde olduğu gibi etnik bakımdan, dinsel ve mezhepsel olarak çeşitlilik göstermektedir. Bölgede çoğunlukla Araplar olmakla birlikte, Kürtler ve Türkmenler de yaşamaktadır. Böyle bir coğrafyada ülkenin yönetim ve denetimini elinde tutmak isteyen İngilizler, Araplar ile anlaşmaya giderek, içeride serbest, dış politikada İngilizlere bağlı bir yönetim şekli" benimsemiştir (Arı, 2015: 445). Irak içeride bağımsız hareket edebildiği için, söz konusu Kürt ayaklanmalarını bastırma ya da onlarla görüşmeler yapabilme hakkına sahipti. İngiltere Irak'ta çıkan ayaklanmaları kendi çıkarına ters bulduğu için her

---

⁵“Kürdistan Bölgesi” kavramı Irak Anayasa'sının 114 maddesinde ve daha sonra yeniden düzenleme yapılan 3 maddesinde kullanılmaktadır. Ancak günümüzde Kürdistan Bölgesinin nerede olduğu yada kapsamı tartışmalı olduğunda, biz de çalışmamızda Anayasasının 1. Maddesi'nde geçen “Federal” ve daha sonra yapılan Özerklik Anlaşmasını referans alarak Irak Kürdistan Bölgesi Kavramını kullanmayı uygun bulduk . Bu kavram Anayasa'da üç maddeyi ve Özerklik Anlaşmasını birlikte düşündüğümüzde kullanılabilir en doğru tanımlama olarak ortaya çıkmaktadır (Irak Anayasa Taslağı tamamı için Bknz;Siyasi Fikir Dergisi; Irak Anayasası, http://arsivakurd.org/images/arsiva_kurd/kovar/serbesti/serbesti_22.pdf,s.36-52.Alıntı Erişim, Tarihi; 09.09.2017).

seferinde hükümete yardım etmiştir (Mcdowall, 2004: 390; Barzani, 2017: 113). İngiltere'nin bir "Kürt Otonomisi"nin oluşmasını istememesinin temel nedenlerinin başında, Irak Kürtlerinin İran Kürtleri ile birleşerek, SSCB'nin denetimine kayması ve SSCB'nin Irak Kürtleri aracılığı ile bölgeye nüfuz etmesi ihtimaliydi (Barzani, 2017: 93). Irak Kürtleri Osmanlı Devleti'nin zayıf düştüğü 1908 yıllarında Şeyh Abdüsselam Barzani önderliğinde, bağımsız bir Kürdistan kurmak amacı ile isyan etmiştir (Xemgin, 2013: 543). Ancak batılı devletlerin desteği ile isyan 1914'te bastırılmıştır (Xemgin, 2013: 543).

Irak'ın İngiliz Mandası altında geçirdiği yıllarda, daha önce 1919 yılında Şeyh Mahmud Berzenci'nin, İngilizlere karşı giriştiği mücadeleyi saymazsak, iki önemli Barzani hareketinden bahsedebiliriz. Bunlardan ilki, 1931-1932 yılları arasında Şeyh Ahmed Barzani'nin çıkardığı ayaklanmadır. Diğer ayaklanma da 1943-1945 yıllarında Molla Mustafa Barzani'nin çıkardığı ayaklanmadır (Mcdowall, 2004: 389).

Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin kurulma süreci, Irak'ın en büyük Kürt aşiretlerinden olan ve Barzan bölgesinde yaşayan Barzaniler⁶ 'in yürüttüğü mücadele sonrası olgunlaşmaya başlamıştır. Kürtlerin Irak ve o zaman çıkarları gereği Irak hükümetini destekleyen İngilizlere karşı giriştikleri 1931-1932 isyanları, Barzaniler adına önemli kazanımlar sağlamıştır ve Barzanilerin hükümete kafa tutabilecek bir güce eriştiğinin göstergesi olmuştur. Ancak isyanlar Irak hükümet güçleri tarafından bastırılmış ve Barzani liderleri, Barzan bölgesinden sürgün edilmişlerdir (Barzani, 2017: 42). Irak hükümetinin diğer isyanlarda olduğu gibi, bu isyanda da en büyük desteği İngilizlerdi. İngilizlerin yoğun desteği II. Dünya Savaşına kadar sürmüştür.

II. Dünya Savaşı döneminde İngiltere'nin Kürtlerle uğraşacak vakti yoktu. İngilizler diğer müttefik devletler gibi, Alman ilerleyişini nasıl durduracakları ile meşguldüler. Barzani bu durumdan faydalanarak, İngiliz desteğinden yeteri kadar faydalanamayan Irak devletine karşı yeni girişimler başlatmıştır. O dönemde yıldızı

---

⁶*Bu aşiret yaklaşık, 2.750 aileden oluşmaktadır. Zibar ilçesi ile büyük Zap nehrinin kuzeyinde yaşamaktadırlar. Kendi adının da bu bölgeye veren Barzani aşireti; tarım, bağcılık ve tütün işiyle uğraşır ve Şeyh Barzan Emirliğine bağlıdır(bknz, ZEKİ BEG, Muhammed Emin (Irak Eski Bakan),Kürtler ve Kürdistan Tarihi,çev. Celali, Murad, Nübihar Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2011).*

parlayan Molla Mustafa Barzani, sürgünde olduğu Süleymaniye'den Barzan bölgesine gelerek yeniden örgütlenme başlatarak, önce Irak hükümetine bazı tekliflerde bulunacak, teklifleri reddedilince yeni bir silahlı mücadele başlayacaktır (Özalp, 2005: 8). Mustafa Barzani, önce diğer Kürt aşiretleri ile toplantılar yapıp hükümete karşı girişilecek mücadeleye destek istemiştir. Mesut Barzani'nin aktardıklarına göre, babası bu desteği birçok Kürt aşiretten almıştır (Barzani, 2017: 83). Barzani aldığı bu destekle birlikte giriştiği mücadelede, Irak hükümetine büyük kayıplar yaşatacak ve hükümeti çözüm ve diyalog fikrine yöneltecektir (Barzani1, 2017: 85). Barzani'nin önderliğindeki 1943-1945 yıllarındaki isyanlardan sonra, dönemin Bağdat hükümeti olan Nuri Said kabinesi, Barzani ile masaya oturup onun tekliflerini dinlemeye hazır olduğunu bir hükümet yetkilisi aracılığı ile bildirmiştir (Barzani, 2017: 83).

İkinci Dünya Savaşı ile meşgul olan İngiliz hükümeti de bu görüşmeleri desteklemekteydi. Çünkü İngilizler kısa süreli de olsa bu diyalog süreci ile Irak Kürtlerinin bölgede çıkaracağı isyanları önlemek istemekteydi. Zaten İkinci Dünya savaşı sonrası İngiliz kuvvetlerinin tekrardan isyana kalkışan Kürtlere karşı harekete geçmesi, bölgeye yönelik diyalog isteğinin stratejik kısa vadeli bir karar olduğunu ortaya koymaktaydı. Bu yüzden diyalog çağrısını İngiliz yetkililer olumlu karşılamışlardır. Barzani ile Nuri Said kabinesi arasında yapılan görüşmelerde Kürtler, bugünkü Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin hakim olduğu toprakların büyük bir kısmını yönetme sözü almışlardır. Ancak Nuri Said hükümetine son verilince yerine gelen Hamdi Paçacı hükümeti, Kürtlerin bu taleplerini yerine getirmeyecek ve yeniden silahlı mücadele başlayacaktır (Barzani1, 2017: 84-101).

Barzanilerin lideri Molla Mustafa Barzani, yeni kabinenin çözümden yana tavır geliştirmeyeceğinin farkındaydı, bu yüzden SSCB ve İran Kürtleri ile yakın diyalog içine girerek olası bir hükümet saldırısında, sığınma talebini garantilemek amacındaydı (Barzani, 2017: 44). Nitekim Barzani haksız çıkmamıştır ve Irak hükümeti, Kürtler üzerine yoğun bir saldırıda bulunmuştur. Saldırılarda binlerce Kürt İran sınırlarına sürülmüştür. Barzani, Peşmergelerle birlikte İran'a geçerek, orada kurulan Mahabat Cumhuriyeti'nde, Kürtlerin kazanımları için faaliyette bulunmuşlardır.

2.2.2. Irak Krallık Rejiminden Sonra IKBY Oluşum Süreci

Irak bölgesinde askeri baskıların yanı sıra, eğitim ve sağlığa dayalı ayrımcılık politikaları, Kürtler üzerinde tamir edilmesi zor etkiler bırakmıştır. Dolayısıyla Irak hükümetine karşı yapılacak herhangi bir darbeye, kendilerine zulüm yapan bu yönetimin gitmesi için Kürtlerin destek vereceği belliydi. General Kasım bu durumun farkında olduğundan, krallık rejimini yıkmak için Kürtler ile de işbirliğine giderek (Dalar, 2016: 86), dışarıdan ve içeriden gerekli destekleri topladıktan sonra, 14 Temmuz 1958’de kanlı bir darbe yaparak Irak yönetiminin başına geçmiştir (Çakmak, 2012: 497; Mcdowall, 2004: 404).

General Kasım, Kürtlerin vereceği desteklere karşılık, başa geçtiği ve cumhuriyeti ilan ettiği takdirde, Kürtlerin taleplerini yerine getirebileceğini ve Kürtlerin haklarının tanınacağını belirtmiştir (Barzani, 2017: 310; Mcdowall, 2004: 404-05). Mesut Barzani’nin aktardıklarına göre krallık rejiminden sadece Kürtler bıkmamıştı. Aynı zamanda Araplar tarafından da hükümete karşı büyük bir tepki söz konusuydu (Barzani, 2017: 311). ‘Bu nedenle darbe sonrası Kürtler ve Araplar sokaklara dökülerek, krallığın yıkılışını coşkuyla birlikte kutlamışlardır’ (Barzani, 2017: 311).

1958 geçici Irak anayasasında, Kürtlerin ve Arapların Irak Devleti çatısı altında eşit halklar olduğu ve haklarının güvence altına alındığı belirtilmekteydi. Her ne kadar böyle bir güvenceden söz edilse de, diğer maddelerde Kürtlerin yine ikinci sınıf vatandaş olarak görüldüğü açık bir şekilde ortadaydı (Dalar, 2016: 87). Daha sonraki süreçte, General Kasım döneminde verilen sözler daha önce Nuri Said kabinesi döneminde olduğu gibi rafa kaldırılmıştır. Bu nedenle ikinci kez IKBY oluşma süreci sekteye uğrayacaktır. Devrimden sonra Kürtler ile işi biten General Kasım Kürtlere verdiği sözleri rafa kaldırarak, onları Araplar arasında eritmeye çalışarak tek bir Irak politikası izlemeye başlamıştır. Diğer bir ifade ile IKBY oluşum süreci, 1932-1933 ayaklanması sonrası verilen sözlerin ardından oyalama yöntemi ile tekrar sekteye uğramıştır (Barzani, 2017: 94 -99).

Irak’taki Kürtlerin IKBY oluşturma çabalarına bakınca gerçekten de Kürtler için sürekli kayıpların yaşandığı ve aldatıldığı uzun bir süreç olduğunu söyleyebiliriz.

Ancak bütün bu olumsuzluklara rağmen Barzani yönetimi, aldığı her darbeden daha da güçlenerek çıkmayı başarmıştır. Nitekim General Kasım ile bu sürecin yürütülemeyeceğini anlayan KDP yönetimi, bu sefer General Kasım'ı devirmek için planlar yapan Baasçılar ve Nasırcılar ile anlaşma yoluna giderek, Kasım karşıtı darbeye destek verecektir (Mcdowall, 2004: 405-407). Mustafa Barzani, 1932 isyanı sonrası IKBY için istediği taleplerin yanı sıra yeni hükümetten Kerkük ve Musul'da çıkan petrolün bir kısmının IKB'e bırakmasını talep etmiştir (Yıldız, 2005: 133). Ancak Irak hükümeti bu bölgelerin Kürt bölgesi olmadığını öne sürerek bu istekleri reddedince, bu sefer de Baasçılar ve Nasırcılar ile çatışma dönemi başlamıştır. Aslında tarihi sürece bakıldığında, Iraklı Kürtlerin sürekli yeni gelen yönetimler ile önce işbirliği yaptığı ancak talepleri yerine getirilmeyince yönetime karşı olan gruplar ile işbirliği yapma yoluna gittiği görülmektedir.

2.2.3. IKBY'nin Yasal Statü Elde Etmesi ve Baas Rejimi ile Mücadele Yılları

1957 Süveyş krizinde, Süveyş kanalının millileştirilmesini başaran Mısır Lideri Nasır Araplar nezdine önemli bir prestiji elde etmiş ancak, 1967 Arap- İsrail savaşı liderliği sırasında büyük yenilgiler almış ve bu yenilgiler Araplar nezdinde Nasır'ın prestijinin sarsılmaya başlamasına neden olmuştur (Arı, 2012: 287). Nasır'ın prestij kaybına uğraması ile Baasçılar yükselmeye başlamıştır. Mısır'daki Arap milliyetçiliğindeki değişimler Mısır ile sınırlı kalmamıştır. Irak'taki durum, Mısır'dan çok değişik değildi. Dolayısıyla Mısır'da ki Baas Rejimi'nin yükselişi Irak'ta da kendini göstermiştir. Baas Rejimi Kürtler ile iş birliğine giderek 1968'de yaptığı bir darbe ile, Irak'ta iktidarı tek başına yürütmeye başlamıştır (Dalar, 2016: 92). Baas rejimi yönetimi ele geçirdikten sonra, aynı diğer yönetimler gibi Kürtlerin taleplerini görmezden gelmeye başlamıştır. Diğer yönetimlerden farklı olarak, Irak'taki Kürtler arasında farklı politikalar gelişmiştir. Irak Baas rejimi, Kürtleri birbirine düşürerek onları zayıflatmak istemiştir (Dalar, 2016: 92). Bu nedenle ilk aşamada Barzani'yi zayıflatmak ve taleplerini kabul etmemek için, Talabani gibi güçlü Kürt liderlerine yakın durarak Barzani'yi devre dışı bırakmak istemiştir.

Kürtler arasında birliğin olmaması ve birbirlerine karşı farklı taraflarda bulunmaları, böyle durumlarda merkezi hükümetlerin işine gelmekteydi. Ancak Irak, Hükûmeti bu dönemde ABD ve İran'dan destek alan Barzani ile anlaşmak zorunda kalmıştır. Bunun üzerine 11 Mart 1970'te dönemin Irak Devlet Başkan Yardımcısı olan Saddam Hüseyin ile Mustafa Barzani arasında özerklik anlaşması yapılmıştır (Mcdowall, 2017: 437). 15 maddeden oluşan bu sözleşme, IKBY açısından oldukça önemlidir. İlk kez Irak'ta kendi haklarını bir sözleşme ile, Irak yönetimine tanıtmışlardı. Anlaşma; genelde Arap- Kürt kardeşliğinden, ortak bir devletten, Kürt bölgelerinin kalkındırılmasından, petrol ve diğer gelirlerin nüfusa oranla eşit şekilde dağıtılacağından, Peşmerge'nin maaşa bağlanmasına kadar Kürtlere önemli kazanımlar sağlamıştır (Dinçer, 2004: 56). Ancak anlaşma taraflar arasında hemen yürürlüğe konulmamıştır.

Yapılan bu özerklik sözleşmesinin yürürlüğe girmesi 1974 yılını bulmuştur. Anlaşmanın yürürlüğe sokulmak istenmemesinin temel nedeni, günümüzde halen sorun olarak devam eden Kerkük'ün özerk bölge sınırlarına dâhil edilip edilmemesi ile ilgiliydi. Saddam Hüseyin Kerkük'ün özerk bölge içine alınmasının kesinlikle kabul edilmeyeceğinin altını çizerek Barzani yönetimine bildirmiş, ancak istenilen cevap alınmamıştır (Barzani, 2017: 297). Diğer bir ifade ile Barzani yönetimi Kerkük'ten vazgeçmeye razı olmamıştır. Kerkük'ün iki taraf arasında paylaşılmasının nedeni, birçok düşünür tarafından bölgenin sahip olduğu petrol kaynaklarına bağlanmaktadır. İktidarını güçlendiren Saddam yönetimi, zaman geçtikçe 1970 sözleşmesinden uzaklaşmaya ve bazı değişikliklere gidecektir. 1974 yılında yürürlüğe konulan özerklik anlaşmasında bu durum net bir şekilde görülmektedir. Saddam yönetiminin 1974 yılında yürürlüğe koyduğu özerklik yasası ile, 1970 yılında imzaladığı otonom belgesi arasında oldukça farklılıklar mevcuttu. Örneğin gerek Kerkük'ün statüsü olsun, gerekse petrol gelirlerinin Kürtlere ne miktarda verileceği belli değildi. Kürtler iki belge arasında çok farkın olduğunu, Kürtlerin 1970'te elde ettiği kazanımlardan vazgeçmeyeceğini ilan ederek; ABD ve İran'ın desteğini alarak Baas rejimine yeniden baş kaldırdılar, ancak Kürtlerin başkaldırısı, İran'ın, Irak'a yönelik politika değişimi ile birlikte sekteye uğramıştır.

1973 yılında Irak-İran yakınlaşması ve Irak-SSCB yakınlaşması Barzani yönetimine zor bir süreç yaşatmıştır (Barzani, 2017: 198- 279).

1974 sonrası Irak'ın farklı bir strateji geliştirerek, İran ve SSCB ile yakınlaşması, Kürtlere dışardan gelen desteğin önünü kesmiş ve Kürtleri büyük bir yenilgiye uğratmıştır (Barzani, 2017: 280). Irak; SSCB İle yaptığı silah anlaşması ve İran ile yürüttüğü diplomatik ilişkiler sayesinde, Barzani yönetimini izole etmeye çalışmıştır. Diğer yanda SSCB ile yakınlaşma politikası sonucunda, savunma alanında işbirliğine gitmiştir. Bu bağlamda Irak 1972'de SSCB ile anlaşarak yüklü miktarda silah alacaktır (Barzani, 2017: 279-280). Ardından Mart 1975 yılında İran ile anlaşarak, İran'ın Kürtlere verdiği desteği kesmiştir. İran'ın Kürtlere desteğini kesmesiyle birlikte, o dönemde İran ile aynı politikaları izleyen ABD, Kürtlere desteği kesmiştir (Dalar, 2016: 96). Sonuç olarak baktığımızda; Baas Rejimi'nin diplomasi yolu ile, 1970'li yıllarda Kürtleri yalnızlaştırma politikası işe yaramıştır.

İran'ın bölgesel çıkarlarına ters düşen Irak'a karşı, Kürt guruplara birçok silah vermesinin geleneksel bir politika haline geldiği bilinmektedir. O dönemde bölgede silahların çoğunu gerçekte Irak ile rekabet içinde olan İran, Kürtlere vermekteydi. İran'ın özellikle yardımları kesmesiyle birlikte Baas rejimi, Kürtleri büyük bir kıyıma uğratmış, binlerce köy yakılmış, Kürtlerin yoğun yaşadığı, Kerkük, Hanikin, Şeyhan, Zaho ve Sincar bölgelerinde Kürtler yerlerinden çıkarılarak, yerlerine farklı Arap devletlerinden Araplar getirilerek yerleştirilmiştir. Sonuçta Kürtler için yeni bir sürgün dönemi başlamıştır (Dalar, 2016: 97).

Baas Rejimi, dış güçlerden mahrum kalan Kürtler üzerindeki baskılarını teknolojik ve kimyasal silahlar kullanarak sürdürmüş özellikle 1980'de başlayan Irak –İran savaşında SSCB'den destek alan Irak, Kürtlerin taleplerini kabul etmemiştir. Bunun üzerine Kürtler bir araya gelerek Kürdistan Cephesini oluşturup Irak'taki Baas rejimine savaş açmışlardır (Mcdowall, 2004: 469). Irak Kürt Bölgesinde Kürtlerin bir araya gelmesi Irak'ı zora sokmakla birlikte, İKBY oluşum sürecinde Kürtlerde bütünlük ruhunu da uyandırmıştır. Ancak Irak Baas rejimi, İrana karşı savaş içinde olduğundan Batı ve SSCB'den kendisine herhangi bir baskının yapılmayacağı düşüncesiyle, “Enfal” ismiyle Kürtlere karşı her türlü silahı kullanmaktan çekinmemiştir (Barzani, 2017: 338).

1987-1989 yılları arasında Irak'ta, benzerine az rastlanır katliamlar yapılmıştır. Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde kimyasal silahlar kullanılmış, Kürtlerin yoğun yaşadığı kentlerde de etnik bir temizliğe gidilmiştir. Güvenilir kaynaklara göre Enfal saldırıları sırasında 150-200 bin arasında Kürt öldürülmüş, 400'e yakın Köy ve Mezra yıkılmış, yaklaşık 1,5 milyon insan yerinden edilerek, 75 bin km² Kürt bölgesinin 40 bin km²'si Kürtlerden arındırılıp etnik temizlik yapılmıştır (Dalar, 2016, 102; Mcdowall: 479). Kürtlerin ikinci kıyımı Enfal zihniyetin devamı ve daha korkunç olanı, Halepçe bölgesinde yaşanmıştır. Bu bölgede kimyasal silahlar kullanılarak, Kürtlere karşı bir soykırım gerçekleştirilmiştir (Mcdowall, 2004: 477-80).

Molla Mustafa Barzani'nin ölümünden sonra kendi aralarında ayrışmaya düşen Kürtler, her ne kadar daha sonra bir araya gelerek Saddam'a karşı hareket etmiş olsalar da, Saddam Hüseyin'in kullandığı teknolojik ve kimyasal silahlara karşı pek de kazanma şansları yoktu. Enfal ve Halepçe katliamları sonrası, Kürtler yeniden bir toparlama süreci içine girmiş ve 1990'lı yıllarda IKBY'nin oluşturulmasında önemli adımlar atılmıştır. Ayrıca bu tarihten sonra dünya kamuoyu da Kürtlerin yaşadığı zulme ses yükseltmeye başlamıştır (Mcdowall, 2004: 483). Dünya kamuoyundan gelen bu tepkiler, Kürtlerin IKBY'ni oluşturmasına katkı sağlamıştır.

Saddam'ın Kuveyt işgali sonrası BM öncülüğünde Irak'a karşı yapılan Körfez Savaşı'nda Saddam güç kaybı yaşamıştır. Saddam'ın zayıflaması ile birlikte Saddam zulmünden bıkan Şiiiler ve Kürtler Saddam'a karşı isyan etmişlerdir. Diğer yanda daha önce Irak hükümetleri ile işbirliği yapan Cahşlar da isyanda Kürt saflarında savaşa katılmışlardır (Yıldız, 2005: 83). Bu isyanlar sonucunda IKBY Duhok, Erbil, Süleymaniye ve Kerkük gibi ekonomik getirisi yüksek ve tartışmalı bölgeleri de işgal ederek geniş bir coğrafyaya hâkim olmuştur.

Körfez Krizinden sonra Irak'a el atan BM Konseyinin 688 sayılı kararı çıkarması, Kürtlerin bölgede kazanımlarını korumasında etkili olmuştur. BM Irak'ın kuzeyinde Kürtlerin Saddam tarafından savaş kurallarına aykırı olarak katledildiğini ve bundan sonra da aynı politikaları devam edeceği sonucuna vararak, Türkiye'nin de desteği ile güvenli bir bölge oluşturulmuştur (Özalp, 2005: 15). ABD Başkanı Bush Irak'ın 36. enlemine uçuşlara yasakladığını bildirmiş ve ABD sözcüsünün

yaptığı açıklama ile de Irak'ın Kürtlerin yoğun yaşadığı bölgelere saldırısı durumunda, ABD'nin askeri güç kullanacağını belirtmiştir (Özalp, 2005: 15).

ABD'nin verdiği güvence sayesinde yerinden edilen Kürtler tekrardan evlerine dönmeye başlamışlardır. 688 sayılı kararın önemli bir özeliği de, 16 Aralık 1925 sonrası MC'nin Musul kararından sonra, ikinci kez uluslararası bir belgenin Kürtlerden bahsetmesiydi (Sander 1991: 70). Bu karar sonrası ABD'nin Irak'ta Kürtleri korumaya yönelik politikalar geliştirmesi, günümüz özerk IKBY oluşumunda önemli katkı sağlamıştır. BM Konseyinin yayınlamış olduğu bir bildiri de 688 sayılı karar temelinde bir özerklik anlaşmasının destekleneceğini duyurması ve Kürtlerin uluslararası toplumun desteğini hissetmesinin getirdiği avantajları da düşünerek Kürdistan Cephesi, Kerkük'ün başkent olacağı Özerk Kürdistan talebi için Saddam Hüseyin ile görüşmüşlerdir (Yıldız, 2017: 93; Mcdowall, 2004: 499; Aziz, 2017: 126). Saddam Hüseyin'nin ilk başta bu taleplere sıcak baktığını söylemesine rağmen daha sonra Kürtleri oyaladığı ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine Kürdistan Cephesi çatısında bir araya gelen başta KDP ile Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) olmak üzere on parti, Kürt Bölgesinde seçime gitme kararı almışlardır.

Yaklaşık 1 milyon kişinin katıldığı, 11 parti ve 4 liderin yarıştığı seçimlerin sonunda KDP % 44.5, KYB % 43.6 oranında oy almış diğer küçük partiler ise barajı aşamamıştır (Kurubaş, 2017: 137). Bu sonuçlara göre; 105 sandalyeli parlamentoda KDP 50, KYB 50, Hristiyan Süryani Partisi 5 sandalye kazanmıştır. Kürtler 7 Temmuz'da kabineyi oluşturduktan sonra Ekim 1992'de Kürdistan'ı Irak'ın İçinde Federal bir devlet olarak ilan etmişlerdir (Dalar, 2016: 114). Bu karar sonrası, Saddam yönetimi sert tepki göstererek, IKBY ye karşı ekonomik ambargo kartını devreye sokarak bölgede bulunan yardım kuruluşlarını çıkartıp bölgeye gelecek yardımların önünü de keserek, bölgeyi kendine itaat ettirme yoluna gitmiştir. Parlamentonun bu kararına bir tepki de Türkiye ve İran'dan gelmiştir. Türkiye ve İran'ın tepkilerinin nedeni, gelecekte kendi ülkelerinde Kürtlerin bu tarz otonomi taleplerinde bulunmasından çekinmeleriydi.

IKBY' de; 1992'de Parlamentoda aynı oranda sandalye alan KDP ve KYB arasında her ne kadar kabine kurulmuş olsa da, kısa süre sonra iki partinin konsensüs

sağlayamaması nedeni ile bir iç çatışma (Brakuji-Kardeş katili) dönemi başladı (Özalp, 2005: 15). KDP ve KYB arasındaki bu çatışmaların IKBY'in oluşum sürecini sekteye uğratan bir lidersizlikten kaynaklandığı söylenebilir. Molla Mustafa Barzani'nin 1979'da hayatını kaybetmesinden sonra, liderlik sorunu halen çözüm bulamamıştı. Olayların daha çatışmalı bir ortama sürüklenmesi ile ABD devreye girerek, iki gurup arasında yapılan "Washington Anlaşması" ile iç çatışma durdurulmuştur (Dalan, 2016: 115). ABD'nin bu girişimi bölgede yeniden bir istikrar ortamının yaratılmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle ABD'nin 2003 sonrası Irak Baas rejimine son vermesi, IKBY için yeniden güçlenme ve refah dönemine geçilmesini de beraberinde getirmiştir.

2.2.4.Saddam Hüseyin Sonrası IKBY Güçlenmesi

1992' de yeniden toparlanan ve seçimlere giderek uluslararası camiada kendini Irak devletine bağlı özerk bir bölge olarak tanımlayan IKBY'de, 1995 Dublin süreciyle başlayan ve ABD'nin arabuluculuğu ile gerçekleşen 1998 Washington uzlaşması sonucunda, IKBY liderlik sorununun geçici olarak çözüldüğü görülmektedir (Kurubaş, 2002: 137). Liderlik sorunu çözüldükten sonra, 4 Ekim 2002'de parlamento yeniden çalışmaya başlamıştır (Kurubaş, 2002: 138).

IKBY yönetimi; ABD'nin Irak işgalinden önce 1992 sonrası özerklik bölgesini geniş bir alana yaymakla birlikte gerek ABD güvencesi gerekse Türkiye'de konuşlandırılmış Çekiç Güç sayesinde, her ne kadar KDP-KYB anlaşmazlığından kaynaklı istikrarsız bir yönetim olsa da bu bölgeler korunmuştur. Bu süreçte IKBY sınırları; Türkiye'nin bütün Irak sınırı, doğuda Hanekin'e kadar olan İran sınırı, batıda Suriye-Türkiye-Irak sınırının kesiştiği noktadan Musul ve Kerkük'ü dışarda bırakıp Kıfri'yi içine alarak İran sınırına kadar uzanan bölgeleri kapsamaktadır (Kurubaş, 2002: 138). Bu bölgelerde yoğun olarak Kürtler yaşamaktadır. Bölge yaklaşık 4 milyon nüfusludur ve 40.000km²'lik alanı kapsamaktadır (Kurubaş, 2002: 138).

Saddam Hüseyin sonrası, bölgeye el koyan ABD, IKBY'nin çok rahat hareket etmesini sağlamıştır. Öyle ki 2003 yılına gelindiğinde IKBY, kendi bölgelerinde belediye seçimlerini yapan, kendine bağlı ordusu olan, bayrak ve milli

marş gibi bağımsız devletlere ait birçok özelliği içinde barındıran bir duruma gelmiştir. Bu dönemde belki de kolay kolay sekteye uğratılamayacak bir yeni özerk bölge oluşturulmuştur. Irak anayasası bu durumu deklare ederek ‘Kürdistan Bölgesi’ olarak IKBY’nin federe niteliğini kabul etmiş ve eskiye nazaran kalıcı bir duruma dönüştüğü izlenimini vermiştir. Nitekim bağımsızlık referandumuna gitme isteği, bu kalıcı özerkliğin verdiği güvenden bağımsız değildir.

2.2.5. 2000 Sonrası Gelişmeler Işığında IKBY’nin Hukuken Tanınması

2000 sonrası IKBY’nin güçlenmesine yol açan en belirgin gelişme, ABD’nin 1990 da Körfez krizi ile zayıflattığı ve 2003’de Irak’ı işgal etmesidir. Irak’ın işgali Irak ve Ortadoğu ekseninde bir çok yeni değişime yol açmış ve açmaya da devam etmektedir. ABD ve İngiltere destekli “Irak’a Özgürlük Operasyonu” adı altında yapılan işgal, fazla bir direniş ile karşılaşmadan sonuçlanmıştır (Yıldız, 2011: 223). Bu süreçte en memnun olan kesimlerden biri şüphesiz geçmişten beri federal bir Irak’tan yana tavır koyan IKBY olmuştur. Diğer yandan Baas rejiminin baskıcı politikalarını kabul etmeyen Şii Araplar, Türkmenler ve Asuriler, ABD işgaline karşı tepki göstermemişlerdir (Yıldız, 2011: 223). Bu nedenle ABD işgali fazla bir direniş ile karşılaşmamış ve yeni devlet yapılanmasında ABD’nin daha rahat politikalar geliştirmesini sağlamıştır. ABD işgal sonrası geçici bir konsey oluşturmuş, Irak’ın yeniden yapılandırmasını masaya yatırmıştır. Bu doğrultuda 25 kişiden oluşan, kısmen de olsa Irak’taki din ve kimlikler dikkate alınarak bir yönetim konsensüsü sağlanmaya çalışılmıştır. Geçici Konsey üyelerinin 13’ü Şii, 5’i Sünni Arap, 5’i Kürt, 1 Türkmen, 1’i Asurilerden oluşmaktaydı (Dalar, 2016: 124). Bu sonuçlar, ABD’nin, Kürt, Şii ve Sünni ekseninde kurulu bir federal Irak yapılanmasına yönelik politikalar geliştirdiğinin göstergesidir (Dalar, 2016: 122).

Geçici konseyden sonra kurulan geçici hükümette Kürtlerin oluşturduğu ittifak, Irak parlamentosunda 53 sandalye kazanmış, Celal Talabani Irak Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Diğer taraftan IKBY’nin yönetimi de Mesut Barzani’ye bırakılmıştır. Bu tablo KDP-KYB arasında çatışma riskini azaltmış Kürtlerin daha fazla bölgede etkin olmasının önü açılmıştır. Nitekim 2005 yılında yapılan anayasa

çalışmalarında, komiteye 15 kişi ile katılan Kürtler, Irak Kürtlerinin çıkarlarını koruyarak aktif rol oynamışlardır. 15 Ekim 2005'te kabul edilen anayasada IKBY'nin 1970'te talep ettiği özerklik haklarının çoğunu kazandığı söylenebilir.

ABD'nin Irak'ta federal bir yapılandırma oluşturma planı, Kürtlerin federasyon taleplerinin Irak'ı böleceği endişesiyle, Şiiler ve Sünniler tarafından endişe ile karşılanırken, bu talepler bölge ülkeleri tarafından da kaygıyla karşılanmıştır. Nitekim Türkiye, İran ve Suriye, Irak'ta etnik temele dayalı bir federasyona karşı çıktıklarını Ankara, Tahran ve Şam'da yaptıkları görüşmelerde açıklamışlardır (Pirinçi, 2004: 17). Bununla beraber, Şiilerin etkin olduğu bir Irak'ın uzun vadede başta İsrail, Suudi Arabistan ve Kuveyt olmak üzere Türkiye açısından da istenen bir durum olduğunu söylemek doğru olmayacaktır.

Yukarıda da değinildiği gibi IKBY'nin oluşum sürecini olumlu yönden etkileyen önemli gelişmelerden biri de, ABD'nin Irak'ı işgal etmesiydi. Çünkü ABD, IKBY'nin özerklik talebine ve kendi kendini yönetebilme hakkına saygı duymakla birlikte destek de vermekteydi. Nitekim işgal sonrası yeni Irak'ın şekillenmesiyle Kuzeyde oluşturulan Erbil yönetimi, ABD'nin desteğini arkasına almıştı. 2005 kalıcı Irak anayasasında IKBY'nin özerk federal bir birim olduğu, 116 ve 141. maddelerde açıkça görülmektedir. Ancak son dönemlerde özellikle gündeme gelen IKBY'nin ayrılma talebinden anayasada bahsedilmemektedir. Anayasa Irak'ın bütünlüğünü garanti etmekle birlikte, federal otoritelere de bu birlik ve bütünlüğü koruma görevi verilmiştir. Diğer bir ifade ile Irak 2005 anayasasına dayanarak, Irak bölgesinde Kürtlerin özerkliğinin kalıcı bir hal aldığını ve meşru bir birim olduğunu söyleyebilmekle birlikte bağımsızlık adına bir self-determinasyondan bahsedebilmek mümkün değildir.

2005 Irak anayasası IKBY'nin talepleri açısından önemli beklentileri karşılamakla birlikte IKBY'nin gerek ekonomi gerekse idari sınırların kesinlik kazanması konusunda istediğini aldığını söyleyemeyiz. Bu aşamadan sonra IKBY'nin temel çabası; Irak bütçe kanunundan kaynaklanan gelirlerin % 17'lik kısmını almak, tartışmalı bölgeleri kendi lehine sonuçlandırmak ve dış politikada kararlar alarak gelecekte gerekirse bağımsız bir Kürdistan inşa etmek şeklinde olmuştur. Nitekim bağımsız bir Irak Kürdistanı oluşturmak isteklerini 2017'de dünya

kamuoyundan gelen tüm tepkilere rağmen, bağımsızlık referandumuna giderek göstermiştir.

İKBY'nin anayasaya dayanarak; 2007'de referanduma giderek tartışmalı bölgelerin sınırlarını kesinleştirme çabası, merkezi hükümet tarafından sürekli ertelenmiş, ayrıca bütçeden kaynaklanan yüzde 17 payı vermekte de isteksiz davranılmıştır (Dalar, 2016: 127). İKBY Irak hükümetinin bu tavrını öne sürerek, dış politikada bağımsız politikalar geliştirme yoluna gitmiştir. Bu tür politikalar bağımsızlık düşüncesini desteklemektedir. Nitekim normal bir federal devlette, federe devlet dış politikada bağımsız hareket edemez. Diğer yandan Irak anayasasında federal devletin yetkileri açıkça belirtilmektedir. Anayasaya göre dış politika belirlemek ya da dış ekonomi ve ticaret faaliyetlerini onaylamak federe devletin yetkileri dahilindedir (md110). Ancak Irak'ta bu durum anayasada belirtilmesine rağmen, Ortadoğu'daki gelişmelerden dolayı pek dikkate alınmamıştır. Özellikle IŞİD'in Irak'ı işgal girişimi, Musul'un savaşılmadan IŞİD'e bırakılması, Irak merkezi hükümetinin meşruluğunu tartışmalı hale getirmiştir. Bu nedenle IŞİD ile mücadele kapsamı altında Irak'ta daha güçlü görünen İKBY ile birçok devlet bağlantı haline geçmiştir. Nitekim merkezi hükümet ile arası iyi olmayan Ankara, İKBY'nin referandum süreci hariç tutulursa, Irak genelinde Türkiye ile daha yakın ilişki içine girmiştir.

2.2.6. İKBY'nin IŞİD'e Karşı Verdiği Mücadele ve Uluslararası İlişkilerde Gündem Oluşturması

Soğuk Savaş sonrası Ortadoğu ile, başta ABD ve Rusya olmak üzere birçok ülke yakın ilişkiler geliştirmeye başlamıştır. Savaş sonrası SSCB'nin önce yumuşama politikası geliştirmesi, sonra batıya açılması, Yugoslavya'nın dağılması, doğu Avrupa ülkelerinin batı Avrupa ile kaynaşması, Ortadoğu'da Arap Baharı rüzgârı ile diktatörlerin yıkılması, dünyadaki değişimin ilk sinyalleri gibi olmuştur. Bu değişimin en önemi birleşenlerinden biri de, batılı devletleri sömürü planlarına göre şekillendirilmiş olan Ortadoğu coğrafyasında yaşanacaktır. Nitekim İsrail devletinin kurulması, Arapların farklı krallıklara bölünmesi, etnik ve dini inançları

dikkate almadan sınırların çizilmesi, günümüzde Ortadoğu'daki sorunların temelini oluşturmaktadır.

Körfez Krizi ile başlayıp Irak işgaliyle devam eden ABD'nin Ortadoğu'ya yayılma politikası, bölge ülkelerinin ve Rusya'nın buna karşı yeni politikalar geliştirmesini tetiklemiştir. Rusya'da Putin'in başa gelmesiyle önce İran, daha sonra Arap baharıyla iç savaşın yaşandığı Suriye'de Esad rejimini destekleyerek, bölgede aktif rol oynamıştır. Diğer yandan başta Irak ve Suriye'de Kürtler, kaotik ortamda giderek güçlenmiş ve uluslararası camiada IŞİD'e karşı verdikleri mücadeleler nedeniyle, adeta bölgenin IŞİD ile mücadele eden kara gücü olarak ön plana çıkmışlardır (Kalaycı vd., 2014: 32). Bu gelişmelerle birlikte Kürtler, bölgede IŞİD'den boşalan yerlerde hâkimiyet kurarak güçlenmişlerdir.

Bölgenin önemli aktörleri olan ve aynı zamanda yoğun Kürt nüfuslarına sahip olan İran ve Türkiye'nin de aktif rol oynaması, bölgede karmaşık bir durumu ortaya çıkarmıştır. Bu karmaşık süreçte savaşın doğrudan içinde olan Irak Kürtleri önemli kazanımlar elde etmişlerdir. Irak Kürt'lerinin IŞİD ile savaşması Irak Hükümeti tarafından da desteklenmiştir (Kalaycı vd., 2014: 22-39). Dolayısıyla IŞİD'in Irak'ı işgal girişimleri sonucunda merkezi hükümet, IŞİD'e karşı yetersiz kalmış ve kendisine ait Peşmerge ordusu olan IKBY'nin IŞİD ile mücadelesine olumlu bakmış ve Irak anayasasında olmayan birçok tavizler de verilmiştir. Aslına bakılacak olursa savaş ortamı olduğu için IKBY'e taviz verilmesi politik bir tercih olmakla birlikte, başta ABD olmak üzere IŞİD ile mücadele eden neredeyse tüm güçlerin, IKBY'i IŞİD karşıtı mücadelede desteklemelerinden kaynaklanmaktaydı (Kalaycı vd., 2014: 33). Böyle bir durumda çaresiz olan Irak hükümeti zorunlu da olsa IKBY ile işbirliğine gitmiştir. Birçok yönü ile ele alındığında IŞİD'le mücadele sürecinde en kazançlı çıkan kesimlerden biri, bu nedenlerle IKBY olmuştur. Merkezi hükümetin zayıf düşmesi, Musul başta olmak üzere birçok şehri IŞİD'e bırakması ya da bırakmak zorunda kalması, merkezi hükümetin saldırılara karşı zayıf bir askeri güç olarak yorumlanmasına neden olmuştur.

IKBY, merkezi hükümetin denetiminden çıkan yerlerde, uluslararası IŞİD karşıtı bir çok devletten gelen desteği de kullanarak, IŞİD'i çıkardığı bölgelerde kendisi hakim olmuştur (Mynet, 2017). IKBY, IŞİD ile mücadele ederken gerek

ekonomik gerekse asker olarak birçok kayıplar da vermiştir. Her ne kadar ekonomik kayıplar dış devletlerin desteği ile bir şekilde telafi edilmeye çalışılsa da, askeri kayıplar oldukça fazladır. Peşmerge Bakanlığına bağlı Peşmerge Sağlık Kuruluşunun yapmış olduğu resmi açıklamalar bunu ortaya koymaktadır. Söz konusu açıklamaya göre; Haziran 2014 ile Temmuz 2017 tarihleri arasında yaklaşık 3 yıllık sürede, 1.745 Peşmerge hayatını kaybetmiş, 10 bine yakın Peşmerge yaralanmış ve 63 Peşmerge'nin de kayıp olduğu açıklanmıştır (KRD News, 2017). IKBY'nin bölgede kazanımları askeri kayıplara yol açmış ve IŞİD bölgeden tam olarak temizlenmediği için bu kayıpların artması da söz konusudur. Dolayısıyla elde edilen kazanımlar büyük mücadele ve sahada savaş ile elde edilmiştir.

2.3. IKBY'nin Ortadoğu'daki Yeri ve Önemi

Stratejik bir konumda ve doğal kaynaklar bakımında zengin olan Ortadoğu coğrafyasında yer alan Irak'ın bir parçası olan IKBY, Amerika'nın bölgeye girmesiyle sürekli olarak gündemde kalmıştır. Bölgenin gündeme gelmesinin başlıca nedenleri; Irak'ta sürdürülmekte olan Kürdistan devletinin oluşum süreci, ABD'nin İsrail'i güçlendirme ve ona gelecek tehditleri bertaraf etme düşüncesi, bölgenin sahip olduğu zengin yer altı kaynakları, Ortadoğu'yu liberalleştirme düşüncesi, buna bağlı olarak ılımlı İslam düşüncesinin benimsenmesi ve Arap baharının desteklenmesidir. Bunların yanı sıra son dönemlerde dünyanın gündeminden düşmeyen IŞİD terör örgütünün bölgede çıkardığı huzursuzluk ve birbirinden beslenen hücreler gibi çoğalan, sorunların sürekli yaratıldığı bir bölge olması bölgenin sürekli gündeme gelmesine neden olmaktadır.

Yukarıda değinilen sorunlar için birçok komplo teorisi yazılmıştır. Bu teorilerin en önemlisi ve gün geçtikçe gerçekleşecekmiş gibi görüneni, ABD'nin Ortadoğu'yu dizayn etmesi ve başkenti Kudüs olan, Arap ve İran tehdidinden arındırılmış bir İsrail'dir. Gerçekten tarihe bakıldığında, eskiden İsrail için tehdit sayılan Irak ve Suriye bölünmüş ve kendi meseleleriyle uğraşır bir pozisyona evirilmiştir. Diğer yandan Mısır ve Suudi Arabistan bloğu halihazırda ABD ekseninde görünmektedir. Tehdit olarak İran ve Lübnan'daki Hizbullah yapılanması kalmıştır. ABD, İsrail'e yönelik bu tehditleri bertaraf etmek için elindeki ekonomik ve diplomatik gücünü açık bir şekilde kullanmaktadır. İran ve Hizbullah'ı

zayıflatmak için yoğun bir diplomatik trafiğini yönetmekle olan ABD, İsrail devletine yeni kazanımlarda bulunmayı da kendine amaç edilmiştir. Donald Trump'ın "Kudüs'ün başkent olması için çalışacağım" sözünü vermesi (Habertürk, 2016; Aljazera, 2016), İran ile daha önce yapılan sözleşmelerin iptal edilmesi ve İran'a yönelik ambargoların tekrardan arttırılmasının gündeme gelmesi ABD'nin İsrail'i korumaya yönelik politikaları olarak değerlendirilmelidir. Bu satırlar yazılırken Beyaz Saraydan yapılan bir açıklama ile, Trump'ın bugün Kudüs'ü resmen başkent olarak tanıyacağı ifade edildi (Cumhuriyet, 2017; New York Times, 2017). Bu son girişim değerlendirildiğine Müslümanlar için kutsal olan Kudüs'ün sadece Yahudileri değil, İslam'ı da temsil edecek bir şekilde olması gerekmektedir. Bu karar Ortadoğu'da yeni çatışmaların habercisi olmakla birlikte ayrıca İsrail'in Ortadoğu'dan gelebilecek tehditleri de çok umursamadığının göstergesidir. Belki de bu hamle ile İran ve diğer Ortadoğu devletlerinden gelecek tepkiler test edilmeye çalışılacaktır.

İran'ın hâlihazırda en büyük tehdit olarak görülmesi sebebiyle, bu karara karşı alacağı tavır merak konusudur. ABD ve İsrail tarafından yapılan açıklamalara bakılacak olursa, günümüzde İsrail devleti için en büyük tehdit olarak, İran ve onun desteklediği Lübnan'daki Hizbullah görünmektedir (Hürriyet, 2017; Vatan, 2017). İsrail ile Kürtler arasındaki ilişkilerin iyi olması, ABD'nin Kürtlere yönelik politikalarından bağımsız değildir. Stratejik olarak önemli bir konumda olan IKBY gerek bölge ülkeleri arasında, gerekse uluslararası ilişkilerde giderek önem kazanmaktadır. Son dönemlerde ABD'nin IKYB ile yakından ilgilenmesi, ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik politikaların bir parçasıdır.

IKBY'nin bölge için diğer önemli bir özelliği de, kozmopolittik bir kültüre sahip olmasıdır. IKBY, dünyanın en eski medeniyetlerine ev sahipliği yapan Mezopotamya içerisinde bulunan Irak Devleti'nin bir parçası olması nedeniyle, bünyesinde birçok etnik yapıları barındırmaktadır. Bölgede Kürtler dışında, yoğun bir Türkmen ve Arap nüfusu bulunmaktadır. Arapların ve Türkmenler'in yoğunlukta bulunması nedeniyle, IKBY tarafından bu gruplara yönelik alınan kararları, Türkiye ve merkezi hükümet yakından izlemektedir. Özellikle Türkiye, son dönemde bağımsızlık referandumuna dahil edilen ve tartışmalı bölgelerden olan Kerkük'teki

Türkmenlerin göz ardı edilmemesini istemiş ve Türkmenlere yönelik herhangi bir saldırıda soydaşlarını korumak için gerekli her adımın atılacağını belirtmiştir (Güneş, 2017). Bununla birlikte bölgedeki Türkmenler üzerinde politika geliştirmenin yanı sıra Kürtleri de kucaklayacak bir söylem, uzun vadeli dış politika açısından daha yararlı olabilir.

Bölgede bulunan Ezidiler⁷ de bölgenin ayrı bir unsurudur. Ezidiler tarihin çok eski dönemlerinden beri bu bölgede yaşamaktadırlar. Hatta bazı kaynaklara göre Yezidilerin kökeni, Irak'ın kuzeyinde bulunan Şeyhan ve Sincar bölgeleridir. Bölge tarih boyunca katliamlara maruz kalan ancak her şeye rağmen kendisine ait kültürü yaşatmaya çalışan bu halkın, yoğun olarak yaşadığı yer olarak bilinmektedir (Teliman, 2012: 964-65). Yezidilerin dünya gündemine gelmeleri de IŞİD'in Irak'ta bu halka karşı yaptığı zulmünün dünya kamuoyuna yansımından kaynaklanmaktadır. Nitekim farklı bir dini hazmedemeyen, İslam adına katliamlar yapan IŞİD yapılanması, bölgede en çok Ezidilere zulüm etmiştir. Ezidilerin tekrar dünya gündemine gelmeleri, tıpkı Myanmar'da olduğu gibi yurtlarından edilmeleri, zulme maruz kalmaları sebebiyle olmuştur (Yeni Şafak, 2012; ONEDİO, 2017).

IKBY'nin diğer önemli bir özelliği tarihi sürecinden gelen jeostratejik ve jeopolitik durumundan kaynaklanmaktadır. Ortadoğu açısından, Türkiye üzerinden Avrupa'ya açılan bir yol niteliğindedir. Saddam rejimine savaş açan ABD ile ittifak kuran IKBY, savaş sonrası birçok kazanımlar elde ederek güvenilir ve stratejik bir liman haline gelmiştir. Özerklik ve Yeşil Hat projeleri ile Ortadoğu'daki kaotik süreçten bir nevi arındırılmış, savaşız bölge olmasıyla da ABD açısından bir üs ve müttefik olarak görülmeye başlamıştır. Özellikle Irak'ı işgal girişiminden sonra IŞİD karşısında savaştan tüm güçlerin Irak'taki kara gücü görüntüsünü vermiştir. Nitekim IŞİD ile savaştan başta Merkezi hükümet olmak üzere tüm gruplardan destek almıştır.

---

⁷ Êzîdî Halkı(Bazı kaynaklar da Yezidiler), tarih boyunca sistematik olarak inkar ve baskıların hedefi olmuştur. Bugün, egemen güçlerin uyguladığı bu inkar, baskı ve asimilasyon politikalarının bir sonucu olarak dünyanın birçok yerine yayılmışlardır. Yoğun olarak Irak'ın Kuzeyin de yaşamaktadırlar (Bkz <http://www.yasambilimleridergisi.com/makale/pdf/1356291689.pdf>, Erişim tarihi, 11.11.2017 Bkz,<http://www.rudaw.net/turkish/opinion/13082014>, Erişim Tarihi, 11.11.2017.Ayrıca bkz; Baysal, Nurcan, Ezidiler: 73 Ferman, İletişim Yayınları, 2016.

Diğer yandan Ortadoğu'daki petrol akışı için de bölge önemli bir işlev görmektedir. Ortadoğu'daki güvensiz ve karmaşık ortamdan dolayı çoğu zaman, Basra Körfezi işlev görmediği ve sevkiyat buradan sağlanamadığı durumlarda, petrol sevkiyatı bölgede bulunan Kerkük-Yumurtalık (Ceyhan) boru hattı sayesinde, Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırılması, bölgenin önemini ortaya koymakla birlikte bu konuda Türkiye'ye bağlı olduğu da ortaya çıkmaktadır. Nitekim Barzani'nin Referandum kararı sonrası, Türkiye tarafından petrol akışının durdurulması gündeme gelmiş ancak bu yönde bir adım henüz atılmamıştır (Aydınlık, 2017).

2.4.IKBY'nin Türkiye Açısından Yeri ve Önemi

Türkiye 2001 krizinden sonra, özellikle AKP'nin iktidara gelmesi ile ekonomik olarak toparlanmaya başlamış ve demokrasi adına önemli girişimlerde bulunmuştur. Her ne kadar günümüzde Türkiye'nin demokrasisi ve ekonomisi tartışmalı halde ise de, son dönemler haricinde “Kürt Açılımı, Alevi Hakları, Başörtüsü yasağının kaldırılması” gibi önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmelerin sürdürülüp sürdürülmediği tartışma konusu olmaya devam etmekle birlikte, bu gelişmeler sonucunda özellikle Kürt açılımı ve ekonomi alanında Türkiye ile IKBY arasında AKP döneminde yakın ilişkiler geliştirilmiştir. Genel hatlar itibarıyla bakıldığında, IKBY'nin Türkiye açısından önemini şöyle sıralayabiliriz; ekonomik çıkarlar, sınırdaş olmaları, benzer inanç ve kültüre sahip olmaları, Türkiye'nin güvenlik endişeleri ve kendi Kürt meselesinin olması şeklinde özetleyebiliriz (Dalar, 2016: 158-160).

Her devlet için temel prensip, devletin çıkarlarını ön planda tutarak, başka ülke ya da gruplara karşı bu çıkarlarını koruma ya da geliştirme düşüncesi ile politikalar geliştirmektir. Türkiye petrol ve doğalgaz kaynakları bakımından dışa bağımlı bir ülkedir. Bu nedenle önemli yer altı rezervlerine sahip olan IKBY, Türkiye için bu yönü ile önem kazanmaktadır. IKBY'nin Türkiye açısından önemli bir özelliği onunla sınır komşusu olmasıdır. Doğal olarak sınırdaş toplumlar, jeopolitik açıdan birbirleri için önem arz etmektedir. Örneğin Yunanistan ile iyi ilişkileri olmayan Türkiye, komşuluk gereği, Yunanistan'da bir yangın çıktığında müdahale edebilmektedir (Mynet, 2009). Diğer yandan IKBY ile Türkiye, komşuluğun ötesinde, her iki tarafta da yoğun bir Kürt nüfusun varlığı, özerk bölgede

Türkmenlerin varlığı, komşuluğun ötesinde kardeş ya da akraba toplulukları olmaları gibi konularla da birbiriyle bağlantılıdır. Nitekim Osmanlı Devleti döneminde bu halklar yıllarca aynı vatan toprakları içinde yaşamışlardır (İmamzade, 1986: 94-5; Kasalak, 2004: 72-3).

Türkiye'nin İKBY ile ilişkileri gelişirken kendi “Kürt Sorunu” ’nu tam anlamıyla çözmemiş olması, PKK terörünü bitirmemiş olması gibi faktörleri göz ardı etmediği görülmektedir. Nüfusunun çoğu Kürt olan ve bazı bölgelerinde PKK yapılanması bulunan İKBY’ de, Türkiye açısından oldukça önemli olduğunun farkındadır. Dolayısıyla ikili ilişkileri etkileyen faktörler bir hayli çoktur. Her ne kadar bağımlılık konusunda İKBY ekonomik olarak Türkiye’ye bağımlı ise de, Türkiye’ de güvenlik sorunları, ekonomik kazanımlar ve kültürel bağlamda İKBY’e ihtiyaç duymaktadır.

Yoğun Türk ve Kürt halklarının yaşadığı Türkiye ve İKBY inanç ve kültürel olarak benzerlik göstermektedir. Bu nedenle iki tarafın birbiri ile yakın ilişkiler geliştirmesi doğru ve mantıklı bir yaklaşımdır. Diğer bir ifade ile ortak kültürel ve dinsel benzerlikler yakın ilişkiler kurmayı kolaylaştıran unsurlardandır. Bu benzerlik Türkiye’nin İKBY ile yakın ilişkiler kurması için önemli bir avantajdır. İKBY ile Türkiye arasında ilişkileri önemli kılan bir diğer önemli faktör de ekonomik ilişkilerdir.

III. BÖLÜM

TÜRKİYE İLE İKBY ARASINDAKİ İLİŞKİLER

3. Türkiye ile İKBY Arasındaki Siyasi İlişkiler

3.1. İlişkileri Olumsuz Etkileyen Faktörler

Türkiye 2007 yılında AKP döneminde İKBY ile önemi siyasi ve ekonomik ilişkiler geliştirmiştir. Ancak Türkiye'nin kurduğu bu ekonomik ve siyasi ilişkileri olumsuz etkileyen, birçok faktör söz konusudur. Bunlardan en önemlisi, PKK faktörünün varlığıdır. PKK'ya karşı düzenlenen hava operasyonları ilişkileri olumsuz etkileyen diğer bir faktördür. Diğer yandan, Kerkük bölgesinin statüsünün tartışmalı olması, bölgede yaşayan Türkmenlerin İKBY'den rahatsızlık duyması ilişkileri olumsuz etkilemektedir. Diğer önemli bir faktör de İKBY'nin bağımsızlık yolunda adımlar atması bu kapsamda bağımsızlık referandumuna gitmesi ilişkileri kopma noktasına getirmiştir.

Türkiye ile İKBY arasındaki ilişkileri olumsuz etkileyen gelişmeler, genellikle Türkiye'nin Kırmızı Çizgileri denilen, Türkiye'nin, ulusal bütünlüğüne ve bölgede yaşayan Türkmenlere yönelik tehditleri kapsamaktadır. Bunlar genel olarak, PKK terör faktörü, İKBY statü sorunu ya da Barzani yönetiminin özerklik sınırını geliştirme çabaları ve buna bağlı olarak 25 Eylül 2017'de gerçekleştirilen bağımsızlık referandumu, bölgede yaşayan Türkmenlerin durumu gibi sorunları kapsamaktadır. Türkiye bu kırmızı çizgiler aşıldığı takdirde bölge ile ilişkilerini askıya alarak ekonomik ambargo ve sınır ötesi operasyonlar ile tepkisini ortaya koymaktadır. Ancak, Türkiye 2007 sonrası kurulan yakın ilişkileri hiçbir zaman tamamen sonlandırmamıştır. Kesilen ilişkilerin kriz atlatıldıktan sonra tekrardan devam ettiği görülmektedir.

3.1.1. PKK Faktörü

Temmuz 1981 yılında yapmış olduğu konferansta PKK, Türkiye ve Irak'ın başını ağrıtabilecek, bir karar almıştır. Bu karar sonrası örgüt IKBY'deki Kürtler ile bazı anlaşmalar yaparak IKBY'de konuşlanmaya başlamıştır (Özdağ, 2008: 43). Bu süreçte PKK'nın birçok lider ve kadroları, Tahran ve Suriye üzerinden gelerek Kuzey Irak'ın geniş dağınık bölgelerine yerleşmişlerdir. PKK, IKBY bölgesine yerleşerek bölgenin dağınık coğrafi şartlarında yararlanma yoluna gitmiştir. Bunun nedeni Kuzey Irak'ın en geniş dağ silsilesi olan Cudi dağları, Türkiye içlerine kadar uzanmasıdır (Özdağ, 2008: 48). PKK bu yolla Türkiye içlerinde terör eylemlerini daha kolay gerçekleştirme imkanına, sahip oluyordu. Diğer yandan IKBY'nin bölgesinde önemli ölçüde siyasallaşmış Kürtlerin bulunması PKK için, IKBY'yi rahat hareket edebilmesi açısından çekici kılmaktaydı.

Temmuz 1983'de KDP ile "Dayanışma İlkeleri" adı altında bir antlaşma imzalayan PKK'nın eli daha da güçlenmiştir (Özdağ, 2008: 49). Bu antlaşma, 1980 sonrası Suriye ve Lübnan'da konuşlanma problemleri yaşayan PKK'ya önemli bir fırsat sağlamış ve sonraki dönemde PKK buradaki kamplarını hızla IKBY'ye transfer etmeye başlamıştır. Başta propaganda olmak üzere, militan yetiştirmek için, kamplar kullanılmıştır. Bu gelişmenin askeri bir sonucu olarak da, ilerleyen yıllarda PKK'nın sınır karakollarına yaptığı baskınları arttırdığı görülmüştür (Özdağ, 2008: 52). Türkiye ile IKBY arasında ilişkilerde sorun yaratan en önemli faktördü PKK'nın teşkil ettiği görülmektedir. 2003 sonrası Kuzey Irak bölgesinde Türkiye'ye yönelik PKK eylemlerinin artması, ilişkileri gerilmeye başlamıştır (Barut, 2013: 72).

Türkiye ile IKBY ilişkilerini tıkanma noktasına getiren gelişme, PKK militanlarının, Hakkâri'nin Yüksekova ilçesine bağlı Dağlıca bölgesinde konuşlu piyade taburuna düzenlenen silahlı saldırı sonrası yaşanmıştır. Söz konusu saldırıda 12 asker hayatını kaybetmiş, 8 asker kaçırılmış ve 16 asker de yaralanmıştır (CNNTürk, 2007). Saldırıları sonrası 21 Ekim'de Çankaya köşkünde Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün başkanlığında üst düzey bir zirve gerçekleştirilmiş ve bu zirvede, halkın sağduyu ile hareket etmesini istemiştir (Doruk, 2010: 104). Zirve'de teröre karşı mücadelede kararlılık vurgulanarak, Türkiye'nin haklı tepkisi ortaya konulmuştur.

Bu saldırılardan sonra Türkiye kamuoyuna ve muhalefet partilerin gündemine, Irak'a bir askeri operasyon yapılması gelmiştir. CHP ve MHP, Irak'ın kuzeyine yönelik bir askeri operasyonu savunurken, Hükümet olaya temkinli yaklaşmış, ABD ile görüşmeler yaparak Irak merkezi hükümet ve ABD ile ortak hareket etmek istemiştir (Doruk, 2010: 74). Kamuoyundan gelen tepkiler, sokaklara yansımış ülke genelinde bu terör olaylarına karşı protestolar yapılmıştır. Cumhurbaşkanlığı öncülüğünde 21 Ekim'de düzenlenen zirvede, bir taşkınlık ve iç savaş tehlikesine karşı, kardeşlik bağlarına vurgu yapılarak halk sağduyuya çağırılmıştır:

"Bu menfur saldırılar karşısında günün, birlik ve beraberlik günü olduğu, aziz milletimiz ve ülkemizin tüm kurum ve kuruluşlarınca takdir edilecektir. Türkiye, Irak'ın toprak bütünlüğüne saygılı olmakla birlikte teröre yardım ve yataklık yapılmasına müsamaha göstermeyecek ve hakkını, hukukunu, bölünmez bütünlüğü ile vatandaşlarını korumak için gereken bedeli ne ise ödemekten kaçınmayacaktır" (Doruk, 2010: 104).

Cumhurbaşkanı öncülüğünde bu tepki ortaya konulurken, saldırılar meclise de taşınmış ve tekrardan, sınır ötesine operasyonlar gündeme gelmiştir. TSK'nın Kuzey Irak ile mücavir alanlara operasyonlar için hükümete 1 yıl süreyle izin verilmesini öngören Başbakanlık tezkeresi 17 Ekim'de 19'a karşı 507 oyla büyük bir oy çokluğu ile TBMM Genel Kurulu'nda kabul edilmiştir. Tezkerenin 507 oyla büyük bir çoğunlukla kabul edilmesi, askeri operasyonlar ihtimalini oldukça güçlendirmiştir. CHP Genel Başkanı bu durumu, "*büyük bir mutabakat*" olarak değerlendirmiş, "*böyle bir karar alıp, onun üzerine yatmak olmaz*" diyerek hükümete operasyon desteği vermiştir. Benzer destekler MHP lideri, Devlet Bahçeli tarafından da verilmiştir (CNNTürk, 2007).

Hükümet askeri operasyonların, Irak ile bir savaşa yol açabileceği ve Irak Kürtleri ile oluşturulan diyalogun tamamen kopabileceği, buna bağlı olarak Türkiye'deki Kürt vatandaşların üzerine bir savaş psikolojisi oluşturacağı endişesiyle, savaş yerine, IKB yönetimine ekonomik ambargo uygulama yoluna gitmiştir. Türkiye'nin bu dönemde IKBY politikası tıkanma noktasına gelmiş ve bir yol ayrımına girilmiştir (Doruk, 2010: 103). Türkiye ya IKBY'ni düşman olarak

görüp bölge ile bir savaşa girecekti, ya da ilişkilerin tam kopmaması, için sağduyuyu elden bırakmayacaktı. PKK'nın 2007 Ekim Dağlıca saldırısını, Iraklı Kürtlerle ve Irak ile ilişkilerde bir dönüm noktası olarak tanımlayan Davutoğlu, 2009'da Dışişleri Bakanı sıfatı ile Erbil'e yaptığı ziyareti ve o günleri şöyle anlatmıştır:

“İki sene önce Dağlıca terör saldırısı olduğunda, Ekim 2007'de, ne kadar karanlık senaryolar vardı. Bizim Irak topraklarına gireceğimiz, Kürtlerle çatışma çıkacağı söyleniyordu. Belki onu isteyenler vardı. Dağlıca saldırısından sonra ilk defa 2007 Kasım ayında Bağdat'a gittim; Necirvan Barzani (Kürt federal yönetimi yetkilisi) ile görüştim. Bütün bu senaryolar iki yılda iflas etti. Aksine çatışmadan güçlü işbirliği zeminine gelindi. Bu politikaların güçlü şekilde uygulanması gerekir. Bu gezi, bu açıdan tarihi bir dönüm noktasıdır” (Radikal, 2009).

Davutoğlu'nun açıklamalarından anlaşılacağı gibi, Türkiye o dönemlerde, sağduyuyu elden bırakmayarak, Irak ile bir çatışma dönemine girmeyerek zorlu süreci atlattır. Bu doğrultuda daha sonraki dönemlerde gerek Dağlıca olsun, gerekse Türkiye'nin diğer bölgelerine Kuzey Irak topraklarından PKK'lı militanlarca saldırılar yapılmaya devam etiyse de, bu durum IKBY ile ilişkileri bozmamıştır. Böyle süreçler, Türkiye'nin Kuzey Irak sınırlarına hava operasyonlarıyla PKK kamplarını bombalaması ile sonuçlanmıştır.

3.1.2. Sınır Ötesi Operasyonlar

TSK'nın sınır ötesi operasyonları, aslında PKK faktörünün bir sonucudur, çünkü Türkiye defalarca hiçbir ülkenin topraklarında gözünün olmadığını dile getirmiştir (Kurdistan24, 2016). Bu nedenle Türkiye'nin yapmış olduğu sınır ötesi operasyonların, temel nedeninin güvenlik endişesi olduğu açıktır. Türkiye bu operasyonları, IKBY topraklarından gelebilecek PKK saldırılarını önleme amacı ile PKK'yı bölgede etkisiz hale getirmek için yapmıştır. Türkiye bu operasyonları yaparken uluslararası hukuka uygun bir şekilde hareket etmeye dikkat etmektedir.

Türkiye, PKK'nın saldırılarını önlemek amacı ile Irak ve Suriye ile diplomatik ilişkiler geliştirmiş ve PKK'ya karşı mücadele kapsamında ortak adımlar atılmıştır. Bu çerçevede 15 Ekim 1984'de Irak ile, Türkiye-Irak topraklarında 5 km boyunca sıcak takip hakkı veren güvenlik protokolü imzalanmıştır (Özdağ, 2008:

52). Bu protokol Türkiye'nin daha sonra Irak'ın kuzeyinde PKK kamplarına yapacağı, hava operasyonlarının hukuki zeminini hazırlamıştır. Bu anlaşmadan sonra TSK, İKBY'nin hâkim olduğu bölgelere bir çok operasyonlar düzenlemiştir. Bu operasyonlar Türkiye açısından yeni bir ekonomik yük getirmiş ve ayrıca PKK tehdidini bertaraf edebilmek için bir nevi Irak ile koordineli çalışma zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Türkiye uluslararası hukuk ve devletlerin egemenlik ilkesine saygılı bir şekilde bu operasyonları gerçekleştirmiştir. Irak ile yapılan anlaşma ve protokoller bunu doğrulamaktadır. 2003'te Irak'ın resmen bölünmesi sonucunda, Türkiye'nin sınır ötesi operasyonları için merkezi hükümet dikkate alınırken, 2007 sonrası, merkezi hükümetten daha çok İKBY ile koordineli çalışılarak PKK ile mücadele edilmeye başlamıştır.

Tablo 3.1: TSK'nın Kuzey Irak Bölgesine Yapmış Olduğu Operasyonlar (1984-2015)

Operasyonun Adı	Yer	Hedef	Başlangıç	Bitiş	Ölen Askerler	Ölen Militanlar
Sıcak takip operasyonu	Kuzey Irak	PKK militanları	27 Mayıs 1984	27 Mayıs 1984	-	-
1986 sınır ötesi harekâtı	Kuzey Irak	PKK sığınakları	5 Ağustos 1986	5 Ağust 1986	-	-
1987 sınır ötesi harekâtı	Kuzey Irak	PKK'ya ait kamp, depo ve sığınaklar	4 Mart 1987	4 Mart 1987	-	-
Süpürge Harekâtı	Kuzey Irak	PKK'ya ait kamp, depo ve sığınaklar	5 Ağustos 1991	13 Ağustos 1991	2	35
1992 sınır ötesi harekâtı	Kuzey Irak	PKK'ya ait kamp, depo ve sığınaklar	5 Ekim 1992	15 Kasım 1992	12	1492
Hakurk Operasyonu	Kuzey Irak	PKK'ya ait kamp, depo ve sığınaklar	Ekim 1992	-	-	-

Çelik Harekâtı	Kuzey Irak	PKK'ya ait sığınaklar	21 Mart 1995	2 Mayıs 1995	64	568
Atmaca Harekâtı	Kuzey Irak	PKK'ya ait kamp, depo ve sığınaklar	Nisan 1996	Nisan 1996	40	241
Tokat Operasyonu	Kuzey Irak	PKK'ya ait kamp, depo ve sığınaklar	14 Haziran 1996	Ocak 1997	11	290
Çekiç Harekâtı	Kuzey Irak	PKK'ya ait kamp, depo ve sığınaklar	12 Mayıs 1997	7 Temmuz 1997	114	2730
Şafak Harekâtı	Kuzey Irak	PKK'ya ait kamp depo ve sığınaklar	25 Eylül 1997	15 Ekim 1997	31	865
Murat Operasyonu	Kuzey Irak	PKK'ya ait kamp, depo ve sığınaklar	Nisan 1998	Mayıs 1998	3	58
Güneş Harekâtı	Kuzey Irak	PKK'ya ait kamp, depo ve sığınaklar	21 Şubat 2008	29 Şubat 2008	24	240
2011 sınır ötesi harekâtı	Kuzey Irak	PKK'ya ait kamp, depo ve sığınaklar	17 Ağustos 2011	24 Ekim 2011	-	270
Şehit Yalçın Operasyonu	Kuzey Irak	PKK'ya ait kamp, depo ve sığınaklar	24 Temmuz 2015	25 Temmuz 2015	70	7600

Kaynak: <https://www.stratejikortak.com/2018/10/tsknin-yurt-disi-operasyonlari.html>, (erişim tarihi: 12.03.2019)

2003-2007 yılları arasında Türkiye-IKBY arasında Kuzey Irak'a yönelik TSK operasyonlarından dolayı gerginleşen ilişkiler, IKBY tarafından Türkiye'ye gelen yöneticilerin Türkiye ziyaretleri ile normalleşme süreçlerine başlamıştır. Özellikle Türkiye bölgede sivil halka zarar verilmediğini, temel amaçlarının PKK ve kamplarının olduğunu, TSK' nın sivil halkın zarar görmemesi için gerekli tedbirlerini

aldığını belirtmiştir. TSK'ya bağlı savaş uçakları İKBY'de yer alan Hakurk, Avaşin-Basyan, Zap ve Metina bölgelerine yapılan operasyonlarda, TSK sivil halka zarar verilmemesi için gerekli önlemleri aldığına yönelik açıklamalar yapmıştır (Barut, 2013: 79; BİA, 2008).

Türkiye Irak topraklarına hava operasyonlarını, Irak Federe Devleti'nin, terörle mücadele kapsamında üzerine düşen sorumluluğu yerine getiremediğinden dolayı ve kendi ülkesine yönelik bu saldırıları bertaraf etmek amacıyla meşru ve bir hak olarak görmektedir(Euronews, 2018). Irak ekseninden gelen notalara karşı BM kararlarını hatırlatarak kendini savunan Türkiye, operasyonların hukuki dayanağını Irak ile yapılan anlaşmalar ve BM'ni Şartı'nın 51. maddesinden kaynaklanan meşru müdafaa hakkına dayandırmaktadır (Euronews, 2018).

Şekil 3.1: Kuzey Irak da ki PKK kamplarına hava harekatı

Kaynak: NTV (08.09.2015). <https://www.ntv.com.tr/turkiye/kuzey-iraka-hava-harekatı,d1pyahttfu2g4uj03N8BXQ>, (Erişim Tarihi: 11.12.2017).

3.1.3. İKBY'nin Statü Sorunu

Türkiye açısından bakılacak olursa gerek PKK sorunu gerekse PKK'yı etkisiz hale getirmek için yapılan sınır ötesi operasyonlar, İKBY'nin statü sorunu ya da Irak'ın toprak bütünlüğü, hepsi birbiri ile ilgili konular olup temelinde Türkiye'nin güvenlik endişeleri yatmaktadır.

IKBY'nin statü sorunu, genel olarak Irak devletinin bir iç meselesidir. Ancak Irak'ın 1991'de Körfez savaşı sonrası zayıflaması ve 2003'te ABD'nin Irak'ı işgal etmesiyle artık bölge devletlerinin de sorunu haline gelmiştir. Çünkü Irak'ın dağılmasıyla birlikte yeni Federal Irak Devleti'nin nasıl şekilleneceği, komşu ülkeleri yakından ilgilendirmiştir. İran ve Suriye Şii eksenli bir yönetim arzu ederken Türkiye, Türkmenlerin ve özellikle Sünni Arapların etkin olduğu bir yönetim arzu etmektedir. Türkiye özellikle IKBY'nin oluşan boşluktan yararlanarak daha da güçlenmesi ve Kerkük gibi ekonomik değeri yüksek bölgeleri, Erbil yönetimine almasından endişe etmiştir. Türkiye sınırında meydana gelen özerk Kürt bölgesinin kendisi için bir tehdit ve Türkiye'nin baş belası olan PKK militanları için güvenli bir liman olmasından kaygı duymuş ve daha sonraki yıllarda bu kaygılarda kısmen haklı çıkmıştır.

IKBY'nin statü sorunu aslında, 2005 yılında yapılan anayasa referandumu ile çözülmüştür. Ancak 2005 anayasasında da net olarak çözüme kavuşturulamayan tartışmalı bölgelerin varlığı sorunu; başta Kerkük olmak üzere sorunlu bölgelerin, Irak merkezi hükümeti mi yoksa IKBY'nin denetiminde kalacağı sorununu kapsamaktadır. Bu sorun doğrudan İKBY ile Irak merkezi hükümeti ilişkilerini etkilese de, dolaylı yoldan Türkiye ile tarafların ilişkisinden de belirici olmaktadır. Türkiye Kerkük'ün Türkmen kenti olduğu tezlerine dayanarak ve Irak'ın toprak bütünlüğüne yönelik politikalarına paralel bir politika izleyerek, bölgenin IKBY denetimine girmesine karşı çıkmaktadır (Köylü, 2017: 78).

3.1.3.1. Tartışmalı Bölgeler

“Tartışmalı bölgeler” olarak adlandırılan bölgelerin çoğunun, özellikle petrol rezervleri bakımından zengin olan bölgeler olduğunu belirtmekte yarar vardır. Üzerinde en fazla uyumsuzluk bulunan bölge, petrol açısından çok zengin olan Kerkük'tür. Türkiye genel anlamda IKBY'nin yönetim alanının kısıtlı olmasında yanadır. özellikle Erbil yönetiminin, petrol rezervleri bakımında zengin olan Kerkük'ün kendi yönetimine katarak ekonomik anlamda güçlenmesi ve bağımsızlık adına avantaj elde etmesinden çekinmektedir. Diğer yandan Türkiye, Kerkük'ün bir Türkmen şehri olduğu gerekçesiyle, Erbil yönetimine bağlanmasına kesin bir şekilde karşı çıkmaktadır (Acun vd., 2017: 1-5). Erbil yönetimi de ısrarla bölgenin bir Kürt

şehri olduğunu vurgulayarak, bölgede bir referandum yapılarak halkın tercihine başvurmayı savunmaktadır. Bağdat yönetimi ise, bölgenin Irak merkezi hükümetinin denetiminde olması tezini savunmaktadır (Acun vd., 2017: 1-5).

Kerkük'ün bir Kürt, Türk ya da Arap şehri olduğu sürekli tartışılmaktadır. Kerkük eskiden Musul vilayetine bağlı olduğundan, geçmişteki nüfus sayımlarına bakılarak ancak fikir yürütülebilir. Çünkü bölgenin demografik yapısı, siyasi nedenlerden dolayı sürekli değişime uğramıştır. Örneğin 1950'li yılların başında bölgeye yönelik Araplaşma politikası izlenirken, 2005 sonrası, Erbil yönetimi tarafında bölgeye yönelik bir Kürtleşme politikası izlenmiştir (Dalar, 2015: 13-57).

I. Dünya savaşı öncesi bölgenin yaklaşık olarak % 55-60, Kürtler, % 10-15 Türkler, % 10-15 Araplar, % 6-7 diğer gruplar yaşamaktadır (Yazıcı, 2011: 134). Türkiye'de bölgenin yoğun bir Türk nüfusu ve akraba Kürt nüfusu olduğunu dile getirerek bölgenin kendi denetiminde olması gerektiğini savunmuştur. İngiltere ve Türkiye'nin Lozan'da sundukları raporlara göre; bölge halkının çoğunu Kürtler ve Türkler Oluşturmaktadır. Türkiye'ye göre Musul'da 263.830 Kürt, 146.960 Türk, 43.210 Arap ve 18.000 Yezidi bulunmaktadır. İngilizlere göre ise; 66.000 Türk, 445.000 Kürt, 186.000 Arap, 62. 000 Hristiyan ve 17.000 Yahudi bulunmaktadır (Yamaç, 2019: 43). Bu nedenle bölgede her hâlükârda 1919-1924 yılları arasında Türk ve Kürtlerin çoğunlukta olduğu net bir şekilde görülmektedir.

Günümüze gelindiğinde Irak'ta, IKBY'nin Kerkük üzerinde hak iddia etmesi nedeniyle, eskiden Musul'a bağlı olan Kerkük sorunu gündeme gelmiştir. Sorunun çözülmesi için, 2005 anayasası IKBY'nin kendi sınırları içinde olmasını savunduğu Kerkük ve diğer anlaşmazlık bölgelerinde nüfus sayımı ve buraların iradesini tespit için 2007 yılında referandum yapılmasını öngörmüş, ancak siyasi nedenler ve ekonomik kazanımlar yüzünden 2007 yılında referandum yapılmadığı gibi, sorun halen çözülmüş değildir. Kerkük 2014 yılında IKBY yönetimine girerken, 2017 sonrası tekrar merkezi hükümete geçmiştir (Köylü, 2017: 76; Dalar, 2015: 45).

Tartışmalı bölgeler Erbil yönetimi ve Bağdat yönetimi arasında sürekli sorun olarak devam etmektedir. 2014'de DEAŞ'ın Irak'ı işgali sonrası, Irak ordusu başta Musul ve bir çok tartışmalı bölgeyi savaşmadan terk etmiştir. Peşmerge güçleri

küresel güçlerin desteği ile bu bölgeleri DEAŞ militanlarından temizleyerek, tartışmalı bölgelerin yaklaşık 95'ini kendi yönetimine almış ve 2017'nin sonlarına kadar kendi yönetiminde kalmıştır. IKBY Tartışmalı Bölgelerden Sorumlu Bakanı Nasrettin Sait, AA muhabirine yaptığı açıklamada, "DAEŞ'in ortaya çıkmasından sonra Peşmerge güçleri tartışmalı bölgelerin yaklaşık % 95'inde kontrolü sağladı" diyerek bu gerçeği doğrulamıştır (Anadolu Ajansı, 2017). Bu nedenle 25 Eylül 2017'de yapılan referandum öncesi, Erbil yönetiminin hak iddia ettiği alanların çoğunu kendi yönetime aldığı görülmektedir.

IKBY genel anlamda 3 vilayetten oluşmaktadır. Bunlar Duhok'un bir kısmı, Erbil ve Süleymaniye bölgesidir (KRG News, 2019). Bu üç vilayet'in IKBY'e bağlılığını merkezi hükümet de kabul etmektedir. KRG'nin resmi internet sitesinden farklı olarak 2006 Anayasası'nın 8. maddesine göre IKBY'nin idari yapısı, Duhok bölgesi, Erbil, Kerkük, Süleymaniye bölgeleri, Ninova bölgesi içindeki Akra, Şeyhan Sincar, Telafer, Telkeyf, Karkuş, Zummar ve etrafı, Başika, Eskikelek kasabaları, Diyala'nın Hanekin ve Mendeli kasabaları, Vasıt bölgesinin Bedre kasabası ve Cesan beldesini kapsamaktadır' (Kekilli vd., 2017: 3). Görüldüğü gibi, KRG'nin resmi internet sitesi ile 2006 KRG anayasasının belirttiği idari yapılara uyuşmamaktadır. Bu uyuşmazlığın nedeni tartışmalı bölgelerin statüsünde kaynaklanmaktadır. 2014 yılında fiilen de olsa, buradaki bölgelerin güvenliği Peşmerge güçlerince yapılmaktaydı. Hangi açıdan bakılırsa bakılsın IKBY'nin yönetimini arzu ettiği bölgelerin çoğunu, zaten 2014'de denetim altına aldığı görülmektedir. Barzani yönetiminin bağımsızlık referandumunu, bu kazanımların kaybına neden olmuştur.

IKBY'nin başta ABD, Türkiye ve AB devletlerinden gelen tepkileri dikkate almadan bağımsızlık referandumunu yapması, 2014 sınırları'na tekrar gerilemesine neden olmuştur. Bu nedenle bir çok IKBY yöneticisi tarafında referandumun uluslararası tepkilere rağmen yapılmasının yanlış olduğu kabul edilmektedir. Gerek merkezi hükümet gerekse IKBY yönetimi olsun, Irak anayasasının, 140.maddesine uygun bir şekilde ya da ona benzer ek bir taslak ile bu sorunu çözmeleri gerekmektedir.

Kerkük için yapılması planlanan referandum yaklaştıkça, Türkiye ile IKBY arasındaki gelir artmıştır. Türkiye referandumun ertelenmesi gerektiğini, bölgenin

Irak'ın işgalinden sonra bilinçli bir şekilde Kürtleştirildiği tezini savunmuştur. Söz konusu bölgede Türkmenlerin de varlığını ileri sürerek, bölge için farklı bir statü istemiştir (Radikal, 2004). Türkiye, Kerkük gibi ekonomik getirisi yüksek olan bir bölgenin İKBY denetimine geçmesi durumunda İKBY'nin bağımsız bir Kürt devleti kurma yolunda elinin güçleneceği endişesi taşımaktaydı (Radikal, 2004). Diğer yandan İKBY' de Türkiye'nin, referandum sürecine müdahale etmesini sert bir şekilde eleştirmiştir. Referandum sürecinin Irak'ın bir iç meselesi olduğu ve gerçekleşmesinin Irak anlayışının öngördüğü şekilde yapılacağını ileri sürerek Türkiye'nin müdahalesinin Irak'ın egemenliğine ve iç işlerine karışması olarak nitelendirilmiştir. Öyle ki, İKBY böyle bir durumda kendilerinin de Diyarbakır'daki olaylara müdahale edeceğini, dolaylı bir yolla da Türkiye'nin iç işlerine karışacağını ima etmiştir. Ancak Türkiye'nin bu tepkilerinden çok, merkezi hükümet bölgenin zenginliklerini kaybetmemek için 2007 yılındaki referandumu anayasaya rağmen yapmamıştır. Bu durum bölgedeki Türkmenler ve Türkiye tarafından memnuniyetle karşılanmış, İKBY ile merkezi hükümet arasını germeye devam etmiştir.

İŞİD terör örgütünün merkezi hükümet denetimindeki tartışmalı birçok bölgeyi işgal etmesi, İKBY'e tartışmalı bölgeleri sınırlarına dahil etme fırsatı yaratmıştır. İŞİD ile mücadele kapsamında kara gücü görevini Koalisyon güçleriyle birlikte üstlenen İKBY, İŞİD'den boşalan alanlara hızla yerleşmiştir. Bu durum İKBY'nin bağımsızlık referandum ilanına kadar geçerliliğini korumuştur. Nitekim bağımsızlık referandumundan sonra başta Türkiye, İran ve ABD olmak üzere birçok ülkeden tepkilerin gelmesi sonrasında Merkezi Hükümet bundan güç alarak, İKBY'nin başta Kerkük olmak üzere tartışmalı bölgeleri boşaltması için süre tanımıştır (Takvim, 2017). ABD desteğinden mahrum kalan Erbil yönetiminin çekilmeye razı olması ile, İKBY eski sınırlarına dönerek, İKBY statü tartışmaları bir müddet tekrardan kapanmıştır.

3.1.3.2. 25 Eylül 2017 Bağımsızlık Referandumu

Barzani Yönetiminin 25 Eylül'de bağımsızlık referandumuna gitmesi, başta Türkiye, İran, Bağdat yönetimi ve onu sürekli destekleyen ABD'den sert bir şekilde tepkilere yol açmıştır (Kekilli, 2018: 2). Bu süreçte Türkiye, İran ve Irak merkezi hükümetleri birlikte adımlar atarak referandum sonrası İKBY'ni cezalandırma

politikası izlemişlerdir (Kekilli, 2018: 2; Amerikanınsesi, 2019). Gerçekten de referandum sonrası IKBY bunun faturasını ağır bir şekilde ödemiştir. Irak Başbakanı Haydar İbadi'nin talimatıyla 16 Ekim'de harekete geçen Irak ordusu, Haşdi Şabi unsurları ve Özel Kuvvetler Kerkük'e girmiş, bunun ardından IKBY'nin kontrolündeki tartışmalı bölgelerin çoğu Bağdat yönetimine geçmiştir (Hürriyet, 2017). Kuzey Irak'taki hava sahası Irak Merkezi Hükümeti'nin talebi üzerine kapatılmış, Kuzey Irak halkı aylarca Bağdat üzerinden ya da kara yoluyla dışarı çıkabilmiştir. IKBY'nin petrol çıkarma ve satması büyük oranda Bağdat'ın kontrolüne geçerek, sınır kapılarındaki kontrolü de zarar görmüştür. Aynı şekilde, Kuzey Irak'taki hava sahası, merkezi hükümetin talebi ile kapatılmıştır. Diğer bir ifade ile, IKBY 2003 sonrası ve İŞİD ile mücadele yıllarında kazandığı birçok kazanımı kaybetmiştir.

Türkiye ise bu dönemde, 1990'lı yıllara benzer güvenlik endeksli bir politika ile IKBY'e yaklaşmıştır. Söz konusu gelişmelerden Irak tek muhatap alınarak Bağdat yönetimi tanınmış, Bağdat'ın IKBY yönelik ambargo politikasına destek verilmiş ve onun yanında bulunulmuştur (Kekilli, 2018: 2). Türkiye Cumhurbaşkanı, Erdoğan; *"Kuzey Irak yerel yönetiminin bu adımdan geri adım atması şart, olmazsa olmaz. Suriye'de de birden fazla terör devleti kurulmasına izin vermeyeceğiz. Onlar için kuru bir rüya. Dedim ya, bir gece ansızın gelebiliriz"*, diyerek en üst perdeden tepkisini göstermiştir (BBC, 2017; Hürriyet, 2017). Özellikle Erbil yönetimin bağımsızlık referandumuna başta Kerkük olmak üzere, diğer bazı tartışmalı bölgeleri dahil etmesi Türkiye'yi oldukça rahatsız etmiştir.

3.1.4. Türkmenlere Yönelik Baskılar

Irak'ta Arap ve Kürtlerden sonra en çok Türkler yaşamaktadır. Bölgede yaklaşık olarak 3 milyon Türk yaşamaktadır (Özdağ, 2008: 34). "Türkmen" kavramı, birçok düşünürce göre, bölgede yaşayan Türkleri asimile etme girişiminden kaynaklanmaktadır. Lozan konferansında, bölgedeki Türklerin, İngiliz heyetinin Türkmenler olarak telaffuz edilmesi, heyete Türkiye'yi temsil edilen İsmet İnönü'nün tepkisini çekmiştir. 'İnönü; Türkmen'in Türk'ün eş anlamı olduğunu belirterek politik malzeme yapılmayacağını' vurgulamıştır (Doğan, 2018: 2).

Irak Devleti kurulduktan sonra bölgede kendi kaderleriyle baş başa bırakılan Türkmenler, bölgede yaşayan Kürtler gibi bir isyan politikası izlememelerine rağmen dönem dönem baskılara maruz kalmışlardır. Bu baskıların en önemlileri; 1924 Kerkük Katliamı, 1946 Gavurbağı Katliamı, 1959 Kerkük Katliamı ve Altinköprü katliamıdır (Doğan, 2018: 7). Bu katliamların ortak özelliği çoğunluğun Kerkük bölgesinde yaşayan Türklerin, insani haklarını iyileştirme isteği ve Irak devletinin azınlıklara karşı dışlayıcı politikasından kaynaklanmaktadır. Diğer bir ifade ile, bu katliamlar herhangi bir isyan sonucu yapılmamıştır. Bölgede yaşayan Türkmenler Türkiye ile, Irak politikası çerçevesinde paralel bir duruş sergilemiştir (Özdağ, 2008: 34). Türkiye Irak'ın toprak bütünlüğünden yana politika izlediğinden dolayı, bölgede yaşayan Türkler de, özerklik ve bağımsızlık talebinde bulunmamıştır.

1990 sonrası, IKBY başta Kerkük olmak üzere bir çok bölgede baskılar uygulamıştır (Özdağ, 2008: 165). IKBY'nin bu politikası, daha önce Saddam Rejiminin kendisine yönelik politikasına benzemektedir. Özellikle 2005 Referandumunu sonrası, özerklik elde eden IKBY yönetimi ile Türkiye arasındaki ilişkileri belirleyen önemli bir diğer etken bölgede yaşayan Türkmenlerin durumu olmuştur. 2005 sonrası Irak'ta ortaya çıkan yeni hukuki durumdan dolayı, Türkiye'nin Irak'ın toprak bütünlüğü yönündeki politikası devam etmekle birlikte, özellikle Kerkük'te yaşayan Türkmenlerden dolayı Kerkük'ün IKBY yönetimi altına girmesini istememektedir. Bu bağlamda, geçmişte, Türkiye ile IKBY ilişkilerin zayıf bir halkasını oluşturan Türkmenler, özellikle 25 Eylül 2017 bağımsızlık referandumunu sonrası, ikili ilişkilerin önemli bir halkasını oluşturmuştur. Erbil yönetiminin bölgede yaşayan Türkmenlere yönelik herhangi bir saldırısı kırmızı çizgisi olarak kabul edilmektedir.

3.1.5. Barzani Yönetimin Hukuksal Sınırını Aşma Çabaları

2005 yılından sonra, hukuken özerklik elde eden Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'ne yönelik en çok Türkiye'nin tavrı merak konusuydu. Geçmişten beri Irak'ın toprak bütünlüğü korumaya yönelik politikalar izleyen Türkiye, IKBY'nin özerklik elde etmesini, Irak anayasasına bağlayarak buna saygı duyduğunu belirterek (Dışişleri Bakanlığı, 26.10.2005), bu tarihten sonra Irak Kürt Bölgesel Yönetimi ile diplomatik, siyasi ve ekonomik ilişkiler kurmaya başlamıştır. Ancak Barzani, yönetiminin 2005 Irak Anayasasının kendisine vermiş olduğu hakları aşarak

“tartışmalı bölgeleri” kendi egemenliği altına alması ve bağımsızlığa yönelik adımlar atması ilişkileri olumsuz etkilemiştir.

2005 Irak anayasası “self determinasyon” hakkına herhangi bir şekilde yer vermemiştir. Halk ile ilgili herhangi bir kararın yine anayasaya göre verilmesi gerektiği, bu kararın federe devlet tarafından tek yönlü olarak verilmeyeceği belirtmiştir. İKBY petrol gelirlerinin dağılımı konusunda payına düşen % 17’lik kısmı alma konusunda sıkıntılar yaşadığını ve tartışmalı bölgeler sorununun halledilmesi için 2007 yılında referandum yapılmasını talep etmiş, gelen tepkiler sonucunda bu kararı ertelemiştir. Ancak 2014’de DEAŞ terör örgütünün çıkardığı istikrasızlığı öne sürerek, işgal tehdidi altındaki tartışmalı bölgelerden Kerkük’ün denetimini eline almıştır. Bu dönemde dünya genelinde, DEAŞ’a karşı verdiği mücadelede Barzani yönetimi önemli bir destek bulmuştur. Bu desteğin yarattığı özgüven ve 2007 yılında yapılması planlan referandumun yapılma vaktinin de artık gelip geçtiğini öne süren Barzani yönetimi, 25 Eylül 2017 referandum kararı almış ve bunu gerçekleştirmiştir (Kekilli, 2018: 2; Hürriyet, 2017). Daha sonra, referandum, Irak anayasasına aykırı olduğu gerekçesiyle, Irak Federal Mahkemesi tarafında iptal edilmiştir. Türkiye, Barzani yönetiminin Irak anayasasının kendisi için çizilmiş sınırları aşarak, bağımsızlığa yönelik adımlarını, kabul edilemez olarak kabul etmektedir. Bu çerçevede Türkiye-Irak arasında yapılan 1926 Andlaşması’ndan doğan haklar gündeme gelmiştir. Sonuç olarak, Erbil yönetiminin, başta Kerkük olmak üzere tartışmalı bölgeleri yönetme girişimleri ve kendi sınırlarını aşarak bağımsızlığa yönelik politikaları ikili ilişkilerin gelişmesinin önünde önemli bir sorun olarak durmaktadır.

3.2. 2000 Sonrası Türkiye’nin İKBY İle Siyasi İlişkileri

3.2.1. 2000 Öncesi gelişmeler

1990 öncesi Türkiye ile İKBY arasında ilişkiler yok denecek kadar azdı. Bu dönemlerde, Türkiye ile İKBY arasındaki ilişkilerin arkasında yatan asıl neden, Türkiye’nin güvenlik endişesidir. İlişkilerin ekonomik ve karşılıklı kazanç üzerine işleyişi çok sonralara denk gelmektedir. Türkiye’nin İKBY ile yakın temasları ancak 1990’lı yıllarda, Turgut Özal aracılığı ile yapılmıştır. 1980’li yıllarda Türkiye’nin

ulusal birliği için bir tehdit olarak ortaya çıkan PKK, Türkiye içinde aktif eylemler gerçekleştirmeye başlamıştır. Türkiye'de eylem yapan PKK, asıl barınma ve sığınma alanı olarak Irak'ta Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı Kuzey Irak'ın dağlık bölgelerini kullanmaktadır (Balcı, 2014: 9). Bu dönemde Türkiye bir yanda Kandil ve civarında PKK'ya yönelik operasyonlar yaparken, diğer yanda bölge halkı ile temasta bulunmaya çalışmıştır. Türkiye'nin 1990 öncesi, bölge ile ilişkilerinin şekillenmesi merkezi hükümet ile kurulan diplomatik ilişkiler ekseninde gelişmiştir.

Irak'ın bölünme sürecinin başladığı, Birinci Körfez Krizi'nden itibaren, Türkiye'nin IKBY politikasını yönlendiren asıl faktör güvenlik olmuştur. Körfez Krizi sonrası, yaşanan gelişmelerin IKBY açısında “*de facto*” bir devlet yapılanmasına yol açması ve PKK terör örgütünün bu bölgede Türkiye'ye karşı faaliyetlerde bulunması, Türkiye'nin IKBY karşı politikasında güvenliği ön plana çıkarmıştır (Erkmen, 2015: 178). Bu güvenlik politikalarının temelinde Irak'ın bölünmesi ve bölgede oluşturulacak otonom bir Kürt bölgesinin, Türkiye için yaratacağı bölünme endişesidir. Diğer yandan PKK'nın bölgede güçlenerek, Türkiye karşıtı faaliyetlerin 1983 sonrası artması diğer önemli bir etki olmuştur.

Ortadoğu'da tek adam rejimi kurmaya çalışan Saddam Hüseyin, İran ile yapılan savaş sonrası, 1990'da Kuveyt'i işgal ederek, bölgede yeni bir kriz yaratmıştır. AB'nin öncülüğünde toplanan BM, Saddam ordularının Kuveyt'ten çekilmesini istediler. Ancak çekilme olmayınca, BM yaptırım kararları almış ve Türkiye de bu ambargo kararına, Kerkük-Yumurtalık petrol hattını kapatarak katılmıştır. Dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'a göre bu kriz Türkiye için; “*büyük bir fırsattır*”. Özal Türkiye'nin oluşturulacak koalisyonda aktif bir şekilde yer alarak, özellikle Kerkük ve Musul üzerinde kazanımlar elde edeceğini ileri sürmüştür. Bunu da “*masaya bir koyup üç almak*” şeklinde tanımlamıştır. Aslında bu plan bir taraftan, ABD'nin Türkiye'yi savaşa dahil edebilme planlarından kaynaklanıyordu. O dönem Özal ile Bush arasında geçen konuşma bir yanı ile bunu ortaya koymaktadır.

George Bush: “Sayın Özal, biz güneyden gireceğiz. Siz de Kuzey'den Irak'a girin. Musul ve Kerkük'te hakkınız var. Buraları alın”

Turgut Özal: “Sayın Bush, bugün gir diyorsunuz. Yarın da çık dersiniz”...

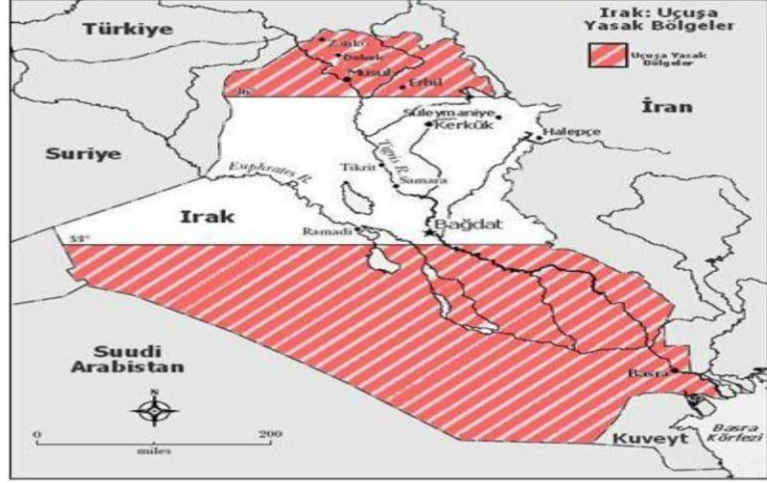
George Bush: “Kim girdiği yerden çıktı ki siz de çıkacaksınız... Kıbrıs’a girdikten sonra çıktınız mı?” (Aydınlık, 2019).

Ünlü gazeteci Mehmet Ali Birand’ın hazırladığı “Özallı Yıllar” adlı belgeselde Özal’ın askeri operasyonda bulunma fikrine sıcak baktığı, ancak hükümet ve askeri yetkilileri ikna edemediği anlaşılmaktadır (Özallı Yılları Körfez Savaşı Belgesel, 109. Bölüm).

Türkiye kendi iç siyasetinde bunu tartışırken, 17 Ocak 1991’de BM öncülüğündeki koalisyon güçleri, havadan Irak’ı bombaladılar. Yaklaşık 45 gün süren savaş, koalisyon güçlerince sonlandırılmıştır. Savaş sonrası Saddam devrilmemiş, ancak Irak’ın bütünlüğünü bozacak radikal kararlar alınmıştır. Diğer bir ifade ile günümüzdeki bölünmüş Irak’ın temelleri atılmıştır.

Körfez Savaşı’ndan sonra yenilginin intikamını almak isteyen Saddam’ın orduları, Kuzey Irak’taki Kürtleri kuzeye, yani Türkiye sınırına doğru göçe zorlamış ancak Türkiye, sınırına yığılan Kürtlere ekonomik şartları öne sürerek kapıları açmamıştır (Köse, 2018). Halihazırda Halepçe katliamından kaçan binlerce Kürdün yükünü Türkiye taşımaktaydı (Köse, 2018) ve bu nedenle Özal bölgede yaşayan Kürtlere ve Türkiye’deki Irak’lı, Kürtlerin kendi ülkelerine dönebilmeleri için, Irak’ta güvenli bir bölge oluşturulmasına yönelik diplomatik girişimlerde bulunmuştur (Köse, 2018:). Bunun sonucunda Türkiye sınırına yığılan, on binlerce Iraklı Kürt, BM’nin gündemine alındı. Bu durum karşısında BM, Kürtlere karşı bu sindirme politikalarını durdurmak için tarihi bir karar almıştır. BM bu kararla 36. paralelin ötesini uçuşa yasak bölge ilan etmiş ve koalisyon kuvvetleri herhangi bir Saddam saldırısına karşı uçaklarla bu bölgeyi havadan savunmuştur. Tüm dünyanın kuzey Irak için seferber olduğu bu hareketin Türkçeye çevrilmiş adı “Çekiç Gücü” idi (Oran, 1996: 155-196).

Şekil 3.2: Irak'ta 1991 Da İlan Edilen Uçuşa Yasak Bölge

Kaynak; <https://www.aydinlik.com.tr/suriye-de-abd-ile-ortak-guvenli-bolge-kuzey-irak-in-tekrari-olacaktir-onur-sinan-guzaltan-kose-yazilari-subat-2019>, (Erişim Tarih, 12.03.2019).

Bu çerçevede alınan kararlar Türkiye için istenilmeyen sonuçlar doğurmuştur. Türkiye'nin PKK ile mücadele kapsamında Irak'ta yeni bir muhatabı ortaya çıkmıştır. Türkiye Kürtler ile önce gizliden, sonra açıktan görüşmelere başlayacaktır. 1991 yılın da dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal İKBY yöneticileri ile yaptığı gizli bir görüşmede, Türkiye ile Kürtlerin kardeşliğine vurgu yaparak, Türkiye'nin PKK'ya karşı verdiği mücadeleye destek istemiştir (Turkasinet, 2014). Diğer yandan insani bir yaklaşım sergileyen Özal, daha önce de Saddam'ın Kürtlere karşı yaptığı katliamlara sesiz kalmamıştır. O dönem sınır kapılarının açılmasında en büyük pay ona aittir. Gazeteci Cengiz Çandar'a göre dönemin başbakanı Turgut Özal, Halepçe'de yaşanan trajediden çok etkilenmiş ve devlet yapılanmasının aksi yöndeki çabalarına rağmen Kürt sığınmacılara kapıların açılmasını sağlamıştır (Özallı Yıllar, Körfez Savaşı Belgesel, 109. Bölüm).

İlk başta Özal'a sert tepki gösteren Süleyman Demirel, Başbakan olduktan sonra kendisi de İKBY yöneticileri ile görüşmeler yaparak Irak'ın Kürtlere yönelik herhangi bir saldırısına; “*Türkiye'nin yeni bir Halepçe'ye sessiz kalmayacağını*” vurgulamıştır (Turkasinet, 2014; Star, 2013). Bu görüşme sonrası 25 Temmuz

1992’de Irak’taki Kürt Partilerinin liderlerine Cumhurbaşkanı Özal’ın isteğiyle Kırmızı Pasaport verilmiştir (Turkasinet, 2014; Star, 2013) Bu pasaport sayesinde iki lider de dünya çapında kendilerini tanıtmaya şansını buldular. Dolayısıyla Özal’ın IKBY ile doğrudan görüşmesi, Türkiye’nin PKK sorunu karşısında yeni bir muhatap çıkarmıştır. Çünkü Türkiye’nin daha önceki dönemlerde IKBY ile ilişkilerinde, Irak merkezi hükümeti ön plandaydı. Türkiye bu şekilde, PKK ile aynı bölgede yaşayan Kürtlerin PKK’dan izole edilmesi ve PKK’ya karşı, IKBY’ni bir güç olarak da kullanma politikası izlemeye çalışmıştır. Diğer yandan iki Kürt liderin desteğini alarak, bölgede Kürtlerin PKK militanlarına katılmasının da önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Türkiye aslında IKBY ile doğrudan diplomasinin önünü açarak, hem PKK ile daha yakında mücadele etme fırsatını yakalamış hem de bugünkü gelişen ilişkilerin de temelini atmıştır.

IKBY’nin 1990’lı yıllarda PKK’ya verdikleri desteği kesmesinden dolayı Türkiye, IKBY ile yaklaşarak PKK’yı bitirme politikasını geliştirmiştir. Doğrudan IKBY ile yakın ilişkiler kurma stratejisi Türkiye’nin, PKK’ya karşı mücadelesinde, IKBY’nin Türkiye’ye verdiği desteğe paralel gelişmiştir (Dalar, 2016: 160).

Türkiye’nin IKBY’e karşı güvenlik endeksli politikaları, 2007’li yıllara kadar belirgin bir şekilde devam etmiştir (Öğür vd., 2014: 40). Öyle ki; ABD’nin Irak’ı işgal planı çerçevesinde gündeme gelen “1 Mart Tezkeresi’nin” kabul edilmemesinin temelinde de bu güvenlik endişesi yatmaktadır. Ancak 1 Mart Tezkeresi’nin kabul edilmemesi, daha sonra, Federal Irak’ın şekillenmesinde Türkiye’nin dışarıda kalmasına yol açmıştır. Sonuçta Irak’ta, Kürtlerin savaş boyunca ABD’nin yanında kalarak oluşacak yeni düzende önemli kazanımların elde edilmesi gibi, Türkiye’nin istemediği bir tablo ortaya çıkmıştır.

2000’li yılların başında IKBY, PKK ve Türkiye denklemini etkileyen en önemli gelişme, ABD’nin Irak’ı işgal etmesidir. İşgal sonrası Saddam Hüseyin rejiminin devrilmesi ile Irak siyasi tarihinde yeni bir süreç başlamıştır. Bu süreçte hiç şüphesiz en çok yararlanan, ABD’nin yanında yer alan IKBY olmuştur (Öğür vd., 2014: 39). IKBY işgal sırasında ABD ile irtibatlı bir şekilde Irak’ın geniş bölgelerine yayılarak, daha önce elde edilen özerk bölge sınırını genişletme imkanı yakalamıştır. IKBY askeri birlikleri olan Peşmergeler, Musul ve Kerkük bölgesine kadar

yayılarak, özellikle 1970 sözleşmesinde, özerklik sınırlarına dahil etmek istediği Kerkük'ü sınırlarına dahil etme fırsatını elde etmiştir.

İşgal sonrası 2004 yılında Irak'ta kurulan geçici hükümette, IKBY etkin bir şekilde yer almıştır. Geçici hükümetin başkanlığını, Kürt siyasetçi Berham Salih yürütmekle birlikte birçok Kürt siyasetçi de üst düzey görevlerde yer almaya başlamışlardır. Geçiş döneminde yürürlüğe giren Geçici Yönetim Yasası ile IKBY daha önce elde ettiği “*de facto*” yönetimi, Federal Irak Devleti'nin “Kürdistan Bölgesel Yönetimi” olarak tanımlanmış ve Kürtçe Irak'ın ikinci resmi dili olarak kabul edilmesi gibi birçok yeni haklar kazanmıştır. 15 Ekim 2005'te referandumla kabul edilen Irak Anayasası'nda bu hakları garanti altına alan IKBY, Kerkük ve diğer tartışmalı bölgeler konusunda istediğini alamadı. Söz konusu tartışmalı bölgelerin geleceği 2007 yılında yapılacak bir referandumda belli olacağı belirtilmiş ancak bu konu sürekli, merkez hükümet tarafında görmezden gelinmiştir.

2005 yılında yürürlüğe giren anayasaya uygun olarak, ilk demokratik seçimler 15 Aralık 2005 tarihinde yapılmıştır. Yapılan bu ilk seçimlerde Kürtler, Cumhurbaşkanlığı, Başbakan Yardımcılığı, Dışişleri Bakanlığı gibi önemli görevlere gelerek etkin bir güç haline gelmişlerdir. Seçim sonrası bu kazanımlarını koruyan ve dışarıya demokratik bir izlenim veren IKBY, şiddet sarmalına teslim olan Irak'ın aksine güvenilir bir yatırım limanı olarak görülmeye başlanmıştır.

2006 sonrası merkezi hükümetin tepkilerine rağmen, IKBY petrol yasası oluşturmuş ve bu kapsamda petrol şirketleri ile anlaşmalar yapılarak, ekonomik özerklik yolunda önemli adımlar atılmıştır. İKBY Irak anayasasının öngördüğü Irak bütçesinde % 17 payı alamadığını ileri sürerek, merkezi hükümetten bağımsız bir ekonomik politikası geliştirmiştir. Bu politikalar kapsamında, IKBY dış devlet ve şirketler ile birçok anlaşma yaparak adeta bağımsız bir devlet gibi davranmıştır. 2009 yılından sonra Erbil yönetimi özellikle enerji şirketleri ile doğrudan anlaşmalar yaparak, Bağdat yönetimi karşısında önemli bir alternatif olmuştur (Öğür vd., 2014: 44). Türkiye bu süreçte yaşanan bütün gelişmelerden oldukça rahatsız olmuş ve bu dönemde pasif kalan merkezi hükümetten çok, direk Erbil yönetimi ve ABD'nin bölge politikalarını eleştirmiştir. Bu nedenle 2003 yılında ABD'nin Irak'ı tekrar işgal etmesi ve sonrasında yaşanan süreçte IKBY ile ilişkiler gerilmeye başlamış, hatta

savaşın eşiğine gelinmiştir. Aslında ABD'nin Irak'ı işgali öncesinde, Türkiye görelî olarak kolay bir işgal için ABD'nin planlarında önemli bir yer tutmaktaydı ve bu bağlamda taraflar arasında bir pazarlık süreci yaşanmıştı. Bu pazarlıkta TSK'nın Irak'ın kuzeyine girmesi ve yaklaşık 30 km derinliğinde bir alanı kontrol altına almasını planlamaktaydı (Milliyet, 2013). Böylesi bir planlama PKK'ya yönelik sık sık sınır ötesi operasyon düzenleyen Türkiye'nin elini rahatlatacağı gibi diğer yandan da Türkiye, Kuzey Irak'ta bağımsız bir Kürt devlet yapılanmasını engelleyecek ve Irak'ın geleceği ile ilgili söz sahibi olabilecekti. Ancak bu pazarlığın geçerli olmasının ABD nezdinde önemli bir şartı vardı. O da 1 Mart Tezkeresi'nin⁸ kabul edilmesiydi. 1 Mart Tezkeresi, 2003'te TBMM'de reddedilmiştir (Öğür vd., 2014: 40). Bu da 1990'lar boyunca Türkiye'nin IKBY üzerinde kurduğu kazanımlarını sekteye uğratmış ve Irak'ın yapılandırmasında Türkiye'nin elini zayıflatmıştır. Örneğin Türkiye'ye göre kadim bir Türkmen kenti olan Kerkük'ün geleceği ile ilgili eli zayıflamıştır. Irak Savaşı sırasında ABD'nin en önemli müttefiki olan kuzeydeki Kürtler, Amerikalılardan önce Kerkük'e girmiş ve savaştan kısa bir süre sonra Irak'ın merkezî devlet yapısı federal yapı olarak değiştirilmiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin öne sürdüğü, Kerkük için yeni bir statü düşüncesi de geçersiz kalmıştır.

Türkiye'nin Irak yönelik politikası bu dönemlerde, Irak'ın toprak bütünlüğü sorunu ve IKBY'nin giderek güçlenmesinden kaynaklanıyordu. Diğer bir ifade ile Türkiye bölünmüş bir Irak'ın gelecekte kendisi için bir tehdit olduğunun farkındaydı. Bu dönemki ilişkiler boyutunun, tamamen Türkiye'nin güvenlik endişelerinden kaynaklandığını söylemek abartı olmayacaktır.

3.3.Ak Parti Dönemlerinde, Türkiye'nin IKBY Politikaları

3.3.1.AKP'nin Genel Ortadoğu Politikaları

AKP dönemi Ortadoğu'ya yönelik politikaları 2002-2009 yılları arasında, "Komşularla Sıfır Sorun Politikası" ve "Pro-aktif Dış Politika" şeklinde gelişirken,

---

⁸ 1 Mart Tezkeresi, Irak krizi konusunda hükümet tarafından 25 Şubat 2003'te TBMM'ye sunulup genel kurulda reddedilen ve tam adı "Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Yabancı Ülkelere Gönderilmesi ve Yabancı Silahlı Kuvvetlerin Türkiye'de Bulunması İçin Hükümet'e Yetki Verilmesine İlişkin Başbakanlık Tezkeresi" dir. Detaylı bilgi için bkz: Karaçoban, Ramazan, 1 Mart Tezkeresinden Bugüne Türkiye'nin Kuzey Irak Politikaları https://www.academia.edu/19626696/1_Mart_Tezkeresinden_Bug%C3%BCne_T%C3%BCrkiye_nin_Kuzey_Irak_Politikalar%C4%B1, erişim tarihi: 11.03.2019

2009-2013 dönemlerinde “Merkez Ülke Stratejisi”, 2013 sonrası “Milli Beka” söylemi çerçevesinde gelişmiştir. Sıfır Sorun Politikası ve bunun gereği olan Pro-aktif Dış Politikaların savunucu olan eski danışman ve Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, 2001 yılında kaleme aldığı “Stratejik Derinlik” adlı kitabında çok boyutlu olarak bu konuları irdelenmiş ve dış politika hedefi haline getirmiştir. Davutoğlu kaleme aldığı çalışmasında; Türkiye’nin 1990 sonrası zayıflayan stratejik konumunu, tekrardan çok boyutlu olarak değerlendirmiştir. Davutoğlu Türkiye’nin stratejik ve özgün konumunu göz önüne alarak, Türkiye’nin geçmişine atıfta bulunmaktadır. Türkiye’nin Osmanlı Devleti’nin mirası üzerine kurulmasını, onu diğer eski Osmanlı bölgeleri ile irtibatlı olma tezini savunmaktadır. Diğer bir ifade ile Davutoğlu, Türkiye’nin, OSM üzerine kurulmuş modern bir devlet olması, onu eski Osmanlı’nın parçası olan, özellikle Balkan ve Ortadoğu devletleri ile yakın ilişkiler kurması gerektiğini öne sürmektedir. Bu nedenle, Türkiye Osmanlı mirasının kültürel, siyasi ve sosyal sorumlulukları ile yüzleşmeli ve buna göre dış politikasını düzeltmelidir (Davutoğlu, 2007: 23).

Davutoğlu; komşularla sıfır sorun politikasında “Türkiye’nin etrafı düşmanlarla çevrilidir” düşüncesine karşı çıkararak, bütün komşuları ile ilişkilerin olumlu bir düzeye getirilmesi gerektiğini savunmuştur. Davutoğlu bu bağlamdan TDP’nin komşularıyla yaşadığı sorunları aşabilmesi için, toplumlararası ilişkilerin yoğunlaştığı ekonomik, sosyal ve kültürel unsurların ağırlık bastığı geniş bir zemine yerleştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Doruk, 2010: 39).

Davutoğlu’nun dış politikada diğer önemli bir tezi de Pro-aktif dış politika anlayışıdır. Türkiye’nin jeostratejik konumunun dış politikasında çok boyutlu ve çok kulvarlı bir yapıyı beraberinde getirdiğini savunan Davutoğlu, Türkiye’nin buna uygun politikalar üretmesi gerektiğini savunmuştur. Davutoğlu; Türkiye’nin yakın komşuları olan Ortadoğu devletleri ve Balkan ülkeleri ile yakın komşuluk geliştirirken, diğer yandan Rusya ile ilişkilerin geliştirilmesine vurgu yapmıştır. Bunların yanında Davutoğlu, Türkiye’nin demokrasiye bağlı kalması, ABD ve AB ülkeleri ile yakın ilişkilerin devam etmesi yönünde politikalar geliştirmiştir (Doruk, 2010: 40). 2007 yılında Cumhurbaşkanlığı görevine gelen Abdullah Gül’ün, görev süresince, yurt dışına Türkiye tarihinde en çok resmi ziyarete bulunması Pro-aktif dış

politikanın uygulamaya konulduğunun da bir göstergesidir (Onedio, 2014; Haber7com, 2012).

Yukarda kısaca değindiğimiz Ahmet Davutoğlu'nun dış politika anlayışı ile, AKP'nin iktidara geldiği ilk dönemdeki dış politikası örtüşmektedir. Davutoğlu, sahip olduğu bu vizyon ve dış politikada kendine özgü ve AKP'nin de benimsediği dış politika anlayışından dolayı, Dışişleri Bakanlığı görevine getirilmiştir. Dolayısıyla bu dönemlerde Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik politikası da Davutoğlu'nun öne sürdüğü komşular ile yakın ilişki ve işbirliği şeklinde ilerlemiştir. Başta Suriye ve Irak olmak üzere, diğer Arap devletleri, komşu Balkan ülkeleri ile yakın ilişkiler kurulmuş ve bu ülkelere üst düzey karşılıklı ziyaretler yapılmıştır. Türkiye bu dönemde dış politikasında tüm komşular ile yakın ilişkiler kurmak istediği mesajını, 2008 yılında dönemin Cumhurbaşkanı olan Abdullah Gül'ün Ermenistan'ı ziyareti ile vermiştir (Dünya, 2008).

3.3.2. İlk Dönemler AKP'nin IKBY Politikası (2003-2005)

1 Mart Tezkeresi sonrasında Irak işgalinin dışında kalan Türkiye, IKBY'nin bölgede güçlenmesine sessiz kalmamış, Irak'ın bütünlüğüne vurgu yaparak, yeni oluşumu gayr-ı meşru olarak görmüştür (Doruk, 2010: 63). Ancak AK Parti hükümeti, "1 Mart Tezkeresi" sonrası, gerginleşen ABD ile ilişkileri düzeltmek ve Irak'taki sürecin tamamen dışında kalmamak için ABD ile askeri işbirliği girişiminde bulunmuş, Irak'ta barış ve istikrarın sağlanması için öngörülen istikrar gücüne katılmak istemiştir (Doruk, 2010: 64). Bu doğrultuda 1 Mart Tezkeresinin telafisi olarak da yorumlanan "7 Ekim Tezkeresi" 2003 yılında TBMM tarafından kabul edilmiştir (Hürriyet, 2008). Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, Türkiye'nin Kuzey Irak'taki varlığının, bölgeden Türkiye'ye gelen terör tehdidi bitene kadar devam edeceğini açıklamıştır (Hürriyet, 2003). Türkiye'nin bölgede asker bulundurma isteği, bölgeye yönelik sınır operasyonları ile koordineli gelişirken, bu tablo gerek Irak Geçici Hükümet Konseyi, gerekse IKBY yöneticilerince eleştirilmiş, Irak'ın egemenliğine saygısızlık olarak karşı çıkmıştır (Hürriyet, 2003).

IKBY yöneticileri hedefleri önünde bir engel olduğunun bilincinde olarak, Türkiye askeri güçlerinin Irak topraklarında olmasına geçmişten beri karşı çıkmıştır.

Ağustos 2002 de, KDP lideri Mesut Barzani ‘‘National Pucblic Radio’’ya verdiği demeçte, Türk askeri varlığının bölgede arttığını dile getirmiş ve Türkiye’nin bölgeden askerlerini çekmesini istemiştir (Radikal, 2002). İKBY Parlamentosu, 26 Şubat 2003 tarihinde yayınladığı bildiride de, Türk askerlerinin Irak harekatı kapsamında bölgeye girmesinin kabul edilemeyeceğini açıklamıştır. Bu doğrultuda Türkiye’de 1 Mart Tezkeresi sonrası gündeme gelen tek taraflı Kuzey Irak’a askeri operasyon ihtimalleri bölgede tansiyonu yükseltmiş, Erbil’ de Türkiye aleyhine protestolar yapılmıştır (Doruk, 2010: 65).

İKBY ile Türkiye arasında gerginliğe yol açan diğer bir gelişme de, Türk askerlerine yönelik yapılan Süleymaniye’deki çirkin müdahaledir. 4 Temmuz 2003 günü, Irak’ın Süleymaniye kentinde görevli 11 Türk askerinin, ABD’li askerler tarafından başlarına çuval geçirerek gözaltına alınması, Kuzey Irak’ta Türkiye’nin, ABD tarafından da istenilmediğinin bir göstergesi olarak yorumlanmıştır. Bölgede Türkiye’nin çıkarları ile ABD çıkarları uyuşmadığından, ABD bölgede ki Kürtler ile hareket etmek istediğini, Türk askerlerine karşı yapılan bu çirkin saldırıda göstermiştir. 1 Mart Tezkeresi’nde alınan kararlar, ABD’nin Irak Kürtleri ile yakından ilgilenmesine ve onlar üzerinde Ortadoğu’da politika geliştirmesine yol açmıştır. Bu politikalar Türkiye-ABD ilişkilerini olumsuz etkilerken, doğrudan Irak Kürtleri ile de gerginliğe yol açmıştır. Türkiye’nin Asker bulundurma ısrarı, Özal döneminde PKK ile arasına mesafe koyan ve Türkiye lehine hareket eden Irak Kürtlerinin, PKK’ya yardım ettiği, 2003 sonrası bölgede Türkiye’ye yönelik terör eylemlerinin artmasıyla net bir şekilde ortaya çıkmıştır.

Türkiye’nin Irak’ta tek taraflı asker bulundurma politikası, ABD’nin olumlu karşılamaması sonucu hayata geçmemiştir (Doruk, 2010: 66). AK Partide bu gerçeğin farkında olduğundan, bölge ile yeni politikalar geliştirme ve Irak’ın tekrardan yapılanmasında özellikle ekonomik kazanımlar ve neoliberal politikalar kapsamında müdahil olma politikasını yönelmiştir.

Türkiye’nin 7 Kasım 2003’de Irak’a asker gönderme kararının uygulanmayacağını açıklaması, İKBY ile ilişkilerin normalleşmesi açısından önemli bir adım olmuştur. Irak Geçici Hükümet Konseyi Dönem Başkanı olarak, 20 Kasım 2003 yılında Türkiye’yi ziyaret eden, KYB Lideri Celal Talabani, Başbakan Erdoğan

ile görüşerek, Türkiye'nin bölgede askeri varlığı ile değil, ekonomik yatırımları ile etkili olmasını istediklerini ifade ederek Türkiye ile gergin ilişkileri bitirmek istediğine yönelik mesajlar vermiştir (Doruk, 2010: 70). Ancak Mesut Barzani'nin 3 Ocak 2004 tarihinde, Irak'ta illere dayalı federal sistem kurulmasını istemediklerini, IKBY'nin Kerkük ve Musul'u da kapsamı gerektiğini ve petrol yataklarının kontrolünün de Kürt yönetimine ait olması gerektiğini açıklaması ilişkilerin normalleşmesine engel olmuştur (Radikal, 2004). Barzani'nin etnik temele dayalı bir federe Kürt özerk bölge oluşturma isteği İran, Suriye ve Türkiye tarafından sert bir şekilde eleştirilmiş, özerk bölgenin coğrafya ekseninde şekillenmesi gerektiğini vurgulamışlardır (Doruk, 2010: 71).

Türkiye özellikle, IKBY yönetimin bilinçli olarak Kerkük bölgesine Kürtleri yerleştirdiği ve burada bölgenin demografik yapısını değiştirmeye çalıştığını öne sürerek, tepki göstermiştir. Türkiye, Barzani yönetiminin Kerkük'te "Kürtleşme politikasına maruz kalan" Türkmenlerin haklarını savunmuş ve yaşanan gelişmelerden rahatsızlık duyduğunu açıklamıştır (Doruk, 2010: 72). 2005 Irak seçimleri sırasında Barzani'nin; *"Kerkük, kimliği Kürt olan bir Kürt kentidir. Bağımsız bir Kürt devleti kurulacaktır, ancak ne zaman kurulacağını bilmiyorum. Seçimden sonra halkın isteği doğrultusunda referandum yapılacaktır"* şeklinde açıklama yapması Türkiye'nin bu konudaki endişelerini daha da artırmıştır (Sabah, 2005). Başbakan Erdoğan 1 Şubat 2005 tarihli Adalet ve Kalkınma Parti grup toplantısında, Irak'ta yapılan seçimlere değinirken, Barzani'nin açıklamalarını eleştirerek, Irak'ın toprak bütünlüğüne ve bölgede yaşayan diğer etnik unsurlara saygı duyulmasını vurgulamıştır (Doruk, 2010: 73-74).

3.3.3. IKBY Politikasının Oluşması, Güvenlik Stratejisinden İşbirliği Stratejine Geçilme Çabaları (2005-2007)

IKBY ile ilişkilerin normalleşmesi, Irak'ta federal bir yapıyı benimseyen yeni Irak anayasasının 15 Ekim 2005 tarihinde referandum sonucunda kabul edilmesiyle mümkün olmuştur. Bu gelişmeyle birlikte, IKBY'nin varlığı yasalaşmıştır. Türkiye istemediği ve daha önceki dönemlerde savaş nedeni olarak gördüğü bu gelişmeye temkinli yaklaşmış, gerginlik yaratacak açıklamalardan uzak

durmuştur (Dışleri Bakanlığı, 2005). Türkiye'nin bu ılımlı politikası, artık Irak'ta istikrarın bir şekilde sağlanması gerektiği ve bölgedeki bu değişimi kabullenmesi gerektiği inancına dayanmaktadır. 30 Ocak 2005 tarihinde yayınlanan MGK bildirisinde, Türkiye'nin IKBY'e yönelik politikalarındaki değişim yansımıştır. Söz konusu bildirmede; *'yeni Irak yönetimi ve halkının tüm kesimleriyle Türkiye'nin yakın diyalog ve işbirliği içinde olmasının üzerinde durulmuştur'* (Doruk, 2010: 73). Özellikle Askeri kanadın IKBY'nin varlığının kabul edilmesine yönelik mesajları, hükümetin de bölge ile ilişkiler kurmasının önünü açarak elini rahatlatmıştır. Özellikle KDP lideri ve IKBY Hükümeti Başkanı Mesud Barzani, ABD Başkanı Bush tarafından 25 Ekim'de Beyaz Saray'da kabul edilmesi ile bu durum daha da belirginleşmiştir. Bu görüşme sonrasına denk gelen 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı töreninde gazetecilerin sorularını yanıtlayan Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hilmi Özkök, bu gerçeği şöyle dile getirmiştir: *"Barzani'nin bir dönem aşiret reisi gibi görüldüğünü, Talabani'nin de öyle görüldüğünü, ama şimdi Cumhurbaşkanı olduğunu, Türkiye'nin Irak'taki yeni duruma göre davranması gerektiğini"* ifade ederek Irak'taki yeni duruma göre Türkiye'nin politika belirtme gereğini vurgulamıştır (Radikal, 2005). Bu tarihten sonra Türkiye'de politika yapımcılar da bu gerçeği göz önüne alarak, artık IKBY ile yakın ilişkiler geliştirmeye başlamışlardır. İki Kasım günü bir basın toplantısı düzenleyen dönemin Dışleri Bakanı Abdullah Gül, Barzani'nin ABD ziyaretini normal karşılayarak, devamında *'Türkmenler gibi Kürtlerin de Türkiye halkının akrabası olduğunu'* belirterek, PKK'ya karşı da ortak mücadele vurgusu yapmıştır (Radikal, 2005). Diğer bir ifade ile IKBY'i tanımaktan ziyade artık ortak işbirliğine geçilmesi mesajı verilmiştir.

IKBY Başkanı, Mesud Barzani'nin ABD, İngiltere ve İtalya'yı kapsayan Avrupa turu öncesi Türk yetkililerle bir araya gelmesi, ilişkilerin resmiyete koyulduğunun göstergesidir (Hürriyet, 2005). Söz konusu bu görüşmeye MİT Müsteşarı Emre Taner başkanlık etmiş; Irak'ın geleceği, Irak Kürtleri, sınır güvenliği ve PKK'nın durumu değerlendirilmiştir. Görüşme hakkında bir Türk kanalına açıklamalarda bulunan, IKBY Dış İlişkiler Direktörü Safin Dizayi; *"Kürtler ve KDP olarak Irak hükümetinin önemli bir parçasını oluşturuyoruz ve Irak anayasası, bize ikili ilişkiler geliştirme hakkı tanıyor. Tabii ki ilişkileri geliştirmek her iki tarafında*

yararına olacaktır" açıklaması ile Türkiye ile ilişkiler kurmak isteğini yansıtmıştır (Hürriyet, 2005). Dizayi aslında, Türkiye ile İKBY arasında ilişki kurulmasının Irak anayasasına aykırı olmadığını, merkezi hükümetten bağımsız bir politika izleyebilecekleri izlemini Türk yetkililere vermiştir.

3.3.3.1. Türkiye'nin İKBY Politikasında Ahmet Davutoğlu Etkisi

2003 yılında İktidara gelen AK Parti'nin dış politikası, Ahmet Davutoğlu'nun, öne sürdüğü ve dış politika haline getirdiği, stratejik derinlik tezine göre şekillenmiştir. 2005 sonrası İKBY'nin Irak anayasasına göre özerklik kazanması ve bunu anayasa ile güvence altına almasından sonra, Türkiye Irak'taki bu değişimi kabul etmiş ve buna göre İKBY'yi kapsayan yeni bir Irak politikası geliştirmiştir. Türkiye'nin bu politikası Davutoğlu'nun dış politika anlayışına göre şekillenmiştir. Türkiye İKBY ile ilişkilerin kurulması için bu dönemde bölgeye dönük açılımları olumsuz etkileyen, statükocu, tamamen güvenlik endişesi üzerine kurulmuş olan algıyı, değiştirmeyi amaçlamıştır.

Türkiye bu dönemde Erbil yönetimiyle diplomatik ve ortak çıkarlar üzerine kurulu bir strateji geliştirirken, Osmanlı mirasına atıfta bulunularak, İKBY'de yaşayan Türkmenler ve Kürtlerin Türkiye toplumu ile yakın bağları olduğu, ortak kültürel değerleri olduğu vurgusu yapılmıştır. Türkiye, İKBY halkının, kültürel, inanç ve diğer sosyal bağlar bakımından Türkiye toplumuna benzediğini vurgulamış ve bölgeye yönelik eski imajı değiştirmeye çalışmıştır. Daha önceki dönemlerde, İKBY lideri Mesud Barzani bir *aşiret reisi* olarak görülürken, bölge PKK terör örgütü için bir yuvalanma alanı ve tehdit olarak görülmekteydi (Doruk, 2010: 65-75). Davutoğlu bölge yönelik bu imajın düzelmesi için, Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik Pro-Aktif politikasının İKBY'yi de kapsamı ve bölgeye yönelik, işbirliğine dayalı bir strateji ile çözülebileceğine inanmaktadır (Hürriyet, 2005).

İKBY ile ilişkileri, farklı bir boyutta değerlendiren Ahmet Davutoğlu, Türkiye ile İKBY'nin "*Karşılıklı Bağımlılık*" çerçevesinde yaklaşarak, sorunlarını çözülebileceği ortak çıkar ve kazanımlar üzerinde durmuştur (Hürriyet, 2005). Davutoğlu, İKBY ile ilgili sorunların, Kuzey Irak'ta ve bu bölgede Kürtlerin yaşadığı

sorunlar da dahil, sınır aşan ekonomik *karşılıklı bağımlılık* yaratarak çözülebileceğini vurgulamıştır (Hürriyet, 2005).

Bu dönemde İKBY'ye yönelik AKP'nin politika değişimine temel engel, 1980'li yıllardan beri bölgede konuşlanmış olan PKK militanların, dönem dönem Türkiye yönelik saldırılarda bulunması ve Kerkük'ün statüsü sorunu. Özellikle PKK'nın 2006 yılından itibaren, Türkiye'ye yönelik saldırılarının artması ve bölgedeki Kürt grupların PKK'nın bu eylemlerini desteklediğine yönelik haberlerin Türk medyasına yansması, Türkiye'de üst düzey yetkililerce kınanmıştır (Doruk, 2010: 83).

Eski Pentagon çalışanı Michael Rubin PKK'nın Türkiye yönelik eylemlerinde bitirmesini isterken, diğer yandan PKK'nın Irak Kürtlerinden destek aldığını ve PKK-İKBY arasındaki ilişkiyi bu şekilde ortaya koymuştur:

“KDP'nin, PKK'yı kendi bölgesinde barındırdığını, Türkiye'ye patlayıcı madde geçirilmesine göz yumduğunu ve yüksek fiyatlarla silah ve teçhizat sattığını” ifade eden. Rubin, "Aynen Hizbullah lideri Hasan Nasrallah gibi Barzani sınırı denetlemeyerek, PKK'ya göz yumarak Türkiye'ye vuruyor" açıklamasını yapmıştır. Michael Rubin'e göre, Barzani, Washington'a, "Biz Türkiye'den daha iyi müttefikiz" telkininde bulunarak ABD'den istediği her şeyi alıyor. ABD'yi iyi kullanmasını biliyor. Başkan Bush da ona sıcak bakıyor" (Hürriyet, 2006).

Gerek Rubin, gerekse diğer kaynaklardan gelen PKK ve İKBY arasındaki ilişkilere yönelik haberler Türkiye'de bazı kesimlerce doğru olarak kabul edilip, İKBY'e olumsuz bakılmasına neden olmuştur. PKK'nın Türkiye saldırılarının artmasının bölgedeki Kürt guruplarla ilişkili olduğuna inanan dönemin Başta Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ve Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt, tepki göstermiştir (Doruk, 2010: 84).

Ancak hükümet Davutoğlu'nun da vurguladığı gibi, İKBY ile yakın ilişkiler kurulması gerekliliğine ve bölgede PKK karşı, İKBY yönetimiyle birlikte mücadele etmenin daha etkili bir strateji olduğuna inanmaktaydı. AK Parti dış politika yapıcılarında, Irak Kürtlerin PKK desteğini, bir nevi onunla işbirliğine gidilerek

aşılacağı algısı yatmaktadır. 23 Şubat 2007’de gerçekleşen MGK toplantısı basın bildirisinde yer alan açıklamalarda:

“Irak’taki güvenlik durumu ve mezhep çatışmalarının vardığı boyut değerlendirilmiş; ülkenin toprak bütünlüğü ve siyasi birliğinin korunmasının önemi vurgulanarak, Irak’taki duruma ilişkin temel kaygularımız ışığında Kuzey Irak’tan yönelen terör tehdidinin ve Kerkük’ün statüsüne ilişkin uzlaşmazlığın Irak’ta yarattığı istikrarsızlık ve gerilimin aşılabilmesi amacıyla siyasi ve diplomatik çabaların yoğunlaştırılmasında yarar görülmüştür” (Doruk, 2010: 85).

Türkiye’nin sorunları diyalog yoluyla çözmek istediği anlaşılmaktadır. Bu stratejinin mimarı olan Davutoğlu, İKBY’e yaklaşmayı engelleyen “kırmızı çizgilerin” psikolojik eşiklerin aşılması gerektiğini her platformda vurgulamaktaydı (Doruk, 2010: 70-85). Davutoğlu Türkiye’nin, Irak eksenli güvenlik endişelerinin de bu stratejiyle daha rahat aşılabileceğine inanmaktadır (Doruk, 2010: 70-85). Davutoğlu Türkiye’nin, İKBY’e yönelik politikasında güvenlik temelli politikaların terk edilerek, bunun yerine kültürel, ekonomik, siyasi ve diplomatik boyutlarını kapsayan uzun ve kalıcı politikalar ile çözümün sağlanacağını savunmuştur (Doruk, 2010: 86).

Davutoğlu, Dışişleri Bakanı olduktan sonra, “*Stratejik Derinlik*” adlı eserinde geliştirdiği teoriyi uygulamaya çalışmıştır (Dalar, 2016: 157). Davutoğlu eserinde coğrafya, tarih, kültür ve nüfus özellikleri dikkate alınmadan çizilen sınırların jeopolitik ve jeokültürel unsurları göz önünde bulundurmadığı için sorunların ortaya çıktığını savunmaktadır (Dalar, 2016: 157). Davutoğlu bu sorunların aşılmasının yolu olarak, ortak diyalog ve Türkiye’nin bölge kültür ve diğer unsurlarını göz önünde bulundurarak, yakın ilişkiler kurarak aşılabileceğini savunmaktadır. Bu bağlamda bölgeyle siyasal ve sosyal faaliyetlerde bulunarak özellikle ekonomik anlamda bölgeye yatırımlar yaparak, “Karşılıklı Bağımlılık” çerçevesinde bölgeden faydalanılması gerektiğini savunan Davutoğlu, Türkiye’nin bölgedeki özellikle ekonomik kazanımlarının mimarıdır.

3.3.4. 2007 Sonrası Türkiye'nin İKBY Politikası

Türkiye'nin İKBY ile ilişkilerinin stratejik bir boyut kazanması, Türkiye'deki iç politika değişimi ve AKP'nin ilk dönem politikasında olan “*sıfır sorun*” politikasına bağlı bir şekilde geliştiği görülmektedir. 2007'de ki Habur krizi atlatıldıktan sonra, 2009 yılında ilişkiler olgunlaşmaya başlamıştır (Dalar,2016: 160). 2007 yılında aktif bir Ortadoğu politikası geliştirmek isteyen Türkiye, bölgede güçlü bir aktör olan Kürtler ile de daha yakından ilişkiler geliştirmiştir (Balcı, 2014: 10). 2008 yılının başlarından başlayarak devam eden Türkiye'nin İKBY ile yakın ilişkiler kurma çalışması, dönemin Başbakan Danışmanlarından olan Ahmet Davutoğlu'nun Erbil'i ziyareti ile yeni bir boyut kazanmıştır (Balcı, 2014: 11). 2003–2009 yılları arasında o dönem başbakanlık yapan Recep Tayip Erdoğan'ın ve Abdullah Gül'ün dış politika danışmanlığını yapmış olan Ahmet Davutoğlu, 1 Mayıs 2009'da Dışişleri Bakanlığı Görevine geldikten sonra Erbil'e bu ziyareti gerçekleştirmiş olması, ikili ilişkilerin gelişmesi için önemli bir gelişme olarak kabul edilebilir.

2008-2009 yıllarında olgunlaşmaya başlayan yakınlaşma, Türkiye'nin Kürt sorununu çözmeye başlaması ve bu yönden İKBY'den sürekli destek alması; ikili ilişkilerin ortak halklar, Kürt-Türk kardeşliği, yakın komşuluk ve kardeşlik ekseninde gelişmesine yol açmıştır. Artık Türkiye, dünyanın her yerinden yatırım çekmeye başlayan İKBY ile yakın akrabalık ilişkilerini de göz önünde bulundurup bu avantajlar ile bölgeye yoğun yatırımlar yapmaya başlamıştır (Dalar, 2016: 159). İKBY AK Partinin ikinci iktidar dönemini ilişkilerin gelişmesi açısından önemli bulmuştur. Diğer bir ifade ile İKBY, Türkiye'de AK Partinin iktidarda kalmasını kendisi açısından ve ikili ilişkilerin gelişmesi açısından diğer partilere tercih etmekteydi.

3.3.4.1. Normalleşme Sonrası Karşılıklı Üst Düzey

Ziyaretlerin Artması

Türkiye 2008 yılından sonra Askeri kanadın dış politika üzerindeki inisiyatifini hükümet lehine çevirdikten sonra, dış politikada arzu edilen Pro-aktif politikalar uygulanmaya başlamıştır. Türkiye bu dönemde İKBY'e yönelik politikasının normalleşmesi konusunda temkinli davranarak kamuoyundan tepki

çekmemeye çalışmıştır. Bu nedenle Erbil yönetimine önce mit aracılığıyla, sonraları elçilikler ve nihayetinde bakanlar ve başbakan düzeyinde ziyaretlerde bulunulmuştur (BİLGESAM, 2011).

Başbakan Recep Tayip Erdoğan'ının özel temsilcisi Murat Özçelik'in Selahattin kentinde Mesut Barzani ile görüşmesinden sonra, Ankara-Erbil arasındaki ilişkilerin temeli atılmıştır (BİLGESAM, 2011). Bu görüşme sonrası, Dışişleri Bakanı sıfatıyla 2009 yılında Erbil'e ziyarete bulunan Davutoğlu, Türkiye'nin, bölgeye verdiği önemini vurgulamış iki toplum arasındaki ortak değerler üzerinde durmuştur (Sabah, 2009). *"Et ve tırnak gibi iç içe geçmiş bu kardeşlik ilişkisini kimsenin bozmasına izin vermeyelim"* diyen Davutoğlu, yapılan görüşmelerde iki tarafın da memnun olduğunu vurgulamıştır (Sabah, 2009). Davutoğlu, geliştirilecek ikili ilişkilerin önemine vurgu yapmıştır: *"Şimdi gerekli adımları atma vaktidir. Bütün Arap, Kürt, Türkmen kardeşlerime sesleniyorum. Gelin bütün bu bölgeyi yeniden inşa edelim. Basra'dan yola çıkan birisi Edirne'ye kadar güvenlik sıkıntısı olmadan gidebilsin"* (Sabah, 2009).

Diğer taraftan Barzani de, Davutoğlu'nun ziyaretinden memnuniyetini dile getirerek, Türkiye'nin son dönemde demokratik açılım çerçevesinde attığı adımları desteklediklerini belirtip, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nu bu adımlar nedeniyle kutlamıştır (Sabah, 2009). 2009 yılı her açıdan, İKBY ile Türkiye arasında ilişkilerin, gelişmesine sahne olmuştur. Erbil'e yönelik bakanlık düzeyindeki ziyaretlerden sonra, Erbil'de Başkonsolosluk açılmış ve Başkonsolos olarak, Aydın Selcan atanmıştır. Selcan Konsolos olduktan sonra, Türkiye ile İKBY arasındaki ilişkileri şu şekilde yorumlamıştır:

"Kendime sekiz yıldır Türkiye'yi ziyaret etmemiş Mesud Barzani'yi ilk üç ayım dolmadan Ankara'ya götürmek hedefi koymuştum, gerçekleşti. O yılki 29 Ekim kutlamasına da geldi. Ev sahibi Irak Kürt bölgesi bayrağı bayrağımızın yanına asıldı. Kürt Bölgesi'nin (Mahabad'dan kalma) "ey reqib" marşı çalındı. Şimdi gülünç gelen pek çok takıntı aşıldı. THY seferleri başladı, bankalarımız şubeler açtı, ticaret ataşeliği faaliyete geçti. Diplomasi esasen iş adamları, müteahhitler, petrolcülerin açtığı yoldan yürüdü, sonra onların önünü açar oldu. Karşılıklı bakan düzeyinde üst düzey ziyaretler

alışlageldik hal aldı. Türkiye-İrak tarihinde Erbil'e ilk Başbakan düzeyinde ziyareti de Sayın Erdoğan 29 Mart 2011 tarihinde gerçekleştirdi. Kent, Türk bayraklarıyla donandı” (Gazeteduvar, 2017).

Başkonsolosun sözlerinden anlaşıldığı gibi, Türkiye ile İKBY arasındaki resmi ziyaretler artık sıradanlaşarak normal karşılanmaya başlanmıştır. Bu durum Türkiye'nin, geçmiş İKBY'yi tehdit olarak görme ve statükocu düşüncelerin terk edildiği anlamına gelmekteydi. Ancak Türkiye'de bazı düşünür ve muhalefet partileri Erbil'de başkonsolosluk açılmasını yanlış bulup, bunun bir Kürt devleti oluşumuna hizmet ettiği dillendirilmiştir. Tepkileri yersiz bulan Dışişleri Bakanı Davutoğlu, “İrak bir federe devlet ve Erbil Irak anayasasına göre özerk bir bölge” diyerek tepkileri eleştirmiştir. Erbil'de başta ABD, İngiltere, Çin, Japonya gibi birçok devletin başkonsolosluğu bulunduğu göz önüne alınırsa, Türkiye'nin bölgede geç de olsa konsolosluk açmasının gerekli ve yerinde bir girişim olduğu düşünülebilir. Davutoğlu'nun ziyareti ile ilişkiler gelişmiş ve bölgeye yatırımlar artmaya başlamıştır.

2011 yılında ilk kez Türkiye'den bir başbakan, Erbil'e resmi bir ziyarete bulunmuş, dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, bölge sorunlarını ve ekonomik işbirliğinde alınan adımları konuşmak için bölgeye kritik bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Erdoğan'ı uçak merdivenlerinde karşılayan Barzani, Erdoğan'ının ziyaretinde duyduğu memnuniyeti belirtmiştir (NTV, 2011).

Erdoğan'ının da ziyareti sırasında verdiği olumlu mesajlar, üst düzey karşılıklı ziyaretler devam ederek artmıştır. Bu dönemlerde PKK'nın saldırılarının artması sonrası bu ziyaretler sıklaşmıştır. Erdoğan'ın isteği üzerine Mesud Barzani'nin yardımcısı Neçirvan Barzani Ankara'ya gelerek, Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ile, PKK'nın saldırıları ve diğer ikili ilişkiler hakkında görüşülmüştür (NTV, 2011). Barzani; Türkiye'nin PKK'ya karşı mücadelesinde Türkiye'nin yanında olduğunu vurgulayarak, PKK'nın Türk askerlerine yönelik saldırılarını kınamıştır.

Türkiye'de AK Parti'nin ikinci iktidar döneminde, Türkiye'nin gündeminde yer alan “Çözüm Süreci'nin” tartışıldığı bir dönemde, Mesud Barzani ve Erdoğan

Diyarbakır'da tarihi bir görüşme yaptılar, Diyarbakır'daki toplu açılış töreninde konuşan Başbakan Erdoğan;

“Biz 23 Nisan 1920 ruhuyla yeni bir Türkiye inşa ediyoruz. Her etnik unsurla, her mezheple birlikte inşa ediyoruz. 1920’de TBMM’de Kürt, Türk, Arap, Laz, Çerkez velhasıl nasıl bir ve beraber olduysalar, cumhuriyeti nasıl birlikte kurdularsa, yeni Türkiye’yi de o ruh, o öz ruhuyla yeniden imar ediyoruz” (Dünya, 2013),

diyerek çözüm sürecinin ve İKBY ile kurulan yakın ilişkilerin önemine vurgu yapmıştı. Mesut Barzani de; “*bu sürece geçmişte olduğu gibi bugünde, yarında aynı şekilde desteğimizi vereceğiz*” şeklinde açıklamalarda bulunmuştu (Dünya, 2013). Bu tarihi görüşme hem Türkiye İKBY ilişkileri açısından, hem de çözüm süreci açısından oldukça önemli bir buluşmaydı. Gerçekten Türkiye’de çözüm süreci başarısız bir şekilde bittikten sonra Türk yetkililer ile her platformda bir araya gelen Erbil yönetimi, sürecin bitmesinde üzüntülerini dillendirmektedirler.

Yukarıda değinilen kritik ilk üst düzey ziyaretler sonrası, üst düzey ziyaretler günümüze kadar devam etmektedir. İKBY ile ilişkilere çok önem veren Davutoğlu 2009 sonrası, 2012’ de Dışişleri Bakanı sıfatıyla ve 2014 de Başbakan sıfatıyla, tekrardan bölgeye ziyaretlerde bulunmuştur (ORSAM, 2014). Çeşitli temaslarda bulunmak için Ankara’ya gelen Mesut Barzani, Mit yetkilileri, Başbakan Ahmet Davutoğlu ve Cumhurbaşkanı Erdoğan’la görüşmeler yaparak ikili ilişkiler, İŞİD sorunu, Suriye ve bölgedeki diğer sorunları değerlendirilmiştir (Hürriyet, 2015).

Ahmet Davutoğlu sonrası Başbakanlığa gelen Binali Yıldırım döneminde de üst düzey ziyaretler devam etmiştir. 2017 yılında Barzani, bölge sorunlarını ve Türkiye ile ilişkileri konuşmak için Ankara ve İstanbul’da çeşitli temaslarda bulunmuş, ziyareti sırasında bölgenin bayrağının Ankara ve İstanbul’da asılması, muhalefet tarafında eleştirilere neden olmuştur (Cumhuriyet, 2017). Başbakan Binali Yıldırım bu eleştirileri yersiz görüp şu açıklamaları yapmıştır:

"Dün İKBY Başkanı Sayın Mesud Barzani ile bölgedeki gelişmeleri konuşup, terörle mücadele başta olmak üzere ikili ilişkilerin gelişmesi, PKK'ya karşı iş birliğinin artırılması ve terörle mücadelede etkin bir çalışma

yapılması konularını ele aldık. Bugünlerde bir bayrak hikayesidir, gidiyor. Irak anayasasına göre, Kuzey Kürdistan Bölgesel Yönetimi özerk bir yapıdır. Parlamentosu vardır, başbakanı, bakanları, ayrı bayrağı vardır. Dünyada da bu şekilde tanınır. Sanki yeni bir teamülmüş, yeni bir uygulamaymış gibi bunu gündeme getirmenin iyi niyetle izahı mümkün değildir. Türkiye, Irak'ın toprak bütünlüğüne sonuna kadar saygı duyar. Irak anayasasının gereği neyse ona da saygı duyar. Bizim bunun dışında başkaca bir diplomatik teamül geliştirmek, buna göre yeni usuller ortaya koymak gibi bir uygulamamız olmadı, olamaz" (Cumhuriyet, 2017).

Muhalefetin eleştirdiği, bayrak olaylı bu ziyarete Türkiye'nin "Çözüm Süreci" sonrası, PKK'ya karşı verdiği mücadelede destek istenilmiş, Suriye ve IŞİD sorunu ile ilgili bilgi alışverişi ve işbirliği konuşulmuştur (Cumhuriyet, 2017). Diğer yandan Başbakan Binali Yıldırım da, Erbil'e bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Ziyarete, Türkiye ve IKBY arasındaki ilişkilerin daha da güçlendirilmesi hedeflenmektedir (Kurdistan24, 2017). Ziyarete yer alan Türkiye heyetinden AK Parti Diyarbakır Milletvekili Galip Ensarioğlu, ziyaret ile ilgili Kürdistan 24'e yaptığı açıklamada; "Türkiye'nin Ortadoğu'daki en güçlü ve en güvenilir müttefikinin Mesut Barzani" olduğunu vurgulamıştır (Kurdistan24, 2017).

2009 sonrası Türkiye ile IKBY arasındaki üst düzey ziyaretler, hemen hemen her yıl yapılarak artık sıradan bir durum haline gelmiştir. Bu bir nevi artık ilişkilerin ve arada çıkan sorunların çok rahat bir şekilde diplomatik kanallardan çözülmesi demektir. Örneğin 25 Eylül 2017' de gerçekleşen, bağımsızlık referandumuna tepki olarak, ekonomik ambargo uygulayan Türkiye diplomatik yolları tamamen tıkamamış, 2018'de tekrardan karşılıklı üst düzey ziyaretler yapılmaya başlamıştır (Diken, 2018). Gerçekten de IKBY'nin bağımsızlık referandumunu gündeme getirmediği dönemlere bakıldığında, Türkiye ile IKBY arasındaki yakın ilişkilerin hiçbir ülke ile olmadığı kadar geliştiği görülmüştür. Bu durum ekonomik ilişkiler ve yatırım ilişkileri eksenine net bir şekilde yansımaktadır.

3.4. 2000 Sonrası, IKBY Yönelik Yatırımlar ve Türkiye - IKBY Ekonomi İlişkileri

3.4.1. IKBY Ekonomisinin Genel durumu ve Yatırımlar

1990 sonrası BM öncülüğünde bir nevi koruma altına alınan IKBY, Irak geneline göre daha güvenli bir konuma gelmişti. Özellikle ABD de bölgeye sahip çıkmış ve bölgeye yakın politikalar geliştirerek bölgeyi askeri ve siyasi anlamda korumaya almıştır. Bu nedenle, bölgeye yönelik yatırımlar için güvenli bir ortam oluşmuş bulunmaktaydı. Böyle bir durumda özellikle petrol bakımından zengin olan bölgeye, birçok uluslararası petrol şirketi yatırımlar yapmak için girişimlerde bulunmuşlardır. Petrol ile Irak'ta gelişen yatırımlar serüveni, bölgede altyapının eksik olması ve ulaşım alanlarının dar olması sebebiyle inşaat sektörünün de hızlı bir şekilde kalkınmasına yol açmıştır. Diğer yandan bu yatırımlara bağlı olarak, çalışmak için bölgeye birçok insan gelmiştir. Özellikle Türkiye'den bölgeye gelen birçok insan, çalışmanın yanı sıra bölgede yerleşmeye başlamıştır. Ekonomideki bu birbirini destekleyen ve geliştiren zincirler faktörü, bölgede nerdeyse her alanda yatırımların önünü açmıştır (Al Jazeera Türk, 2014).

Yatırımların çoğu, bölgesel yönetimin başkenti Erbil bölgesine yoğunlaşmıştır (Al Jazeera Türk, 2014). Erbil merkezi konumda olduğundan dolayı, IŞİD ya da bölgeden gelebilecek tehditlerin en son ulaşacağı yerdir. Bu nedenle diğer bölgelere göre daha istikrarlı bir konumdadır. Tablo 4' te görüldüğü gibi, 791 yatırım şirketinin 345'i Erbil'i tercih etmişlerdir. Diğer yandan yatırımların nerdeyse yarısı, Irak devleti ile diğer yabancı şirketlerin yatırımları şeklinde olmaktadır. Özellikle Süleymaniye bölgesinde doğrudan yatırımlardan çok, şirketlerin Irak ile ortak bir şekilde yatırım yapmayı tercih ettikleri görülmektedir. Bunun nedeni Süleymaniye'de etkin olan eski Irak Cumhurbaşkanı Celal Talabani'nin bölgede hakim olması ve Irak devleti ile koordineli çalışmaya daha yatkın olmasıdır.

Tablo 3.2: Yatırımların Cinsi ve Yatırımların Valiliklere Göre Dağılımı

Valilikler	Devletler	Doğrudan Yabancı yatırımlar	Irak ile ortak Yatırımlar	Toplam
Erbil	298	35	12	345
Duhok	211	10	9	230
Süleymaniye	203	1	10	214
Kurdistan Region	2			2
Genel Toplam	214	46	31	791

Kaynak: (List of Licensed Projects in Kurdistan Region, <http://www.kurdistaninvestment.org> 58). (Erişim Tarihi: 10.12.2017).

IKBY'de son dönemlerde birçok uluslararası şirket, yatırım yapmak için lisans almışlardır. Bunlar başta petrol sektörü, inşaat sektörü, beyaz et, yumurta sektörü, giyim sektörü, eğitim ve seyahat acenteliği gibi birçok alanı kapsayacak şekilde, toplamda 791 şirket yatırım lisansı alarak IKBY' ye yatırımlarda bulunmuştur. Bunların toplam yatırım rakamı, 46,470,064,140 dolar olup yatırımların kapsadığı toplam alan ise, 61,734 dönümdür (List of Licensed Projects in Kurdistan Region, 58).

IKBY'de yapılan bu yatırımların yaklaşık % 77 gibi büyük bir oranı doğrudan yatırımlar değildir. Bunlar daha çok Irak' taki şirketlerin tek başına ya da IKBY ile ortaklaşa yaptıkları ulusal ve bölgesel yatırımlardır. Yatırımların sadece %8'i gibi bir oranda, Irak Devleti ile yabancı şirketler ortaklık yapmışlardır. Bölgeye yapılan yatırımların %13 gibi az bir oranı ise doğrudan yabancı yatırımlar olmuştur (kurdistaninvestment, 2108)

IKBY resmi istatistik rakamlarına göre; bölgeye ortalama 47 milyar dolar değerinde lisanslı yatırım projeleri alınmıştır. Bu yatırımların sadece yaklaşık olarak 7 milyar doları, doğrudan yabancı şirketlerin tek başlarına yaptığı yatırımlardır. Doğrudan ulusal yatırımlar ise yaklaşık 21 milyar dolar tutarındadır (kurdistaninvestment, 2018). Sonuç olarak Irak Kürt Bölgesel Yönetimi her ne kadar

özerk bir konumda olsa da, ekonomik kalkınma olarak Irak kökenli firmalar ile daha çok koordineli bir şekilde yatırım yapmaktadırlar. Bu nedenle bölgesel yönetimi henüz tam anlamıyla dış yatırımları çekebilmiş değildir.

Bölgeye doğrudan yapılan yabancı yatırımların başını 3 milyar 300 bin dolar ile Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) çekmektedir. Türkiye de Irak ulusal şirketleri ile koordineli çalışan şirketleri de katığımızda toplamda 1 milyar 700 milyon dolar civarında yatırım projeleri ile ikinci sıradadır (kurdistaninvestment, 2018).

Tablo 3.3: IKBY Yapılan Doğrudan Yatırımların Ünelere Göre Dağılımı

Devletler	Proje Sayısı	Yatırım Miktarı Dollar	Yatırımdaki Payı %
BAE	3	3,314,216,005	%53.84
Türkiye	16	1,130,529,339	%18.36
Lübnan	9	1,016,281,971	%16.51
İngiltere	2	205,720,000	%3.34
Mısır	1	150,000,000	%2.44
Yeni Zelanda	2	139,389,850	%2.26
ABD	4	115,822,925	%1.88
Almanya	2	24,355,712	%0.40
İran	2	14,950,802	%0.24
İsveç	1	13,500,004	%0.22
Kuveyt	1	10,570,003	%0.17
Suriye	1	8,300,002	%0.13
Lübnan / Fransa	1	7,082,207	%0.12
Rusya	1	2,805,670	%0.05

Georgia	1	600,007	%0.01
Toplam	46	6,154,124,478	%100.00

Kaynak: <http://www.kurdistaninvestment.org>, (Erişim Tarihi:12.01.2108).

Yatırımlar sektörler bazında incelendiğinde; en fazla endüstri alanında yatırım yapıldığı görülmektedir. Bölgede petrol kaynaklarının olması, buna bağlı olarak birçok şirketin bu bölgelerde petrol çıkarma ve yeni kuyular arama faaliyetlerinde bulunması, bu sektörün canlanmasında etkili olmuştur (Yıldız, 2017: 122). Diğer bir ifade ile, bu sektörü asıl canlı kılan bölgedeki petrol kaynaklarının varlığıdır. Endüstriden sonra yatırımların en çok yapıldığı sektör, inşaat sektörüdür. Tablo 6'da toplamda yatırımların yaklaşık olarak % 68'nin bu alanda yapıldığı görülmektedir. Ayrıca, diğer gelişen sektörler de bu iki sektöre bağlı gelişim göstermişlerdir. Örneğin petrolün taşınması, inşaat sektörü için malzemelerin ve insanların bölgeye gelişi gidişleri bölgede ulaşım sektöründe canlılık yaratırken, aynı şekilde çalışmak amacı ile bölgeye gelen bir çok insanın yerleşik bir hayat kurması, eğitim, sağlık gibi alanlarda artan talepleri karşılamak için gelişmeler sağlanmıştır. Örneğin 2013 sonrası, Türkiye'den bölgedeki üniversitelere talep artmış, ayrıca bölgeye çalışmaya giden Türkiye vatandaşları orada mülk edinmiş ve bölgeye yerleşmişlerdir (Timetürk, 2013).

Tablo 3.4: Sektörler Bazında Valiliklere Göre Yatırımlar

Sektör	Erbil	Duhok	Süleymaniye	Toplam	Toplam Oran
Endüstri	6,350,230,847	2,250,811,09	8,104,454,955	16,705,496,897	%35.95
İnşaat	10,057,536,69	2,097,050,31	2,731,227,806	14,885,814,822	%32.03
Turizm	4,428,575,200	850,846,435	1,427,798,120	6,724,817,355	%14.47
Ticaret	3,160,249,691	478,688,803	693,699,471	4,386,137,965	%9.44

Sağlık	740,051,217	72,148,999	106,411,446	918,611,662	%1.98
Tarım	243,291,708	574,392,972	19,367,385	837,052,065	%1.80
Bankalar	753,702,661	2,980,000		756,682,661	%1.63
Eğitim	231,593,737	58,206,202	437,559,800	727,359,739	%1.57
İletişim	127,895,000		92,995,942	220,890,942	%0.48
Ulaşım	104,204,000			104,204,000	%0.22
Spor		73,587,548	25,315,301	98,902,849	%0.21
Güvenlik	8,989,160		82,786,554	91,775,714	%0.20
Sanat	12,317,466		-	12,317,467	%0.03

Kaynak: <http://www.kurdistaninvestment.org>, (Erişim Tarihi:12.01.2108).

3.4.2. Türkiye- İKBY Ekonomik İlişkilerinin Yatırımlar Ekseninde İncelenmesi

Türkiye ile İKBY arasındaki ithalat ve ihracat verileri, kaynak yetersizliğinden dolayı istatistiksel bilgi olarak elde edilememektedir. Örneğin gerek TUİK gibi istatistiksel kaynaklar sunan veriler olsun, gerekse ORSAM gibi saha çalışması yapılan kuruluşlar söz konusu İhracatı ülke bazında ele aldıklarından dolayı, İKBY de bu kapsama dahil edilerek bilgiler verilmektedir. Bu nedenle sektörler bazında, sektörlerin Irak genelinde yaptığı ihracatta İKBY'nin payının ne kadar olduğu bazı kuruluşlar tarafından gözlemlenmiştir. Ancak bunları vererek ve

bölgeye yapılan yatırımlar ekseninde bir ihracattan bahsedebiliriz. Dolayısıyla ulaştığımız kaynaklar çerçevesinde sektörler bazında bir ayırım ortaya konulabilir.

Türkiye gerek merkezi hükümet bölgesine, gerekse Erbil yönetimine birçok ürün ihraç etmektedir. Her ne kadar ürünlerin nereye ne kadar gittiği net değilse de ürünlerin çoğu bölgesel yönetim üzerinden merkezi yönetime ulaşmaktadır. (Besd-Bir, 2017)

Genel olarak bakıldığında resmi net veriler olmasa da, özellikle 2014-15 yıllarında Türkiye'nin Irak'a ihracatının % 80 i IKBY'ye yapıldığı görülmektedir. 2014 yılında Irak'a yapılan 12 milyar dolarlık ihracatın, 8 milyar dolarlık kısmı Kürt bölgelerine gitmiştir. Referandum sonrası Türkiye'nin petrol vanalarını kapatacağı gündemdeyken, konuyu değerlendiren IKBY Başkanı Barzani, halihazırda 2016 yılında Türkiye'nin IKBY'e ihracatının 10 milyar doları aştığını dile getirmiştir. Barzani; 2017-2018 yıllarında bu oranın 14 milyar dolar olacağını ön gördüklerini ve olası ambargoda iki tarafın da zarar göreceğini açıklamıştır (Amerikanınsesi, 2017). Rakamsal değişimler incelendiğinde Türkiye'nin IKBY olan ihracatının her geçen yıl arttığı bu nedenle dış ticarete ihracat açığı olan Türkiye'nin, büyük bir yatırım ve ihracat alanı konumunda olan IKBY'yi kolay kolay göz ardı etmeyeceği açıktır.

3.4.3. Yatırımların Sektörel Bazdan Değerlendirilmesi

3.4.3.1. İnşaat Sektörü

İnşaat sektöründe Türkiye, dünyada üst sıralarda yer almaktadır. Hatta 2016 sonlarında açıklanan bir raporda inşaat sektörünün bel kemiği olan müteahhitlik sektöründe, Türkiye dünyada Çin'den sonra ikinci sıradadır (Dunyainsaat, 2107; Sözcü, 2017). Türkiye İnşaat Sektörü Raporu'na bakıldığında 2001 ekonomik krizinden sonra Türkiye'de inşaat sektörünün, arada kırılmaların olmasına rağmen, sürekli bir gelişim içinde olduğu görülmektedir. (INTES, 2017). 1980 sonrası Irak'ta müteahhitlik sektörüne giren Türkiye kökenli firmalar, IKBY'deki savaş sonrası dönemde ivme kazanan altyapı ve üst yapı yatırımları nedeniyle bölgeye ilgi göstermişlerdir. Firmalar yeniden yapılanma sürecindeki bölgede, çeşitli konut projelerden askeri tesislere, yol, köprü, baraj, hastane ve okul gibi birçok proje üstlenmişlerdir (Dalar, 2016: 159).

İlk olarak 1981 yılında Irak müteahhitlik pazarına giren Türk firmalarının bu ülkedeki faaliyetleri, savaş sonrası dönemde ivme kazanan altyapı ve üst yapı yatırımları nedeniyle 2003 yılından itibaren hızlanmış, 2007 yılında 545 milyon dolar tutarında 39 adet proje üstlenilirken, 2008 yılında bu rakam 72 adet proje ile 1,43 milyar dolara ulaşmıştır. Türk müteahhitlik firmaları Irak'ta 2003-2008 yılları arasında 4,8 milyar dolar değerinde 450'yi aşkın proje üstlendi (NTV, 2010).

Günümüze gelindiğinde, Türk müteahhitleri milyarlarca dolar yatırımlar yaparak birçok projeye imza atmışlardır (Sözcü, 2017). Bu projelerin birçoğu tamamlanmışken, bazılarının yapımları da devam etmektedir. Firmalar, yeniden yapılanma sürecindeki IKBY'de çeşitli konut projelerinden askeri tesislere, yol, köprü, baraj gibi altyapı projelerinden, okul gibi sosyal tesislere kadar pek çok alanda faaliyet göstermektedir (Sözcü, 2017). İnşaat sektörü bakımında gelişen bir ülke olan Türkiye'nin inşaat firmalarına, yanı başındaki alt yapı ve inşaat alanında bir çöküntü içinde olan genelde Irak, özelde Irak Kürt Bölgesel Yönetimi oldukça cazip gelmekteydi. IKBY'nin Irak geneline göre Türkiye'ye daha yakın olması, bölgeye ulaşımın rahat olması, Irak geneline göre daha güvenilir bir bölge olması, Türk İnşaat firmalarının yatırımlar yapmasında etkili olmuştur. Diğer yanda IKBY'nin kalkınmasının Türkiye'nin stratejik ve ulusal çıkarlarına da uygun olduğu düşünülmekle birlikte Ortadoğu'da uzun süreli politikalara elverişli konjonktür olmadığı için, devletlerin politikalarında değişimler olabilmektedir. Türkiye'nin de IKBY'ye yönelik politikaları bu konjonktürel faktörlere göre şekillenmektedir.

İnşaat sektörü diğer birçok sektör ile bağlantılı olduğundan bu sektörün gelişmesi diğer sektörleri de etkilemektedir. Örneğin IKBY'ye yönelik inşaat yatırımları beraberinde ulaşım sektörü, gıda, giyim, mobilya gibi birçok sektörün bölgeye yönelmesine neden olmuştur. Bu gelişim ve ticaret ilişkisi özellikle IKBY'ye yakın olan Gaziantep, Diyarbakır gibi illerde net bir şekilde hissedilmiştir.

Tablo 3.5: IKBY' de Uygulanan Bazı Lisanslı İnşaat Projeleri

Proje	Yer	Sermaye
Amerikan Köyü	Erbil	80.000.000

Avro City	Erbil	500.000.000
Rüya Şehri	Erbil	300.000.000
İngiliz Köyü	Erbil	N/A
Ganjan Şehri	Erbil	312.000.000
Alman Köyü	Süleymaniye	62.000.000
Park City	Süleymaniye	N/A

Kaynak: <http://www.kurdistaninvestment.org/housing.html>, (Erişim Tarihi; 12.01.2018).

İKBY'nin 2003 sonrası yapılanma sürecinde Türkiye'den giden yatırımcılar oldukça etkili olmuştur. Resmi rakamlara göre 2010 yılı itibariyle 740 Türk firması bölgede faaliyet göstermekte, iş gücü olarak da yaklaşık 25 bin Türkiye vatandaşı bölgede çalışmaktadır (Vatan, 2014). İnşaat sektöründe özellikle birçok firmanın Erbil'de konuşlandığını ve bölge genelinde İKBY ile koordineli bir şekilde çalıştığı bilinmektedir.

4.3.2. Petrol ve Doğalgaz Sektörü

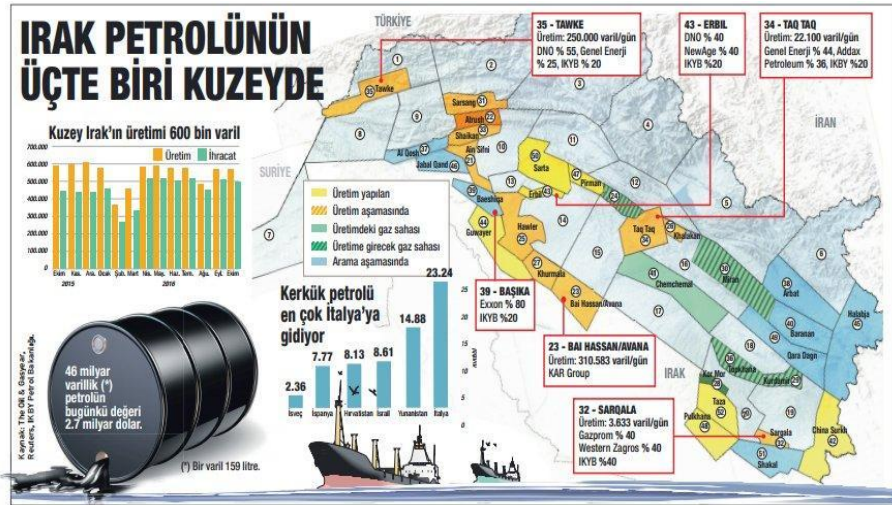
Petrol Sektörü BOTAŞ 2015 verilerine göre ham petrol rezervlerinin dünya üzerindeki dağılımına bakıldığında, petrol rezervlerinin çoğunun Ortadoğu bölgesinde bulunduğu görülmektedir. % 47,3 oranında işlenmemiş ham petrole sahip olan bölge, günümüzde enerji şirketlerinin odak noktasındadır. Suudi Arabistan ve İran'dan sonra, petrol rezervleri en çok Irak'ta bulunmaktadır. Yine aynı verilere göre dünya üzerindeki bu ham petrol rezervlerinin % 8,4'ü Irak'ta bulunmaktadır (BOTAŞ, 2015). Doğalgaz rezervlerinin dünya üzerindeki bölgesel dağılımına bakıldığında ise; toplam 186,9 trilyon metreküp olan dünya doğalgaz rezervlerinin % 42,8'inin Orta Doğu bölgesinde; % 30,4'ünün ise, Avrupa ve Avrasya bölgesinde bulunduğu görülmektedir (BOTAŞ, 2015). Ülkeler bazında ele alındığında, % 18,2 ile İran dünyanın en büyük doğalgaz rezervlerine sahiptir (BOTAŞ, 2015). Irak ise doğal gaz rezervleri bakımından pek zengin sayılmaz.

Irak'ın petrol yatakları yoğun olarak ülkenin kuzey, orta ve güney bölümlerinde bulunmaktadır. Ülkenin kuzey kesiminde bulunan yataklar genelde Musul ve Kerkük çevresinde yer almaktadır. Bunun önemli bir kısmını Kerkük petrol kaynakları oluşturmaktadır (Doğanay, 1998: 301). Kerkük sorununun neden

çözülemediği, mevcut konumunun sürekli tartışma olması, daha çok sahip olduğu bu zengin petrollerden kaynaklanmaktadır. Irak'ta petrol yataklarının keşfi 1953 yılında olmuştur. Petrol keşfinden sonra, ülkede yıllar geçtikçe yeni petrol kuyuları açılmaya başlamıştır. 1990 sonrası yıllara bakıldığında, Irak 13 milyar tonluk rezervi geçerek, dünya toplamında ikinci sıraya yerleşmiştir (ORSAM, 2013: 4).

Irak'ta 143 milyar varil ispatlanmış petrol rezervi, 3.158 milyar m3 gaz rezervi bulunmaktadır. Bu rezervlerin merkezi hükümet ile IKBY arasındaki dağılımı, bölgelerde çıkarılan kaynağın çokluğuna ve tartışmalı bölgelerin statüsüne göre değişmektedir. IKBY'nin Kerkük hariç kontrol ettiği rezervler, ülke genelindeki rezervlerin % 6'sına tekabül etmektedir. Buna Kerkük petroleri katılınca bu oran % 20'yi aşmaktadır (Yıldız, 2017: 111). Diğer yandan henüz çıkartılmamış petrol kaynakları düşünüldüğünde bu oran çok daha artmaktadır.

Şekil 3.3: Kuzey Irak'ın Petrol Üretimi ve Dağılımı

bağlamda Irak petrolünü dünya piyasalarına taşıyan boru hatlarının inşa edilmesi önem kazanmıştır. Çünkü günümüzde artık tankerler aracılığıyla petrol taşıma hem güvensiz hem maliyetli hem de ilkel olarak görülmektedir. Yeni boru hatlarını inşa çalışmaları için güzergâh olarak Türkiye ön plana çıkmaktadır. Yeni boru hattının Türkiye'yi boydan boya kat edeceğini söyleyen Irak Petrol Bakanı Cebbar Luaybi, artık pahalı ve tehlikeli olan tanker taşımacılığının devre dışı bırakılacağını belirtmiş (Enerji Enstitüsü, 2017) ancak, bu açıklamaların aksine Irak petrolünün İran üzerinden dünya piyasalarına sürüleceği daha önce iddia edilmişti. Bu durumda Irak'ta yeni bir boru hattının inşası bir yana, var olan Kerkük-Ceyhan Boru Hattı işlevsiz kalabilecektir (Amerikaninsesi, 2017).

Irak'ın zengin petrol kaynaklarının içinde, IKBY'nin denetiminde olan bölgede petrol kaynakları yoğun bulunmaktadır. Irak petrollerinin yaklaşık olarak üçte biri IKBY kontrolü altındadır. Bu petrolün bugünkü petrol piyasalarındaki tutarı yaklaşık 2 trilyon 668 milyon dolardır (Takvim, 18.10.2017). IKBY denetimindeki bu rezervler yaklaşık olarak 143 milyar varil civarındadır (En Son Haber, 2017; Takvim, 2017).

IKBY, IŞİD'ten, 2014 yılında Kerkük'ün kontrolünü ele aldıktan sonra, yaklaşık üç yıl, bölgenin zengin petrol kaynakları üzerinde hakim olan güç olmuştur. Ancak Irak Ordusu tarafından 16 Ekim'de Kerkük'ün tekrardan Irak devletine bağlanması için operasyon yapılmıştır (BBC, 2017). İran destekli Şii milis örgütü Haşdi Şabi desteğiyle Kerkük'e giren Irak Ordusu ilk olarak petrol sahalarını denetime almıştır (Karar, 2017). Bu durum aslında önemli olarak görünen kazanımın, bölge yönetiminden çok bölgenin sahip olduğu zenginliklerinden kaynaklandığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Irak ordusu Bağdat ve Erbil arasında anlaşmazlığa neden olan bölgelerde denetimi ele geçirdikten sonra, ilk olarak İran'la petrol anlaşması imzalamıştır. Irak Petrol Bakanı Cabbar el-Laibi, tarafından açıklanan anlaşmaya göre; Kerkük'ten günde 30 ile 60 bin varil petrol, İran'ın Kirmanşah kentine taşınacak, taşıma karayoluyla yapılacaktır (Karar, 2017). İki ülke arasında petrol boru hattı inşası için de çalışmalara başlanacağı da açıklanması, Türkiye üzerinden petrol akışının azalacağı ve Irak üzerine yöneleceği yorumlarına neden olmuştur. Kerkük'ün

petrolü, eskiden olduğu gibi günümüzde de tartışma konusu olmaya devam etmektedir.

IKBY tartışmalı olan ve bir müddet kendi denetiminde kalan bölgeyi, bağımsızlık referandumuna dahil ederek, legal bir şekilde bölge üzerinde hakim olmak istemiştir. Ancak referandum sonrası dünyada gerekli desteği bulmayan IKBY, Kerkük'ü tekrar merkezi hükümete bırakmak zorunda kalmıştır.

2011 yıllı verilerine göre Irak, genelde 3.158 milyar metreküp doğalgaz rezervine sahiptir (Yıldız, 2017: 111). Bu doğalgaz kaynaklarının 1.53 trilyon metreküp bölgesel yönetimin toprakları içindedir (Yıldız, 2017: 125).

3.4.3.2.1. IKBY Petrolüne İlginin Artması

2000'li yıllarda dünyanın enerjiye olan ihtiyacının artması ve Irak geneline göre daha istikrarlı bir yapıya sahip olduğu için, IKBY'ye küresel petrol şirketleri ilgi duymaya başlamıştır. İlk olarak Türkiye kökenli olan Ggener Enerji, Addax Petroleum'un Tak Tak ve Norveç petrol şirketi DNO gibi küresel petrol şirketleri bölgede petrol yatırımlarına başlamışlardır. Bu firmaların diğer önemli bir özelliği de daha 2004'lü yıllarda bile, IKBY ile muhatap olmalarıydı (Yıldız, 2017: 123). 2007 sonrası başta Birleşik Arap Emirlikleri kökenli Dana Gas, Kanada şirketi Western Sand and Heritage Oil, İngiliz Kökenli Sterling, ABD kökenli Hunt Oil Company, Fransız Kökenli Pereco, Hindistan Kökenli Reliance Oil, Alman OVM Petroleum Exploration gibi birçok enerji şirketi de bölgede yeni projeye imza atmışlardır (Balcı, 2014: 104). Ancak petrolerin çıkarılmasından çok, temel problem bunun dünya pazarlarına nasıl ulaşacağıdır. Bu noktada özellikle Türkiye, İran ve Suriye önem kazanmaktadır. Suriye'de güvenli bir ortam olmadığı, İran da batı ekseninde ambargolara maruz kaldığı için, petrolerin uluslararası piyasalara ulaşması adına en sağlıklı ve en çok kullanılan yol Türkiye olmaktadır.

3.4.3.3. Diğer Sektörler

Türkiye'nin IKBY yatırımları sadece birkaç sektöre bağlı kalmamıştır. Bir ülkede yatırımlar yapıldığında gerçekten de birçok sektörün birbirine bağlıdır. Diğer bir ifade ile bir alanda yatırım yapıldığında otomatik olarak bundan birçok sektör etkilenmektedir. Örneğin IKBY'ye yönelik küresel petrol yatırımlarının artması,

inşaat sektörünün bölgede hızla yükselmesi, beraberinde birçok sektörün de bölgede gelişmesinin önünü açmıştır. Buna bağlı olarak para transferlerinin yoğunlaştığı bölgede, Türkiye’den birçok banka da bölgede şube açmaya başlamıştır.

Türkiye’nin de teşvikiyle, 2013 yılına gelindiğinde Erbil bölgesinde, beş Türk bankası şubelerini açmışlardır (Finansgündem, 2013; Dünya, 2011). Ancak hali hazırda bankacılık sektöründe Kuzey Irak’ın zayıf olduğu, bu konuda iyileşmenin şart olduğu, bölgeye yatırım yapan bankacıların dile getirdiği sorunlardan birkaç tanesidir. Bu amaçla Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu (BDDK) ile bu bankalar koordineli girişimlerde bulunarak bölge için daha fazla yatırım yapmanın yolları aranmaktadır. Diğer yandan Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı yetkilileri, Kuzey Irak’tan gelecek 26 milyar dolarlık petrol ve doğalgazın finansmanın Türk bankaları için önem taşıdığını belirterek, karşılıklı ticaretin artmasının da finans sektörü açısından büyük önem taşıdığını dile getirmektedirler (Memurlar.net, 2015; Star, 2015).

Türkiye’den bölgeye yapılan önemli ihracat kalemlerinden biri olan yumurta sektöründe, İKBY önemli bir paya sahiptir. Irak geneline yapılan ihracatın dörtte biri, Irak Kürt bölgesel yönetimine gönderilmektedir. Türkiye beyaz et sektörü ve yumurta sektörü bakımından da ülkede önemli bir konumdadır. Irak geneline yapılan beyaz et ihracatının yaklaşık % 40 İKBY’ne gönderilmektedir. Ancak Habur sınır kapısının kapatılışının gündeme gelmesi ile diğer sektörlerde olduğu gibi bu sektörde endişelenmiştir. Nitekim böyle bir durumda Habur sınır kapısına göre daha zahmetli olan İran üzerinden veya Körfezden deniz yolu ile bu nakliyat sağlanacaktır (Borsa Gündem, 2017).

Ayakkabı üretiminde dünyanın önde gelen ülkelerinden olan Türkiye, bu üretimin yaklaşık % 12’sini Irak’a göndermektedir. Irak geneline gönderilen bu ayakkabıların yaklaşık olarak üçte ikisi İKBY’ye ihraç edilmektedir (Rudow, 2017). Ayrıca bölgeye, inşaat sektöründe ve ulaşım sektöründe kullanılmak üzere birçok kalem ürün gönderilmektedir. Irak genelinde inşaat sektöründe yatırım yapan Türkiye kökenli firmaların çoğu bölgesel yönetime yönelik yatırımlar yapmışlardır. Türkiye Müteahhitler Birliğine (TMB) üye ve dış ülkelere yatırım yapan inşaat

firmalarının çoğunun bölgede yatırımları olmuştur (TMB, 2018). Dolayısıyla inşaat malzemeleri ihtiyacı, yine bu firmalar aracılığı ile Türkiye’den giderilmektedir.

Çelik sektöründe Türkiye’nin ihracatında Irak, diğer birçok sektörde olduğu gibi başı çekmektedir. 2014 verilerine göre Türkiye çelik sektöründe 1 milyon 37 bin tonla en çok Irak’a ihracat yapmıştır. Ancak bölgede 2014 yılında başlayan iç karışıklık ve DEAŞ eylemleri nedeniyle ihracat, yaklaşık % 40 oranında düşme göstermiş, fakat İhracatçılar Birliğinin yaptığı bir açıklama ile bu durumun geçici olduğunu dile getirmişlerdir. (Çelik İhracatçıları Birliği, 2014, Konutimes, 2014)

Birleşmiş Markalar Derneğine (BMD) göre, 35 Türk markasının Irak ‘ta 97 tane mağazası bulunmaktadır. Bu markaların birçoğu da Irak Kürt bölgesinde mağaza açmışlardır (Borsa Gündem, 2017).

IKBY’de saha çalışması yapıldığında, Erbil ve diğer kuzey bölgelerinin sokaklarında insanların kendilerini Türkiye’de hissettiklerini çokça duyulmaktadır. Kültürel olarak Türkiye’ye benzeyen kuzey bölgelerinde, özellikle doğu şehirlerimizle olan akraba münasebeti, ülke genelinde benzer inanç ve kültür yapısından dolayı, bölgeye çalışmaya giden insanlar çok yabancılaşmamaktadır.

3.5.Karşılıklı Çıkar ve Bağımlılık Olgusu Çerçevesinde İlişkilerin Sürdürülebilirliği

Çoğulcu ve liberal yaklaşımlar çerçevesinde üzerinde en fazla tartışılan kavram ve olgulardan birisi de “Karşılıklı-Bağımlılık” düşüncesidir. Karşılıklı-bağımlılık, çıkarların karşılıklı ancak eşit düzeyde olmadığı düşüncesine dayanmaktadır. Diğer bir ifade ile ilişkiler karşılıklı menfaatlere göre şekillenir (Sönmezoğlu, 2012, 116; Özbey, 2014: 100-110). Karşılıklı- bağımlılık sadece devletler arasındaki ilişkilere indirgenemez, bu devletler arasında olabileceği gibi örgütler, çok uluslu şirketler, hükümetler, bireyler gibi iki ya da daha fazla tarafın eylemlerinin karşılıklı olarak birbirleri ile bağlantılı olma durumudur (Keohane vd., 1977, 8-11).

Dünyamızda gelişen bilim ve teknoloji ile karşılıklı- bağımlılık kavramında yeni eklemeler olmuştur. Örneğin, bilgi-iletişim konularında yaşanan ve yaşanacak büyük dönüşümleri dikkate alan bazı düşünürler, günümüzde karşılıklı-bağımlılıktan

ziyade, “Karmaşık Karşılıklı Bağımlılığın” egemen olduğunu savunmaktadırlar (Sönmezoğlu, 2102, 117).

Liberal okuldan kaynaklanan çoğulcu yaklaşımın temel kavramlarından birisi olan karşılıklı-bağımlılığın, derecesi ve niteliği açısından ikili bir ayırımından söz edilmektedir. Bu ayırımı göre, taraflar arasındaki karşılıklı-bağımlılık ilişkisi, bir yönü ile tarafların kendilerinin dışındaki gelişmelere karşı olan duyarlılık, etkilenme durumunu işaret etmektedir; bir diğer yönü ile de tarafların kendilerinin dışındaki bazı gelişmelere olan bu duyarlılıklarının kendilerine yüklediği maliyetin bir göstergesi olmaktadır (Keohane vd., 2017: 82). Bu ilişkilerde dikkat edilmesi gereken nokta, bağımlılığın derecesidir. Yani ilişkilerde asgari bir bağımlılık olmalıdır, aksi takdirde karşılıklı-bağımlılıktan ziyade bağımlılık söz konusu olmaktadır.

Karşılıklı-bağımlılık olgusuna ilişkin diğer bir ayırımda bu ilişkinin tarafları açısından söz konusu olmaktadır. Bu açıdan iki tür ilişkiden bahsedebiliriz; ülkelerin birbiri ile olan karşılıklı bağımlılıkları ve ülke(ler) ile uluslararası sistem arasındaki karşılıklı bağımlılık şeklinde ayrılmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, uluslararası sistemdeki aktörlerin kimler olduğudur, bu aktörler meşru ya da gayrimeşru olabilmektedir. Nitekim birçok devletin gayrimeşru örgütler ile çıkarları gereği ilişkiler kurarak onları kendilerine bağımlı hale getirip, çıkarlarına uygun bir şekilde kullandığı bilinmektedir. Örneğin, terör örgütü olarak uluslararası ilişkilerde lanse edilmiş PKK'nın, ABD tarafından örtülü bir şekilde desteklendiği, PKK'nın elinden çıkan silahlarla kanıtlanmıştır (Özbay, 2014: 209). ABD ve Rusya'nın açıktan desteklediği PYD'nin PKK ile aynı kazanımlar için mücadele ettikleri bilinmesine rağmen, bunlarla olan ilişkiler çıkarlarına uygun olarak sürmektedir. Diğer bir ifade ile uluslararası sistemin gayri meşru bir örgütü olan PKK, meşru devletler ile bağımlılık ilişkisi kurabilmektedir.

3.5.1 İlişkilerin Sürdürülebilirliği

Türkiye ile İKBY arasındaki ilişkiler karşılıklı çıkarları koruduğu sürece “Karşılıklı Bağımlılık” teorisi ekseninde değerlendirmek mümkündür. Davutoğlu'nun İKBY'ye yaklaşımını bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Türkiye-

İKBY arasındaki ilişkiler, Pro-Aktif dış politika, neoliberal bakış açısı, komşularla sıfır sorun politikası, merkez ülke olma düşüncesi gibi 2000 sonrası Türkiye’de hayata geçen, dış politika argümanları çerçevesinde gelişmiştir. Bu çerçevede İKBY ile kurulan yakın siyasi ilişkiler, Türkiye’ye ekonomik kazanım olarak geri dönmüştür. Türkiye gibi daha çok ithalat ekonomisi ile büyüyen ülkelerin, İhracat yapabileceği bölge ya da devletler ile ilişkiler kurması ekonomileri için oldukça önemlidir.

Dış ticaret açığı olan Türkiye’ye, İhracatını artırarak bu açığı kapatması gerekmektedir. Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) verilerine göre en fazla ihracat yapılan beş ülke; Almanya, İngiltere, Irak, İtalya ve ABD’dir (TİM, 2017: 46). Almanya’ya ihracat, % 3,7, Irak’a % 59, İtalya’ya % 12, ABD’ye % 8.7 artarken, İngiltere’ye % 2,8 oranında gerileme olmuştur (TİM, 2017: 46; Hürriyet, 2018). Dikkat edilirse ihracattaki artış oranı % 59 olarak Irak, diğer dört ülkeyi neredeyse ikiye katlayacak bir oranda artmıştır. 2017 Ocak-Nisan verilerine göre Irak'a yapılan ihracat 3 milyar 169 milyon dolardır (TİM, 2017: 46). Aynı ayların 2016 verilerinde bu miktar 2 milyar 390 milyon olarak olup yaklaşık, 1 milyar 220 milyon artmıştır (TİM, 2017: 47; Sabah, 2017). Buradaki artışın ne kadarının Erbil yönetimine gittiği ne kadarının Bağdat yönetimine gittiği net değildir. Ancak Türkiye ve İKBY yönetimi arasındaki “Karşılıklı Bağımlılık” ilişkisini bir makalede ele alan, Prof. Dr. Mehmet Dalar; Irak’a yapılan ihracatın yaklaşık % 80’nin Erbil yönetimine gittiğini şu sözlerle dile getirmektedir:

“Türkiye’nin İKBY ile ekonomik ilişkilerinin ne kadar fazla geliştiğini rakamlar göstermektedir. Türkiye’nin Irak’a yaptığı ihracatın yüzde 80’ni İKBY’ne gerçekleştirmektedir. İKBY’deki tüketim mallarının yaklaşık yüzde 80’i Türk orjinlidir. İKBY’de on binlerce Türk vatandaşı ya işçi niteliğinde veya şirket kurarak işveren olarak çalışmaktadırlar ki bunların çoğu Türkiye Kültürlerini oluşturmaktadır” (Dalar, 2015: 59).

Gelişen bir ekonomi olan Türkiye’nin üreterek ihracata yönelmesinin kaçınılmaz bir zorunluluk olduğu düşünülürse, Türkiye açısından bir yatırım alanı ve tüketim toplumu olan İKBY oldukça önemlidir. Çünkü Türkiye, İKBY’ye yıllık yaklaşık 8 milyar dolar ihracat yaparak ekonomisine önemli bir katkı sağlamaktadır.

Burada asıl kazançlı çıkan ihracatçı konumundaki Türkiye iken, İKBY de ticaretin canlı tutulmasıyla yatırımlara uygun bir ortamın oluşmasından faydalanmaktadır. Bu bağlamda bakıldığında karşılıklı çıkarlar korunduğunda, karşılıklı bir bağımlılıktan söz edilebilir.

Türk firmaların bölgeye yatırımları, bölgeye sıcak paranın girmesi, bölge halkı için yeni iş alanları demektir. Türkiye bu bağlamda realist bir politika geliştirerek, bölgedeki avantajlı konumunu korumak istemektedir. Türkiye'nin bölgeye yönelik yatırımların azaltması, özellikle bölgede yatırımlar yapan Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve Lübnan'ın işine gelecektir. Halihazırda bu ülkelerin bölgeye yönelik yatırımları artmaktadır (Dalar, 2015: 60). Diğer bir ifadeyle burada Türkiye'ye karşı yatırım yapmak isteyen birçok ülke olduğundan İKBY'nin Türkiye'nin yatırımlarına bağlı olmadığını göstermektedir. En başta değindiğimiz gibi küreselleşmeyle birlikte alternatif yatırım ya da üretim yapan devletler çoğaldığından söz konusu zayıf devlet ya da bölge açısından alternatifler doğmuş olmaktadır.

Irak Kürt Bölgesel Yönetiminin Türkiye' ye bağlı olmasının sebebi, ulaşım ağlarının Türkiye üzerinden dünyaya ulaşıyor olmasındandır. Bu bağlamda gerek Habur sınır kapısı noktasında gerekse bölgesel yönetimin petrolünün dünyaya ulaşması konusunda, bölgesel yönetimin Türkiye' ye bağlı olduğunu söyleyebiliriz. Diğer yandan Türkiye ile İKBY arasında iki tane sınır kapısı mevcut olup, bunlardan Habur Sınır Kapısı çok işlek iken, Üzümlü Sınır Kapısı pasif konumdadır (Anadolu Ajans, 2017). Diğer bir ifade ile iki ülke arasındaki karayolu ticaretinin ve yolcu taşımacılığının ağırlıklı kısmı Habur üzerinden gerçekleşmektedir (Anadolu Ajans, 2017).

Sınır kapıları bölgesel yönetimin elinde olduğundan, Irak ile Türkiye arasındaki ticaretin karayolu ve taşımacılık ayağında İKBY doğrudan etkili olmaktadır. Nitekim bu sınır kapısının Türkiye için hayati bir öneme sahip olduğu, İKBY'nin bağımsızlık referandumu sürecinde belli olmuştur. Bu süreçte, Türkiye'nin İKBY yönetimine hava sahasını kapatması, Erbil'in Ankara'daki ofisinin kapatılması gibi birçok yaptırım seçeneklerini kullanmasına rağmen, İKBY,

petrol akışını kesmediği gibi kapatılacağı sürekli gündemde olmasına rağmen Habur sınır kapısını da kapatmamıştır (Trthaber, 2017).

Türkiye'nin IKBY'ye yönelik yaptırım politikaları bölgesel yönetimi zor durumda bırakmış, doğal kaynaklarını dünyaya ulaştırmak için yeni taşıma yolları arayışına girmiştir. Örneğin Türkiye'nin bölgesel yönetimin Akdeniz'e ulaşan petrolünü kesmesi düşüncesi, bölgesel yönetimin Suriye üzerinden petrolü dünyaya taşıma yollarını aramasına sebep olmuştur (Akşam, 2017; Türkiye, 2017). Bunun yanı sıra Suriye'de petrol aramaları konusunda etkin bir güce sahip olan İsrail'in de bölgesel yönetimle yakın ilişkiler kurarak, olası yolları inşa etmek ve bölgesel yönetimle birlikte çalışmak istediği bir gerçektir (Akşam, 2017; Türkiye, 2017). İsrail, IKBY'ye karşı yapılan baskılar, alınan olumsuz kararlar konusunda bölge devletlerine taraf olmamış, referandum sürecinde IKBY'yi destekleyerek yanında olduğunu hissettirmiştir (Sputniktürkiye, 2017). Diğer yandan bölgede petrol aramalarında bulunan ve bu konuda Irak bölgesel yönetimine oldukça fazla yatırımlar yapan, aynı zamanda Suriye'de kontrolü elinde bulunduran Rusya'nın IKBY'ye petrol taşıması konusunda destek olacağı açıktır. Rusya referandum sonrası IKBY ile ilişkilerini germemiş, IKBY'nin referandum kararına saygı duyduğunu belirtmiş, böyle bir sürecin ikili ilişkileri bozmayacağını net bir şekilde ortaya koymuştur (Kurdistan24, 04.06.2017). Rus ve Suudi petrol şirketleri hali hazırda bölgesel yönetimle birlikte çalışmaktadırlar (T24, 2017; Habertürk, 2017).

Türkiye'nin bölgeye yönelik baskıları arttıkça, Türkiye'den kalan boşluğu, Rusya, İran, İsrail gibi bölge ile yakın ilişkileri olan devletler dolduracaktır. Türkiye bu gerçeklerin farkında olduğundan ambargoyu abartmadan tekrardan ilişkileri normalleştirme yoluna gitmiştir. Bu açıklamalar ışığında bakıldığında, IKBY petrolünün Akdeniz üzerinden dünyaya taşınması, Türkiye açısından avantajlı bir durumdur. Petrol taşıma konusunda Türkiye'nin önemli ekonomik kazanımları mevcuttur (Habertürk, 2017; Amerikaninsesi, 2017). Bu yolların İsrail ve Rusya desteği ile Suriye üzerine kaydırılması, Türkiye açısından bir kayıp olacaktır.

Şekil 3.4: Irak'ın İran ve Türkiye'ye Açılan Kapıları

Kaynak; <https://aa.com.tr/tr/info/infografik/7283>, (Erişim Tarihi: 12.03.2018).

İKBY'nin devletleşme çalışmaları, özellikle İran ve Türkiye ulusal birliklerine tehdit olarak görüldüğünden geçmişten beri karşı çıkmaktadır. Bu nedenle 25 Eylül 2017' de düzenlenen bağımsızlık referandumuna en sert tepkiyi iki ülke vermiştir (Anadolu Ajansı, 2017). Türkiye sınır kapılarını kapatmaz iken İran tüm sınır kapılarını kapatarak bölgesel yönetimi cezalandırma yoluna gitmiştir. Ancak Türkiye'nin sınır kapılarını kapatmayacağı netleşince, kısa bir süre sonra İran, sınır kapılarını açmıştır (NTV, 2017). Aynı şekilde Referandum kararının Irak Anayasa mahkemesi tarafından iptal edilmesi ve bölgesel yönetimin bu iptali kabul etmesi sonrası, Erbil'den Türkiye'ye uçuşlar başlamış nihayetinde ilişkiler normalleşme sürecine girmiştir (En Son Haber, 2018).

SONUÇ

Bu tez çalışmasında, Türkiye'nin değişen Ortadoğu politikaları çerçevesinde Irak Kürt Bölgesel Yönetimi ile kurmuş olduğu ilişkilerin siyasal ve ekonomik etkileri belirli süreçte mevcut kaynaklar ışığında analiz edilmiştir. İKBY'nin, Irak'ın bir parçası olması nedeniyle, ayrıca Türkiye'nin Irak politikası da genel çerçevede incelenmiştir. Türkiye'nin İKBY'ne yönelik politikalarının, 2005 yılına dek genel olarak Irak üzerinde yürütüldüğü anlaşılmaktadır. 2007 sonrası her ne kadar İKBY ile diplomatik ilişkiler kurulmuş olsa da kriz dönemlerinde, İKBY ikinci plana bırakılarak, Bağdat yönetimi üzerinde politikalar sürdürülmüştür. Bu nedenle Türkiye'nin, İKBY yönelik politikası, Irak politikası ile bağlantılı olduğundan dolayı her ikisini analiz etme gereği ortaya çıkmıştır.

Türkiye ile Irak arasındaki ilk dönemler ilişkiler, İngiltere politikası çerçevesinde şekillenmiştir. Irak, İngiltere'nin sömürgesi altında olduğundan dolayı, 1936'lı yıllara kadar, Irak'ın özgün bir dış politikası olduğunda bahsetmek mümkün değildir. Türkiye ile Irak ilişkilerini belirleyen ilk önemli gelişme "Musul Sorunu"dur. 5 Haziran 1926 yılında imzalanan "Ankara Antlaşması" ile gerek Musul Sorunu'nun çözülmesi gerekse de Türkiye ile Irak arasındaki sınırların kesin bir şekilde çözüme kavuştuğu düşünülmektedir. Musul Sorunu, her ne kadar İngiltere ile Türkiye arasında, çıkan bir sorun olsa da gelecekte Türkiye ile Irak ilişkilerine damga vuracaktır. Nitekim son dönemlerde Irak'ta çıkan istikrasızlık ortamı, Türkiye'nin ulusal bütünlüğünü bozacak seviyeyi aşmıştır. Türkiye Ankara Antlaşması'na dayanarak, Musul ve Kerkük'ün, Irak'ın toprak bütünlüğünü bozacak şekilde tekrardan konuşlandırılması durumunda, bu bölgelere yönelik askeri operasyonları masada tutmaktadır.

1926' da Türkiye ile İngiltere ve Irak arasında yapılan Sınır ve İyi Komşuluk Andlaşması ve 1936 Uzatma Protokol'ün ardından, 1946' da Türkiye ile Irak arasında Dostluk ve İyi Komşuluk Andlaşması'nın imzalanmasıyla İkili ilişkiler, inişli-çıkışlı bir şekilde günümüze kadar devam etmiştir. İlişkileri etkileyen temel faktörler; dış dinamikler, Ortadoğu'daki olaylar, iki devletin farklı hedefleri ve farklı

dış politikalarının olması, ekonomik çıkarlar, teröre bağlı olarak güvenlik endişeleri olarak sayılabilir.

Türkiye'nin Irak ile ilişkilerini belirleyen en temel etmenlerden birisi, PKK'nın Irak topraklarındaki varlığıdır. 1980 sonrası özellikle bölgenin kuzey dağınık alanlarına yerleşen PKK militanları, Türkiye'ye karşı vur kaç taktiği uygulamıştır. Örgüt Türkiye'ye yönelik saldırılarını yaptıktan sonra, Irak'ın kuzeyindeki dağınık alanları güvenli bir liman olarak kullanmaktadır. Her iki devlet için de bir güvenlik sorunu teşkil eden militanlar iki devletin güvenlik ekseninde işbirliği yapmasını zorunlu kılmıştır. Ancak gerek Suriye olsun gerekse Irak dönem dönem kendileri için de bir tehdit olan örgütü, Türkiye'ye karşı bir tehdit aracı olarak kullanmaktan da çekinmemişlerdir. Dolayısıyla Irak ve Suriye'deki hedeflerine daha çok yaklaşan örgütün, Türkiye açısından daha büyük bir problem olduğu aşikardır.

1980'li yılların başında başlayıp sekiz yıl süren Irak-İran savaşından sonra, Irak'ın Ağustos 1990'da Kuveyt'i ilhak edip, Irak'ın 19. vilayeti olarak açıklaması Ortadoğu da yeni bir sürecin başlamasına yol açmıştır. Bu süreç küresel güçlerin Irak'a müdahalesinin önünü açmakla birlikte, Ortadoğu'da yeni değişimlerin habercisi olmuştur. Saddam Hüseyin'in, Kuveyt'ten çekilmemesi üzerine, ABD öncülüğünde, Müttefik güçleri, Irak ordusunu Kuveyt de ağır bir yenilgiye uğratarak işgali sonlandırmıştır. Zengin petrol kaynaklarına sahip olan bölge, batılı güçler için oldukça önemliydi. Kuveyt'in işgali sonrasında Irak'ın Kuzey'indeki Kürtlerin, Irak-İran savaşında olduğu gibi tekrardan kendisine ihanet ettiğini düşünen Saddam yönetimi, Kürtlere yönelik yeni saldırılar yapmaya başlamıştır. Bu saldırıların ardından, 1988 "Halepçe ve Enfal" katliamları sonrası olduğu gibi, tekrardan Türkiye'ye yönelecek mülteci göçün ve geçmişteki soykırımı benzer hadiselerin gerçekleşmemesi için girişimlerde bulunmuştur. Türkiye'nin de girişimleriyle, ABD öncülüğünde ülkenin kuzeyinde güvenli bir bölge oluşturulmuş, bu bölge 2003'te ABD'nin Irak'ı işgali sonrasında, kalıcı bir şekilde İKBY bırakılmış ve 2005 Irak anayasasında güvence altına alınmıştır. Bu sürecin sonuçları en çok Türkiye'yi etkilemiştir. Türkiye'nin sınırlarında oluşan yeni Kürt oluşumuna karşı politika geliştirme zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Diğer bir ifade ile Türkiye, hem Irak hem de

bölgede hukuki bir statü elde eden IKBY yönetimine yönelik politika geliştirmek zorunda kalmıştır.

Türkiye'nin PKK'ya yönelik mücadelesinde bu süreçte IKBY yönetimi daha çok muhatap alınmıştır. 2005 yılından sonra Irak'taki değişen dinamiklere paralel olarak, PKK militanların durumu daha çok bölgede hukuki bir statü kazanmış olan IKBY ile müzakere edilerek aşılmaya çalışılmıştır. PKK'nin etnik olarak daha çok Kürtlerden oluşması ve coğrafya olarak, Irak Kürtlerin yoğun yaşadığı bölgelerde barındıkları gerçeği nedeniyle, Türkiye'nin meseleyi IKBY ekseninde çözmeye çalışması mantıklı bir stratejidir. IKBY ile kurulan bu yakın ilişkilere rağmen Türkiye hiçbir zaman, merkezi hükümeti yok saymamıştır. IKBY'nin kendisi için sorun teşkil edecek politikalar izlediği dönemlerde, onu yok sayarak merkezi hükümeti muhatap almıştır. Türkiye bu stratejiyle, her iki yönetimle şartlara göre politika geliştirebileceği izlenimi vermiştir.

Türkiye'nin Irak ekseninde, çoklu bir dış politika izleme zorunluluğu, Irak'ın ABD işgali sonrası bölünmesiyle ortaya çıkmıştır. 2005 yılında anayasa referandumuna göre yeniden şekillenen Irak'ta, özellikle bölgenin kuzeyinde hakim olmaya çalışan IKBY, hukuki bir statü elde etmişlerdir. Bu süreçle birlikte Türkiye'de, IKBY'le diplomatik ilişkiler kurmuş ve bu ilişkiler günümüze kadar devam etmiştir. Türkiye'nin IKBY ile yakın ilişkiler kurması, AKP döneminde, Ahmet Davutoğlu'nun fikirleri önceliğinde, uygulamaya çalıştığı Pro-Aktif dış politikasının devamı niteliğindedir. 1998 sonrası dünya genelinde yayılmaya başlayan neoliberal politikalar, 2000 sonrası yönetime gelen AKP yönetimi tarafından benimsenmiş ve bu çerçevede politikalar geliştirilmiştir. Neoliberal ekonomik politik anlayış, Ahmet Davutoğlu'nun uygulamaya koymak istediği Pro-Aktif dış politikasını destekler nitelikte olduğundan, Türkiye tarafından benimsenmesi zor olmamıştır. Bu politika sonucunda Türkiye'ye yönelik yatırımlar artmış ve devlet özel sektörü teşvik ederek birçok mega projeye katkı sağlamıştır. Özellikle inşaat sektöründe bir sıçrama yaşayan Türkiye, Müteahhitlik sektöründe Çin ile yarışır duruma gelmiştir. Dünyanın her tarafına yatırımlar yapmaya başlayan Türk müteahhitler, Ortadoğu'da güvenli bir liman olarak anılan IKBY yoğun ilgi duymuşlardır.

2007 sonrası Türkiye; Irak ve Suriye başta olmak üzere birçok devletle yakın ilişkiler kurmuştur. 2010 sonrası, Ortadoğu bölgesinde ortaya çıkan “Arap Baharı”, Türkiye’nin Ortadoğu dikta rejimleriyle kurduğu ilişkileri zora sokmuştur. Mısır, Suriye gibi bölgelerde Arap Baharı’nın beklenildiği gibi sonuçlanmaması, Türkiye’nin bu ülkelerle ilişkilerini kopma noktasına getirmiştir. Türkiye’nin gerek Irak merkezi hükümeti olsun gerekse İKBY ile ilişkileri bu dönemlerde, gelişmeye devam etmiştir. Özellikle ekonomik olarak, Türkiye-İKBY arasında dönem dönem çıkan krizlere rağmen ilişkilerini sürdürmeyi başarmışlardır.

Türkiye, bölgede Erbil yöneticileriyle yakın siyasi ilişkiler kurarak, bölgeye yönelik yatırımları desteklemiş, önemli miktarda bölgeye ihracat yaparak dış ticaret açığını kapatmak bakımından önemli kazanımlar elde etmiştir. 2014’e gelindiğinde, Türkiye’nin Irak’a yaptığı ihracatın % 75 İKBY denetimindeki bölgelere yapılmıştır. Bu veriler ticaret açısından İKBY’nin, Türkiye açısından ne kadar önemli bir partner olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı şekilde yeni kalkınmaya çalışan İKBY’de Türkiye’den gerekli ekonomik destekleri alarak, ekonomik olarak gelişmeye başlamıştır. Diğer yandan Türkiye sahip olduğu stratejik konumu ve İKBY için dünyaya açılan bir kapı olması sebebiyle ulaşım ağları bağlamında da İKBY, Türkiye’ye bağımlıdır. Söz konusu İKBY bu bağımlılığı indirgemek için gerek Suriye üzerinden, gerekse İran üzerinden yeni ulaşım yollarının inşasını gündeme getirmiştir.

Türkiye ile İKBY ilişkilerini sıcak tutan etkenler daha çok ekonomik ve kültürel faktörler oluştururken, ilişkilerin, gerilmesine yol açan hadiseler ise daha çok politik söylemler, dış ve iç dinamikler içinde barındıran siyasi gelişmelerdir. İlişkileri Türkiye açısından olumsuz etkileyen gelişmelerin başında, İKBY denetiminde ki bölgelerde önemli bir nüfuza sahip olan PKK militanları gelmektedir. Türkiye, bu bölgelerin PKK’lı militanlarca kendisine karşı bir savunma ve barınma alanı olarak kullanılmasına karşı çıkararak, İKBY yönetiminin, PKK karşı net ve samimi bir tavır sergilemesini beklemektedir. Ancak ne Irak hükümeti nede İKBY yönetimi Türkiye’nin bu endişelerini ortada kaldırmamıştır. Bu çerçevede, Türkiye kendisine yönelik PKK tehdidini bertaraf etmek için 1980’li yıllardan günümüze kadar, bölgeye bir çok operasyonlar yapmıştır. Türkiye’nin bu operasyonları dönem

dönem, İKBY yönetimi ile ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur. İlişkileri olumsuz etkileyen gelişmeler daha çok “Türkiye’nin kırmızı çizgileri” olarak da adlandırılan ve Türkiye’nin ulusal bütünlüğünü tehlikeye sokacak gelişmeleri kapsamaktadır; Başta bölgede PKK’nın kendisine yönelik eylemleri olmakla birlikte, Barzani yönetimin hukuksal sınırını aşarak bağımsızlığa yönelik adımlar atması, İKBY’nin statü sorunun çözülememesinin ve bu çerçevede başta Kerkük olmak üzere tartışmalı bölgelerin geleceğinin netlik kazanılmamış olması, bölgede yaşayan Türkmenlerin geleceğinin güvence altına alınmamış ve bölge de Türkmenlerin baskılara maruz kalması gibi gelişmeler ilişkileri gerginleştirmektedir. Diğer yandan Barzani yönetiminin, Türkiye’den gelen tepkileri dikkate almadan 25 Eylül 2017’ de bağımsızlık referandumunu yapması, ilişkileri kopma noktasına getirmiştir. Türkiye’nin istemediği bu gelişme, İKBY ile gelecekte kuracağı ilişkilerin sinyali niteliğinde olmuştur. Erbil ile ilişkilerin kopma noktasına geldiği referandum sonrası süreçte Türkiye, tepkisini sert bir şekilde ortaya koyarak bazı yaptırımlar uygulanmıştır. Ancak başta Habur sınır kapısı ve petrol akış noktalarının kapatılması gibi, İKBY’i ekonomik olarak sıkıntıya sokacak yaptırım kalemleri sürekli gündeme gelmiş olmasına rağmen hiçbir zaman uygulanmamıştır. Türkiye realist bir politika ile süreci sağduyulu bir şekilde izleyerek, İKBY yönetimin geri adım atmasını beklemiştir. Irak Federal Mahkemesi, İKBY’nin bu girişimi hukuka aykırı bularak kararı iptal etmesiyle İKBY’i geri adım atmış ve ikili ilişkilerdeki gerginlik süreci yerini yumuşamaya bırakmıştır. İKBY ile kurulan bu ekonomik ilişkiler, Türkiye’nin eline artık ekonomik yaptırım kartını vermiştir. Diğer bir ifade ile Türkiye, kırmızı çizgileri aşıldığında “sert güç” unsurları yerine “yumuşak güç” unsurlarını uygulayabilecektir.

Ortadoğu bölgesinde önemli bir misyonu olan Türkiye, kendi ulusal bütünlüğünü tehlikeye atmadan, İKBY ile yakın ilişkilerini, “karşılıklı çıkarlar” çerçevesinde sürdürerek, bölge ile ekonomik ve siyasi ilişkilerini artırarak sürdürmelidir. Aksi takdirde bölgeyi izole etme girişimleri, İKBY zor durumda bırakmakla birlikte, Türkiye’ye ekonomik kayıplar ve güvenlik politikası bağlamında PKK ile mücadelesinde handikaplar yaratacaktır. Bölgeye yönelik olası bir izolasyon politikası, başta Birleşik Arap Emirlikleri, İran, İsrail, orta ve uzun vadede Suriye

gibi bölge ülkelerin işine yarayacaktır. Bu nedenle, Türkiye, İKBY ile ekonomik ve siyasi ilişkilerini daha da artırarak bölge de hâkim güç olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Anadolu Ajansı. (2017). Irak'ta gözler 'tartışmalı bölgeler'de, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/irakta-gozler-tartismali-bolgelerde/794204>, (Erişim Tarihi: 01.07.2019).
- Akçay, B. ve Göçmen, İ. (2012). *Avrupa Birliği*, Seçkin Yayıncılık.
- Akutay, S. S. ve Ateş, D. (2013). Türkiye'nin sınır ötesi operasyonlarının hukuki çerçevesi, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3(17), 109-146.
- Akşam Gazetesi. (2017). İsrail'in Kuzey Irak referandumu hamlesinin arkasından petrol savaşları çıktı, <https://www.aksam.com.tr/dunya/israilin-kuzey-irak-referandumu-hamlesinin-arkasindan-petrol-savaslari-cikti/haber-666037>, (Erişim Tarihi: 11.10.2017).
- AL-SAQOQ, R. M. A. (2016). *Türkiye – Irak İlişkilerini Etkileyen Faktörler (2003-2013)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Altunışık, B. M. (2013). Ortadoğu'da Bölgesel Düzen ve “Arap Baharı”, *Ortadoğu Analiz*, 53(15).
- Aljazeera Türk (2014). Kuzey Irak'a Yatırım Artışı, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/kuzey-iraka-yatirim-artisi>, (Erişim Tarihi: 12.10.2017).
- Aljazeera Türk (2016). Trump'tan İsrail'e 'Kudüs' vaadi <http://www.aljazeera.com.tr/haber/trumphant-israile-kudus-vaadi>, (Erişim Tarihi, 11.09.2017).
- Amerikanınsesi (2017). Türkiye, Irak Kürt Bölgesi'yle Petrol İlişkisini Keser Mi? <https://www.amerikaninsesi.com/a/turkiye-irak-kurt-bolgesiyle-petrol-iliskisini-kesermi/4049704.html>, (Erişim Tarihi: 12.02.2018).
- Ateş, T. (2009). *Siyasal Tarih, İstanbul*: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınlar.
- Arı, T. (2012). *Geçmişte Günümüze, Orta Doğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Cilt1, (5. Baskı), MKM Yayınları.

- Armaoğlu, F. (2019). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, (18. Baskı). İstanbul: Alkım Yayınları.
- ARSLAN, Ü. (2006). Latin Amerika Ülkelerinde Bağımlılık, *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(3), 37-56.
- Arslan, G. (2018). Nuri Sait Paşa'nın Türkiye Ziyareti ve 1946 Türkiye-İrak Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 17(34), 267-310.
- Ayhan, V. (2009). Türkiye-İrak İlişkileri: Bölge Ülkelerinin Irak Politikası Bağlamında Bir Analiz <https://www.orsam.org.tr/tr/turkiye-irak-iliskileri-bolge-ulkelerinin-irak-politikasi-baglaminda-bir-analiz/> , (Erişim Tarihi: 12.01.2018).
- Aydın, M. (2007). *Riskler ve Fırsatlar Kavşağında Irak'ın Geleceği ve Türkiye*, Ankara: Tepay Yayınları.
- Azad, K. (2015). Bütün Yönleriyle Mahabad Kürdistan Cumhuriyeti (1941-1946), Çev. (Mustafa Güneş), <http://www.bitlisname.com/2015/11/26/bütün-yonleriyle-kurdistan-cumhuriyeti-1941-1946/>, (Erişim Tarihi: 03.08.2018).
- Balcı, A. (2018). *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*. (3. Baskı). Etkileşim Yayınları.
- Barut, E. (2013). *Irak Kürt Bölgesel Yönetiminde Dış Politika ve Güvenlik Ekseninde Türkiye Algısı*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). T.C. Polis Akademisi Güvenlik Anabilim Dalı, Ankara
- BBCNEWS (2017). Kerkük operasyonu sonrası peşmerge güçleri 2014 sınırlarına çekildi <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41664850>, (Erişim Tarihi: 11.12.2017).
- BBCNEWS (2013). IŞİD'in ilerleyişinin petrole ve Türkiye'ye etkisi http://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/06/140613_isid_petrol_analiz, (Erişim Tarihi: 10.02.2018).
- Badıklı, A. (2016). <https://rojbas.files.wordpress.com/2011/08/mahabad-kc3birt-cumhuriyeti-lideri-qazc3ae-muhammed.pdf>, (Erişim Tarihi: 12.01.2108).

- Barzani, M. (2017). *Barzani ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi I.* (Çev. Vahdettin İnce), (6.Baskı), İstanbul: Doz Yayıncılık.
- Barzani, M. (2017). *Barzani ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi II,* (Çev. Vahdettin İnce), (6. Baskı), İstanbul: Doz Yayıncılık.
- Baskın, O. (2001), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar,* İstanbul: İletişim Yayınları.
- Baysal, N. (2016). *Ezidiler: 73 Ferman,* İletişim Yayınlar.
- Baysoy, E. (2009). Rusya, AB, ABD İlişkileri Bağlamında Enerjinin Ekonomi Polisiği ve Küreselleşmenin Jeopolitiği, *Güvenlik Stratejileri Dergisi,* Sayı: 5, 59-82.
- Benigo, O. (2009). *Türkiye-İsrail: Hayalet İttifaktan Stratejik İşbirliğine,* İstanbul: Erguvan Yayınevi.
- BETSO (2017). *Irak Ülke Raporu,* <http://www.btso.org.tr/documents/countryreport/16>. (Erişim Tarihi: 12.09.2017).
- Bilhan, M. (2017). *Türkiye'nin Ortadoğu Politikası Nedir? Ve Ne Olmalıdır?* http://www.tasam.org/Files/Icerik/File/turkiyenin_ortadoğu_politikasi_nedir_ne_olmalıdır_266c9ce9-fc79-4039-89f8-88cd7654fafe.pdf, (Erişim Tarihi, 11.11.2017).
- BİLGESAM. *Irak'taki Gelişmeler ve Türkiye (III),* <http://www.bilgesam.org/images/IRAK-7-1.pdf>, (Erişim Tarihi: 09.08.2018).
- Birand, M. A. (Özallı Yıllar 109. Bölüm Körfez Savaşı Belgesel), <https://www.youtube.com/watch?v=HFm9OTkKX7Y> 32 Gün Arşivi.
- Borsagundem (2017). *İhracatçılar Irak için alternatif yol arıyor,* <http://www.borsagundem.com/haber/ihracatçılar-irak-icin-alternatif-yol-arıyor/1233675>, (Erişim Tarihi, 11.12.2017).
- Bostancı M. (Kış 2013). Türk-Arap İlişkilerine Etkisi Bakımından Bağdat Paktı. *Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi,* 3(13), 171-184.

- BOTAŞ (2016). Sektör Raporu, http://www.botas.gov.tr/docs/raporlar/tur/sectorap_2016.pdf, (Erişim Tarihi: 11.01.2018).
- Boztaş, A. (2014). Wilson İlkeleri'nin Türk Dış Politikasına Yansımaları: Realist ve Pragmatist Bir Perspektif, *Akademik Bakış*, 14(7), 163-175.
- Burchill, S. and Linklater, A. (2013). *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. (Çev. Muhamed Ağacan ve Ali Aslan). İstanbul: Küre Yayınları.
- Can, A. (2017). Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri, <https://docplayer.biz.tr/21681362-Ataturk-un-dis-politika-ilkeleri.html>, (Erişim Tarihi: 11.09.2018).
- CNNTÜRK, (2017). Kuzey Irak'a olası bir ambargo neleri değiştirir? <https://www.cnnturk.com/dunya/kuzey-iraka-olasi-bir-ambargo-neleri-degistirir>. (Erişim Tarihi, 11.12.2017).
- Cumhuriyet Gazetesi, (2017). Donald Trump Kudüs talimatını verdi http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/dunya/880390/Donald_Trump_Kudus_talimatini_verdi.html,(Erişim Tarihi; 06.12.2017).
- Çakmak, H. (2013). *Türk Dış Politikasında 41 Kriz*, (2. Baskı), Kripto Basın Yayım Dağıtım.
- Çağ, G. ve Eker, S. (2013). Ortadoğu'da Baas Rejimleri (Suriye ve Irak), 2(2), *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*. 57-72.
- Çelik, E. M. (2018). Türkiye'nin Sadabad Paktı Ekseninde Şekillenen Ortadoğu Politikası, *History Studies*, 10(8), 93-108.
- Çelik, S. ve Gürtuna, A. (2005). *Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye'ye Etkileri*, Ankara: Global Strateji Enstitüsü.
- Çiçek, N. (2011). Barzani Ailesi Tarihi, <http://nevzatcicek.blogcu.com/barzani-ailesi-tarihi/11383832>. (Erişim Tarihi: 12.01.2018).
- Dalar, M. (2015). Kendi Kaderini Tayin Hakkı Kavramı, Federasyon ve Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 20(32), 13-57.

- Dalar, M. (2016). *Tarihsel, siyasal ve Hukuksal Perspektifiyle, Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi*, Bursa: Alfa Aktüel Yayınları.
- Dalar, M. (2015). Türkiye-İrak Kürdistan Bölgesel Yönetimi İlişkileri: Karşılıklı Bağımlılık Teorisi Bağlamında Petrol İlişkisine Dayalı Bir Analiz, *Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 34(1), 47-75.
- Dinç, N. (1998). *Gönüllü Diplomat Bir diplomatın meslek yaşamından notlar*, İthaki Yayınları.
- DİEK, (2017). Irak Ülke Bülteni, <https://www.deik.org.tr/ulke-bultenleri-irak-ulke-bulteni-2017>, (Erişim Tarih: 11.01.2018).
- (DİEK, (2017). Irak Ülke Bülteni, <https://www.deik.org.tr/uploads/irak-ulke-bulteni-ekim-2017.pdf>, (Erişim Tarihi:03.01.2018).
- Doğanay (1998). *H, Ekonomik Coğrafya 2, Enerji Kaynakları, Genişletilmiş*. (2.Baskı). Erzurum: Şafak Yayınevi.
- Doruk, Ö. (2010). *AK Parti Döneminde Türkiye'nin Kuzey Irak Politikası: Gerginlikten Uzlaşmaya*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dünya Gazetesi (2008), Gözler Gül'ün Ermenistan ziyaretinde, <https://www.dw.com/tr/g%C3%B6zler-g%C3%BC1%C3%BCn-ermenistan-ziyaretinde/a-3622747> (Erişim Tarihi: 12.05.2018).
- Dünya Gazetesi (2011). Ve 3 Türk bankası Erbil'de, <https://www.dunya.com/gundem/ve-3-turk-bankasi-erbil039de-haberi-141630>, (Erişim Tarihi; 11.12.2017).
- Dünya Gazetesi (2017). Dış ticaret açığı 2017'de 76.7 milyar dolar, <https://www.dunya.com/ekonomi/dis-ticaret-acigi-2017de-767-milyar-dolar-haberi-400985>, Erişim Tarihi:12.03.2108.
- Dünya Gazetesi (2008). Gözler Gül'ün Ermenistan ziyaretinde, <https://www.dw.com/tr/g%C3%B6zler-g%C3%BC1%C3%BCn-ermenistan-ziyaretinde/a-3622747>, (Erişim tarihi: 12.03.2019).
- Dünya İnşaat (2017). <http://www.dunyainsaat.com.tr/haber/turk-muteahhitleri-dunya-ikincisi-oldu/22559> (Erişim Tarihi: 18.12.2017).

- Efegil, E. (2016). AK Parti Hükümetinin Orta Doğu Politikası ve ABD Yönetimi ile Batılı Uzmanların Eleştirileri, *Gezi Akademik Bakış*, 18(9), 45-58.
- Ekici, M. (2016). *Türkiye – Kuzey Irak Ekonomik İlişkileri Ve Barış Ekonomisi (2011-2015)*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Ekonomi Politikası Anabilim Dalı, Ankara.
- Erdoğan, Ş. (2012). *Ölü Şehrin Radyosu*, Altıkırkbeş Yayınları.
- Erdoğan, M.M. (2013). Türkiye'nin Kuzey Irak Politikası: 2003-2013, Atılım Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Erhan, Ç. (1996). "Avrupa'nın İntiharı" Ve İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Temel Sorunlar, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 51(1), 259-273.
- Finansgündem (2013). Bankalara "Kuzey Irak'a" Çağrısı! <http://www.finansgundem.com/haber/bankalara-kuzey-irak-cagrisi/377107>, (Erişim Tarihi; 18.12.2017).
- Gezgin, S.H. (2011). *Türkiye'nin 2003–2010 Yılları Arasında Kuzey Irak Politikası*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Gözen, R. (2004). *Türkiye ve I. Körfez Savaşı: Kriz Ortamında Dış Politika*, *Türk Politikasının Analizi*, (3.Basım), İstanbul: Der Yayınları, 271- 309.
- Gürbüz, M. V. (2002). "Bir İdeal, Bir Amerikan Başkanı ve Onun Başarısızlığı: Başkan Wilson ve Milletler Cemiyeti", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 29, 87-99
- Goloğlu, M. (1971). *Türkiye Cumhuriyeti (1923)*, Ankara: Başnur Matbaası.
- GTO. (2017). Irak Ülke Raporu, http://gto.org.tr/upload/irak_raporu.pdf, (Erişim Tarihi: 12.09.2107).

- Habertürk Gazetesi (2016). Trump'tan Kudüs'ü Başkent Olarak Tanıma Sözü
<http://www.haberturk.com/dunya/haber/1301822-trumptan-kudusu-baskent-olarak-tanima-sozu>, (Erişim Tarihi: 12.09.2017).
- Habertürk Gazetesi (2017). Barzani Asıl 'Ekonomik Ablukayı' Oyluyor,
<http://www.haberturk.com/kuzey-irak-referandumunun-ekonomik-etkileri-ikby-referandumu-1647108-ekonomi>, (Erişim Tarihi: 09.03.2108).
- Haber7com (2012). Abdullah Gül'ün 5 Yılda Gittiği Ülke Sayısı,
<http://www.haber7.com/siyaset/haber/913961-abdullah-gulun-5-yilda-gittigi-ulke-sayisi>, (Erişim Tarihi, 23.11.2017).
- Lak, H.P. (2015)., *Türkiye – Irak İlişkileri (1920 – 2010)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Kahramanmaraş.
- Heywood, A. (2007). Ed. Buğra Kalkan), *Siyaset*, Ankara, Adres Yayınları.
- Hevrami, D. E. (2002). *Di Arşiven Rus De Mustefa Barzani, 1903-2003*.
- Hürriyet Gazetesi (2007). Dış Ticaret Açığı 2017'de 76.7 Milyar Dolar,
<http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/dis-ticaret-acigi-2017de-76-7-milyar-dolar-40726895>, (Erişim Tarihi: 12.03.2108).
- Hürriyet Gazetesi (2017). İsraili General Suudi Basınına İlk Kez Konuştu: "En Büyük Tehdit İran"
<http://www.hurriyet.com.tr/israilli-general-suudi-basinina-ilk-kez-konustu-en-buyuk-tehdit-iran-40647569>, (Erişim Tarihi: 23.11.2017).
- Hürriyet Gazetesi (2008). Tezkere Kabul Edildi,
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/tezkere-kabul-edildi-10065415>, (Erişim Tarihi: 11.01.2018).
- Hürriyet Gazetesi (2003). Talabani Türk Askerine Karşıyız,
<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/talabani-turk-askerine-karsiyiz-165529>, (Erişim Tarihi: 23.11.2017).

- Hürriyet Gazetesi (2003). Terör Tehlikesi Sürdükçe Kuzey Irak'tayız, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/teror-tehlikesi-surdukce-k-iraktayiz-38460991>, (Erişim Tarihi: 23.11.2017).
- İdrisoğlu, E.R. (2015). Rusya'nın ve ABD'nin SSCB Sonrası Orta Doğu Politikaları, <http://acikerisim.selcuk.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/2762/278996.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, (Erişim Tarihi: 10.12.2017).
- İmamzade, M. (1986). İstanbul: Irak Dosyası.
- İNTEŞ (2016). İnşaat Sektörü Raporu(2017) http://intes.org.tr/content/insaat_2016.pdf, (Erişim Tarihi: 18.12.2017).
- İş Bankası (2015). Irak'ın Ekonomik Potansiyeline İlişkin Değerlendirme , https://ekonomi.isbank.com.tr/UserFiles/pdf/ar_03_2015.pdf, (Erişim Tarihi: 11.12.2017).
- İKBY (2006). Board of Investment http://www.kurdistaninvestment.org/docs/licensed_projects.pdf, (erişim Tarihi: 14.01.2018).
- IMF,Country Report (2017). IRAQ <http://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2017/08/09/Iraq-2017-Article-IV-Consultation-and-Second-Review-under-the-Three-Year-Stand-by-45174> No. 17/251, (Erişim Tarihi: 11.01.2018).
- Karabulut, B. (2011). Birinci Dünya Savaşı ve Uluslararası İlişkilerde İdealizmin Yükselişi, (Erişim Tarihi: 10.12.2017).
- Kaslak, K. (2004). Manda Sistemi ve Irak ile Suriye'de Uygulaması", http://turkoloji.cu.edu.tr/ATATURK/arastirmalar/kadir_kasalak_ataturk_domemi_turkiye_irak_iliskileri.pdf, Birinci Ortadoğu Semineri, Bildiriler,. 72-73.
- Kayırgan, M. ve Saygın. S. (2011). Irak Türkmenleri, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 31, 273-292.
- Kekilli, E. Can, A. (2017). Referandum Sonrası Kerkük ve Tartışmalı Bölgelerin Durumu: Türkiye'nin Pozisyonu, SETA Perspektif, Sayı: 181, 1-5.

- Kekilli, E. (2018). Türkiye-İKBY İlişkilerinin Geleceği: Geçmişin Gölgesinde Geleceği İnşa Etmek, *SETA Perspektif*, Sayı:209. 1-4.
- Kemal, C. (2007). Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* Sayı: 40, 643-691.
- Keohane, O.R. and Nye, J. (2016). “Güç ve Karşılıklı Bağımlılığı Yeniden Ele Almak” *Uluslararası İlişkiler*, 46(12), <http://www.uidergisi.com.tr/wp-content/uploads/2016/06/46-5.pdf>, 79-104, (Erişim Tarihi: 11.08.2017).
- Kurdistan24, (2018), www.kurdistan24.net/tr/, (Erişim Tarihi: 11. 10.2108).
- Kurubaş, E. (2002). “İrak'ta Kürt Ayrılıkçılığı ve Barış Şansı”, *Avrasya Dosyası*, 8(4), 124-159.
- Köylü, M. (2017). Kuzey Irak Kürt Siyasi Hareketinin Türkiye, Irak, İran Ve Suriye Politikası, *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(7), 72-100.
- Köse, E. Çekiç Güç ve Türkiye, https://www.academia.edu/9869055/%C3%87eki%C3%A7_G%C3%BC%C3%A7_ve_T%C3%BCrkiye, (erişim tarihi: 12.04.2019).
- Kıran, A. (2008). Milletler Cemiyeti ve Önlenemeyen Savaş, *GAU J. Soc. & Appl. Sci.*, 3(6), 19-36.
- Kolasi, K. (2013). Soğuk Savaş'ın Barışçıl Olarak Sona Ermesi ve Uluslararası İlişkiler Teorileri, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 2(68), 149-179.
- Kürkçüoğlu, Ö. (2010). *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası (1945-1970)*, İstanbul: Barış Kitapevi.
- KRG Resmi İnternet Sitesi. (2019), Kurdistan's geography and climate, <http://cabinet.gov.krd/p/page.aspx?l=12&s=050000&r=303&p=213>, (Erişim Tarihi: 01.07.2019).
- KRDNews (2017). Peşmerge'nin IŞİD'le Mücadelede Kaybı Ağır: Bin 745 Şehit, 10 Bin 69 Yaralı, 63 Kayıp, <http://www.krdnews.net/index.php/news/pesmerge/pesmergenin-isidle->

- mucadelede-kaybi-agir-bin-745-sehit-10-bin-69-yarali-63-kayip (Erişim Tarihi: 11.10.2017).
- Laçiner, S. (2016). “Ortadoğu Diye Bir Yer Var Mı?”, <http://www.usak.org.tr/dosyalar/dergi/GYI6FMajJQzAE2kA4O5bQUNkO77VJu.pdf> Erişim Tarihi: 10.12.2017.
- Lewis, B. (2013). (Çev. Selen Y. Kölay). *Ortadoğu, İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi*, (9. Baskı), Ankara.
- Mar, F. (2006). Tarih El-İrak El-Muasır, (Çev. N., Ahmed), (1. Baskı), Mektebe El-Asriye, Bağdat.
- Mcdowall, D. 2004)., Çev. (Neşenur Domaniç). *Modern Kürt Tarihi*, Ankara: Doruk Yayımcılık.
- Meşe, M. (2016). *İrak'ın Yapılandırılmasında Türk Şirketlerinin Rolü ve Önemi: Kuzey Irak Örneği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bahçeşehir Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Memurlarnet (2015). Türk Bankalar Kuzey Irak Yolcusu, <https://www.memurlar.net/haber/530259/turk-bankalar-kuzey-irak-yolcusu.html>, (Erişim Tarihi, 10.12.2017).
- Milliyet Gazetesi (2017). Son Dakika... Türkiye'den Barzani'ye: Mutlaka Bir Bedeli Olur! <http://www.milliyet.com.tr/son-dakika-turkiye-den-bagdat-a-dunya-2519157/> (Erişim Tarihi, 18.10.2017).
- Milliyet Gazetesi (2017). Kuzey Irak'a Yumurta İhracatı, <http://www.milliyet.com.tr/kuzey-irak-a-yumurta-ihracati-afyonkarahisar-yerelhaber-2300090/>, (Erişim Tarihi, 14.12.2017).
- Mustafa, B. ve Karaca, E. Bağdat Paktı'na Etkisi Bakımından 1958 Irak Askeri *Darbesi, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 27, 121-150.
- M.mynet (2009). Yunanistan'daki Yangına Türkiye'den Destek <https://m.mynet.com/yunanistandaki-yangina-turkiyeden-destek-guncel-466979>, (Erişim tarihi;01.12.217).

- M. mynet (2017). Türkiye'den Referandum Sonrası Flaş Habur Hamlesi! Alternatif Sınır Kapısı Belli oldu.<http://www.mynet.com/haber/guncel/turkiyeden-referandum-sonrasi-flas-habur-hamlesi-alternatif-sinir-kapisi-belli-oldu-3285115-1>, (Erişim tarihi;01.12.2017).
- Mor, H. (2010). Avrupa Birliği Bütünleşme Süreci, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(14), 499-541.
- Mynet (2016). Barzani: ABD'yle Anlaştık, IŞİD'den Alınan Yerler Peşmerge'nin! <http://www.mynet.com/haber/dunya/barzani-abdyle-anlastik-isidden-alinan-yerler-pesmergenin-2730855-1>, (Erişim Tarihi:02.03.2108).
- Newyorktimes, <https://www.nytimes.com/2017/12/05/world/middleeast/american-embassy-israel-trump-move.html?hp&action=click&pgtype=Homepage&clickSource=story-heading&module=first-column-region&region=top-news&WT.nav=top-news>, (Erişim Tarihi; 06.12.2017)
- NTV (2017). İran Kuzey Irak'la Bir Sınır Kapısını Açtı, <https://www.ntv.com.tr/dunya/iran-kuzey-irakla-bir-sinir-kapisini-acti,VHdvOXMRAEyX-oxYcy62zQ>, (Erişim Tarihi:09.03.2018).
- ODATV (2017). Türkiye Geliri Kişi Başı 25 Bin Dolar Olur Mu?, <https://odatv.com/turkiye-geliri-kisi-basi-25-bin-dolar-olur-mu-2705171200.html>, (Erişim Tarihi; 17.12.2017).
- Okur A. M. (2008). Körfez Savaşı ve Irak'ın İşgali Arasındaki Dönemde Irak'ta Faaliyet Gösteren BM Misyonları, *Güvenlik Strateji Dergisi*, Sayı:7, 163-174
- Okutan, Çağlayan, Arap Milliyetçiliği, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 56(2), 158-172.
- ONDEİO (2014). 10 Maddede Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanlığı Dönemi, <https://onedio.com/haber/cumhurbaskanligi-nda-abdullah-gul-donemi-355196>, (Erişim Tarihi: 12.09.2017).

- Oran, B. (1996). Kalkık Horoz-Çekiç Güç ve Kürt Devleti, *Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırma Dergisi (Avrasya Dosyası)*, 3(1), 155-173.
- ORSAM. (2012). Irak Değerlendirmesi ve Irak Kronolojisi, http://www.orsam.org.tr/eski/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2013110_143.pdf, (Erişim Tarihi: 12.09.2017).
- ORSAM. (2010). <http://www.orsam.org.tr/files/Degerlendirmeler/10/10tr.pdf>, (Erişim Tarihi, 02.03.2018).
- Önal, T. ve Özdağ, A. (2016). Körfez Savaşı ve Türk Dış Politikasına Etkileri, *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 11(16), 53-70
- Öğür, B. Baykal, Z. Balcı, A. (2014). Kuzey Irak – Türkiye İlişkileri: PKK, Güvenlik ve İşbirliği, *Ortadoğu Araştırma Merkezi*, Rapor: 1, 6-58.
- Özalp, h. (2005). Irak Anayasası, *Serbesti Siyasi Fikir Dergisi*, Sayı:22, 2-73.
- Özdemir, H. (1997). Çağdaş Türkiye (1908- 1980), 6(4). *İstanbul, Cem Yayınları*. 226-290.
- Özbay, H. (2014). Bölgeselleşme ve Bağımlılık Teorisi Ekseninde Sovyet Sonrası Rusya-Kazakistan-Kırgızistan İlişkileri Üzerinde Bir Değerlendirme, *Bartın Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9(5), 99-126.
- Özdağ, Ü. (2000). *Türk Ordusu'nun Kuzey Irak Operasyonları*, İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Palabıyık, Mustafa, S. M. (2010). Sadabat Paketi (8 Temmuz 1937): İttifak Kuramları Açısından Bir İnceleme, *Ortadoğu Etütleri*, 2(3), 147-179
- Pamuk, Ş. (2014). Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, Büyüme, Kurumlar ve Bölüşüm, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pamukçu, E. (2001). Kerkük Tarihi, <https://docplayer.biz.tr/24829372-Kerkuk-tarihi-doc-dr-ekrem-pamukcu.html>, (Erişim Tarihi. 12.11.2017).

- Pirinççi, F. (2003). 2003 Savaşı Sonrası Irak'ta Siyasal Yapılanma, http://www.ferhatpirincci.com/eserler/siyasal_yap.pdf, (Erişim Tarihi: 12.09.2017).
- Politikakademi (2013). Kuzey Iraktaki Etnik Guruplar, <http://politikakademi.org/2013/04/kuzey-iraktaki-etnik-gruplar-ve-kurtler/>, (Erişim Tarihi: 12.09.2017).
- Radikal Gazetesi (2002). "Türk Askeri Çekilsin", <http://www.radikal.com.tr/yorum/turk-askeri-cekilsin-643154/>, (Erişim Tarihi: 11.09.2018).
- Radikal Gazetesi (2004). Bir Irak Krizi Daha Kapıda, <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/murat-yetkin/bir-irak-krizi-daha-kapida-697542/>, (Erişim Tarihi: 11.09.2018).
- RAND, Irak Raporu, https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR1452.html, (Erişim Tarihi: 12.09.2017).
- Rudow Gazetes (2014). Ezildiler, İnançları ve Tarihleri <http://www.rudaw.net/turkish/opinion/13082014>, (Erişim Tarihi, 11.11.2017).
- Rodow Gazetesi (2017). Türkiye En Çok Kürdistan'a Ayakkabı Satıyor, <http://www.rudaw.net/turkish/business/02092017?keyword=k%C3%BCrdistan&isArchive=True>, (Erişim Tarih; 20.12.2017).
- Sabah Gazetesi (2015). IŞİD'le Savaşta Bin Peşmerge Öldü! <https://www.sabah.com.tr/dunya/2015/02/18/isidle-savasta-bin-pesmerge-oldu>, (Erişim Tarihi, 11.10.2017).
- Sabah Gazetesi (2005). Barzani: Kerkük Bir Kürt Kentidir, <http://arsiv.sabah.com.tr/2005/01/31/dun103.html> ,(Erişim Tarihi: 10.04.2019).

- Sabah Gazetesi (2017). İşte Türkiye'nin En Çok İhracat Yaptığı 20 Ülke
<https://www.sabah.com.tr/fotohaber/ekonomi/iste-turkiyenin-en-cok-ihracat-yaptigi-20-ulke>, (Erişim Tarihi: 04.04.2018).
- Said, E. (2003). Şarkiyatçılık, çev. Berna Ünler, İstanbul: Metis Yayınları.
- Said, E. (1998). *Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, (Çev. Nezh Uzel), İstanbul: İrfan Yayıncılık.
- Salihi, E. (2017). *Irak, Devletin Çöküşü ve Çatışma Süreci*, (Ed. Hasan Hüseyin Karabağ), (1.Basım), İstanbul: Kanküs Yayınları.
- Sander, O. (1994). *Siyasi Tarih 1918-1994*, Ankara: İmge Yayınları.
- Shamsalden, N. (2015). *Irak Ekonomisi ve Irak – Türkiye Ekonomik İlişkileri*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi), Eskişehir.
- Sönmezoğlu, F. (2012). *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, İstanbul: Der Yayınları.
- Soysal, İ. (1998). *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*, İstanbul.
- Sözcü Gazetesi (2017). Türk Müteahhitleri Dünya İkincisi, <http://www.sozcu.com.tr/2017/emlak/turk-muteahhitler-dunya-ikincisi-oldu-1978871/>, (Erişim Tarihi: 18.12.2017).
- Sözcü Gazetesi (2017). Türk Şirketleri Erbil'den Çıkıyor, <http://www.sozcu.com.tr/2017/ekonomi/turk-sirketleri-erbilden-cikiyor-1990826/>, (Erişim Tarihi; 11.12.2017).
- Star Gazetesi (2015). Türk Bankalar Kuzey Irak Yolcusu, <http://www.star.com.tr/ekonomi/turk-bankalar-kuzey-irak-yolcusu-haber-1048768/>, (Erişim Tarihi, 10.12.2017).
- Soner, D. (2018). Irak Türkmenleri, *İNSAMER*, Araştırma 68, 1-28.
- Soysal, İ. (2000). *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, Cilt 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- SUPTNİK: ‘Kuzey Irak’ta Siyasi Çözüm Beklenmiyor’
<https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201710161030623289-kuzey-irakta-siyasi-cozum-beklenmiyor/>, Erişim Tarihi: 12.09.2017.
- Supitnik Türkiye, Referandumun Ardından İKBY’ye Hangi Yaptırımları Uygulayabilir? <https://tr.sputniknews.com/analiz/201709231030275841-turkiye-ikby-yaptirim/> (Erişim Tarihi: 12.08.2017).
- Şahin, M. (2010). Türkiye’nin Ortadoğu Politikası. Süreklilik ve Değişim, *Akademik Ortadoğu*, 4(2), 10-22.
- Şenel, A. (2001). *Çağdaş Siyasal Akımlar*, Ankara: İmaj Yayınları.
- Şimşir, B.N. (2005). Musul Sorunu ve Türkiye- Irak -İngiltere İlişkileri, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 21(63), 859-916
- TBMM (1947). Türkiye İle Irak Arasında İmza Edilen Dostluk Veliyi Komşuluk Andlaşması İle Bu Andlaşmaya Ek Protokol Ve Sözleşmelerin Onanması Hakkında Kanun
https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc029/kanuntbmmc029/kanuntbmmc02905130.pdf, (Erişim Tarihi: 01.07.2019).
- Teliman, M. (2012). Anadolu’nun Damgalanmış Halkı, Yezidiler, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1(1). 963-971.
- TESAD. (2018), 1958 Irak Askeri Darbesi, <https://www.tesadernegi.org/1958-irak-askeri-darbesi.html>, (Erişim Tarihi: 11.12.2018).
- TRTHABER (2018). 'Habur Sınır Kapısı Kapatılmadı', <http://www.trthaber.com/haber/gundem/habur-sinir-kapisi-kapatilmadi-334884.html>, (Erişim Tarihi:09.03.2018).
- Türkmen, İ. (2010). Türkiye Cumhuriyeti’nin Orta Doğu Politikası, Dizi: 5, *BİLGESAM Yayınları*,
- Türkiye Gazetesi (2017). Irak’ta Petrol Suriye’de Kontrol Savaşı, <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/dunya/479217.aspx>, (Erişim Tarihi: 12.09.2017).

- T.C. Dişileri Bakanlığı (2005). No:161- 26 Ekim 2005, Irak Anayasa Referandumu hk. http://www.mfa.gov.tr/no_161---26-ekim-2005_-irak-anayasa-referandumu-hk_.tr.mfa, (Erişim Tarihi: 12.03.2019).
- T.C. Ekonomi Bakanlığı, Irak'ın Ekonomisi, <http://www.mfa.gov.tr/irak-ekonomisi.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 11.09.2018).
- T24 Gazetesi (2017). Ankara'nın "Vana" Hesabı Bağdat'tan Döndü, <http://t24.com.tr/yazarlar/akdogan-ozkan/ankaranin-vana-hesabi-bagdattan-dondu,18555>, (Erişim Tarihi:09.03.2018).
- Vatan Gazetesi (2014). Erbil'in Türk İnşaat Kraliçesi <http://www.gazetevatan.com/elif-ergu-598011-yazar-yazisi-erbil-in-turk-insaat-kralicesi/>, (Erişim Tarihi, 18.12.2017).
- Vatan Gazetesi (2012). "Milli Gelir 4 Bin 500 Dolar Ve Sürekli Artıyor, Üstelik Burası İstanbul'dan Bile Daha Güvenli" <http://www.gazetevatan.com/ercan-inan-448478-yazar-yazisi-milli-gelir-4-bin-500-dolar-ve-surekli-artiyor--ustelik-burasi-istanbul-dan-bile-daha-guvenli/>, (Erişim Tarihi.12.12.2017).
- Vatan Gazetesi, "Bölge İçin En Büyük Tehdit İran" <http://www.gazetevatan.com/-bolge-icin-en-buyuk-tehdit-iran--1040388-dunya/>, (Erişim Tarihi.12.12.2017).
- Yamaç, M. (2019). *Fransız Diplomatik Belgelerinde Ağrı İşyanı (1926-1930)*, (1.Baskı), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Yazıcı, Nevin. (2011). 1926-1956 Dönemi Türk Dış Politikasında Musul Sorunu, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, sayı 14, 133-179.
- Yıldız, K. (2005). *Irak Kürtleri, Dün bugün ve yarın*, (Çev,A.H. Engin Urcan), İstanbul: Belge Yayınları.
- Yılmaz, S. (2015). Uluslararası İlişkilerde Teori Ve Pratik <https://www.ulusal.com.tr/m/?id=4653&t=makale>, (Erişim Tarihi: 09.09.2017).
- Yılmaz, T. (2001). *Türk-İsrail Yakınlaşması*, Ankara: İmaj Yayıncılık.

Yıldız, D. (2017). *Kuzey Irak'tan Kıbrıs'a Ateş ve Su, Yeni Ortadoğu Akdeniz*, İstanbul: Bizim Kitaplar.

Zeki Beg, E. M. (2011). ed.) *Süleyman Çevik*, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi, Tarihin, Eski Devirlerinden Günümüze*. (3. Baskı). İstanbul: Nubihar Yayınları.

Xemgin, E. (2013). *Kürdistan Tarihi*. (4. Baskı), İstanbul: Doz Yayımcılık.